T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

SAMARRA KENTİ'NDE ABBASİ DÖNEMİ DAR-ÜLHİLAFA EL-CEVSAKUL HAKANİ KOMPLEKSİ

Moatasem Malik Awad AL-KHAZRAJI
1330231021

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT

ISPARTA-2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	**Moatasem Malik Awad AL-Khazraji**
Anabilim Dalı	**Arkeoloji**
Tez Başlığı	**SAMARRA KENTİ'NDE ABASİ DÖNEMİ DAR-ÜLHİLAFA EL-CEVSAKUL HAKANİ KOMPLEKSİ**
Yeni Tez Başlığı[1] *(Eğer değişmesi önerildi ise)*	**SAMARRA KENTİ'NDE ABBASİ DÖNEMİ DAR-ÜLHİLAFA EL-CEVSAKUL HAKANİ KOMPLEKSİ**

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 04/05/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ **OY BİRLİĞİ** ☐ **OY ÇOKLUĞU[2]**

ile aşağıdaki kararı almıştır.

☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ[3]** kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	**Adı Soyadı/Üniversitesi**	**İmza**
Danışman	Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Doğan DEMİRCİ	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

[1] Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.
[2] **OY ÇOKLUĞU** ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.
[3] Tezi **REDDEDİLEN** öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Samarra Kenti'nde Abbasi Dönemi Dar-ülHilafa El-Cevsakul Hakani Kompleksi" adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Moatasem Malik Awad Al-Khazraji
04/05/2017

(AL-Khazraji, Moatasem Malik, *Samarra Kenti'nde Abbasi Dönemi Dar-Ülhilafa El-Cevsakul Hakani Saray Kompleksi*, Yüksek Lisans, Isparta, 2017)

ÖZET

Samarra, Halife Mu'tasam tarafından inşa edilen ve İslam dönemine ait İslami eser içeren tarihi bir Irak kentidir. Samarra yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, sınırları batı tarafı Akdeniz kenarından başlayan Çin sınırlarına kadar uzanan İslam Devleti'nin başkentiydi. Samarra Kenti'ne sekiz Abbasi halifesi tarafından hükmedilmiştir. Samarra'nın, su kaynakları, verimli toprak vb. doğal faktörlerin yanı sıra siyasi ve askeri ve iktisadi açıdan stratejik konuma sahip olması nedeniyle, Samarra Kenti Halife Mutasam tarafından İslam Dünyasının başkenti olarak seçilmiştir. Ayrıca bu şehirde yapılan, cami, cadde, saray yerleşim birimi sulama sistemleri gibi en önemli projeler, Abbasi halifeleri Halife Mutasam ve Halife el-Mütevekkil tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Cevsaku'l-Hakani Sarayı şehrin en önemli yapısıydı çünkü hilafet makamının merkeziydi, ayrıca Cevsaku'l Hakani Sarayı uzun süre önemli bir rol üstlenmiştir. Öte yandan bu sarayın planı, mimari unsurları ve dekorasyonları açısından tarihi ve sanatsal öneme sahip olmuştur. Bu büyük sarayın bina ve müştemilat kalıntıları büyük bir alan işgal etmekte olup, yaklaşık bir milyon metre kare yüzölçümüne sahiptir. Sarayın planı şu bölümlerden oluşmaktadır: Birinci bölüm sarayın batı kesimidir. Bu kesim, Babul-Amma, taht salonu ve aksesuarları, harem bölümü, büyük meydan, ve saray suru dışında konumlanan batı bahçesini içerir. İkinci bölüm sarayın doğu kesimidir. Bu kesim küçük bodrum (aslanlar uçurumu), ıstıblat, sardaklar, polo oyunu pisti, seyirciler tribünü ve yarışma pistinden oluşur. Bunlardan da anlaşılacağı üzere bu bölüm sarayın spor yarışma eğlenme ve dinlenme bölümüdür. Üçüncü bölüm sarayın kuzey kesimidir. Bu bölüm Beytul-Mal olarak bilinen devlet hazinesi, kare planlı konuk karşılama salonu, duvarlarla çevrili bir yerleşim birimi ve saray muhafızları için tahsis edilen asker kışlasından oluşmaktadır. Ancak bu bölümde henüz herhangi bir arkeolojik kazı ve araştırma yapılmamıştır. Dördüncü bölümde ise, ortasında daire planlı bir fıskiye bulunan büyük bir bahçe vardır ve yer yer yapı kalıntıları izleri de bulunmaktadır. Ancak burada da sarayın kuzey bölümü gibi araştırma ve kazı çalışmaları yapılmamıştır. Beşinci bölüm saray

planının orta kesimi, büyük bodrum veya geometrik gölet adıyla tanınan derin ve büyük bir dairevi alandan oluşmaktadır.

Mimari açıdan sarayın bazı kesimlerinde iki katlı binalar yapılmıştır. Ayrıca pis su akıtılması için kullanılan, sarayın toprakaltı bölümlerinde bazı kubbeler de yapılmıştır. Çatı örtüsü konusunda, geniş alanların örtülmesinde kullanılan yarım kubbe üst örtülü çatılar inşa edilmiştir. Dekorasyon açısından, bu sarayda keşfedilen motiflerin çoğu, üçüncü Samarra tipi (C Tipi) adıyla bilinen dekorasyonlardan oluşmaktadır.

Ahşap malzeme ise saray kalıntılarında, sarayın bazı duvarlarında yapı malzemeleriyle birlikte kullanılmıştır. Ayrıca sarayda renk ve boyut açısından farklı ve çeşitli çömlek ve porselen parçalarının kalıntıları bulunmuştur. Bununla birlikte sarayda üstün işçilikle yapılmış çeşitli cam parçalarının kalıntılarına da rastlanılmıştır. Bu haliyle Cevsakul-Hakani Sarayı'nın büyük bir mimari kompleks olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Samarra, hilafet, Abbasiler, saray, kompleks, Cevsakul-Hakani, mimari plan

(AL-Khazraji, Moatasem Malik, *ABBASID PERIOD CALIPHATE PALACE HOUSE COMPLEX (JAWSAQ AL-KHAQANY) IN SAMARRA CITY*, Master's Thesis, Isparta, 2017)

ABSTRACT

Home to a large number of Islamic artifacts, Samarra is a historic Iraqi city built by Caliph Mu'tasam. For nearly half a century, Samarra was the capital of the Islamic State whose borders reaching from the western side of the Mediterrenean Coast to the borders of China. The city of Samarra was ruled by eight Abbasid caliphs. The Caliph Mu'tasam made Samarra the capital city of the Islamic World since it had a strategic position in terms of politics, military and economy as well as enjoying vast fertile soil and water resources. Moroeover, the most significant projects such as mosques, streets, palace settlements and irrigation systems were realized by the Caliph Mu'tasam and the Caliph Al-Mutawakkil. Cevsaku'l Hakani Palace was the landmark of the city since it was the center of the caliphate. Therefore, it played a pivotal role for a long time. The palace was of historical and artistic importance due to irs plan, architectural elements and decorations. Erected on a large area, the building and outbuilding remains of this large palace have a surface area of about one million square meters. The plan of the palace consists of the following parts: The first part is the western part of the palace. This section includes Babul-Amma, the hall of throne and accessories, the harem section, the large square, and the western garden located outside the palace walls. The second part is the eastern part of the palace. This section consists of a small basement (lion's abyss), stadium, polo game field, spectators' tribune and a competition field. As it can be understood, this section is the entertainment and recreation section of the palace. The third part is the northern part of the palace. This section includes state treasure known as Beytul-Mal, a square-shaped guest reception hall, a site surrounded by walls and barracks for palace guards. However, there has not been any archaelogical excavations and researches in this section. In the fourth section, there is a large garden with a circular fountain in the middle and there are traces of

building residues. And there were not any researches and excavations in this part like the northern one. The fifth part is the central part of the palace plan, and consists of a deep and large circle area known as large basement or geometric pond.

Two-storey buildings were constructed due to the architecture. Besides, some domes, used for drainage, were built in the underground sections. As for the roof covering, half-dome roofs, used in covering large areas, were built. In terms of decoration, most of the motifs discovered in this palace consist of decorations known as the third Samarra type (Type C).

The wooden material was used in the remains of the palace as well as with building materials some walls of the palace. In addition, various remnants of pottery and and porcelain parts were found in the palace. They were different in terms of color and size. Besides, remains of various glass pieces which were made with superior craftsmanship were also found in the palace. It can be said that the Cevsakul-Hakani Palace is a great architectural complex.

Keywords: Samarra, caliphate, Abbasid, palace, complex, Cevsakul-Hakani, architectural plan

İÇİNDEKİLER

SAVUNMA SINAV TUTANAĞI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR DİZİNİ xiii
HARİTALAR DİZİNİ xiv
RESİMLER DİZİNİ xiv
ÇİZİMLER DİZİNİ xix
ÖNSÖZ xx
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAMARRA'DA ÇEVRESEL FAKTÖRLER

1.1. Şehrin Konumu ve Mevkii 8
1.2. Şehrin Bulunduğu Alan 8
1.3. Şehrin Genişlemesi 8
1.4. Başkent İlan Edilmesi 9
1.5. Yüzey 9
1.6. Toprak 9
1.7. İklim 9
1.8. Su Faktörü 10
1.9. Beşeri Faktörler 10
1.9.1. Samarra'da Beşeri Yerleşimin Tarihi Gelişimi 10
1.9.2. Şehri İnşa Etmeden Önceki Dönemlerde Beşeri Yerleşim 10
1.9.3. Şehrin İnşasından Sonraki Dönemlerde Beşeri Yerleşim 11
1.9.4. Tarım 11
1.9.5. Ticari Önemi 12

İKİNCİ BÖLÜM

SAMARRA'DA ABBASİ HALİFELERİ

2.1. Samarra'da Abbasi Halifeleri 13
2.1.1. Halife El-Mutasım Billah 13
2.1.2. Halife el-Vasık Bilah 13
2.1.3. Halife el-Mutevekkil Ala A-Llah (Buradaki ve Diğer Yerlerdeki Yabancı Karakterleri Düzeltelim) 13
2.1.4. Halife el-Muntasır Billâh 14
2.1.5. El-Mustain Billah 14
2.1.6. El-Mu`tazz Billâh 14
2.1.7. EL-Mehdi Billah 15
2.1.8. AL-Muʿtamid ʿAlā Allāh 15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHİRDE ARAZİ PLANLAMASI VE İMARI

3.1. Şehirde Arazi Planlaması ve İmarı 16
3.1.1 Şehrin ve Cadde Ağının Planlanması 16
3.1.2. Haliç Caddesi 16
3.1.3. Büyük Cadde 17
3.1.4. Ebu Ahmet bin El-Reşid Caddesi 17
3.1.5. Eski Hir Caddesi 17
3.1.6. Bergamış El-Türk Caddesi 17
3.1.7. Salih El-Abbasi Caddesi (Asker Caddesi) 17
3.1.8. Yeni Hir Caddesi 17
3.2. Samarra'nın Sarayları 18
3.2.1. El-Mutasım'ın İnşa Ettiği Saraylar 18
3.2.1.1. Hilafet Sarayı (Cevsaku'l-Hâkanî) 18
3.2.1.2. Alçı Sarayı 18
3.2.1.3. Haruni Sarayı 18
3.2.2. El-Mütevekkil ve Al-Muʿtamid ʿAlā Allāh'ın İnşa Ettikleri Saraylar 18
3.2.2.1. Balkuvara Sarayı 18
3.2.2.2. Şah ve Gelin Sarayları 19

3.2.2.3. El-Muhtar Sarayı 19
3.2.2.4. Es-Sabih ve El-Melih Sarayları 19
3.2.2.5. El-Aşık Sarayı 19
3.3. Ordugahlar 19
3.4. Yerleşim Birimleri 21
3.5. Sulama Projeleri 21
3.5.1. El-İshaki Nehri 21
3.5.2. Samarra Kanalı 21
3.5.3. Neyzek Nehri 22

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAMARRA KENTİ EL-CEVSAKU'L-HAKANI SARAYI

4.1. Samarra Kentinde el-Cevsaku'l Hakani Sarayı Arkolojik Çalışmaları Öncesi 20
4.2. Samarra Kentinde el-Cevsaku'l-Hakani Sarayının Konumu 26
4.3. Cevsaku'l Hakani Sarayının Yüzölçümü 27
4.4. Sarayın Planlanı 28
4.4.1. Saray Binasının Bölümleri 30
4.4.2. Saray Planının Genel Özellikleri 31
4.4.3. Saray İçin Su Temini ve Sulama Sistemi 32

BEŞİNCİ BÖLÜM

CEVSAKU'L-HAKANI SARAYI'NIN KISIMLARININ ÖZELLİKLERİ

5.1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Batı Bölümü 35
5.1.1. Batı Bahçe 35
5.1.2. El-Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Batı Girişi (Babul-Amma) 36
5.1.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Meydanı (Büyük Meydanı) 38
5.2. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Güney Kısmı 39
5.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Orta Kısmı 39
5.3.1. Büyük Bodrum (Geometrik Gölet) 39
5.3.1.1. Geometrik Göletin Yuvarlak Havuzu 40
5.3.1.2. Geometrik Göletin Güneybatı ve Güneydoğu Cephesi 41
5.3.1.3. Geometrik Göletin Girişi ve Merdivenleri 42
5.4. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Doğu Bölümü 43

5.4.1. Küçük Bodrum (Aslanlar Uçurumu) 43
5.4.2. At Ahırları ve Serdaklar..... 44
5.4.3. Polo Oyunu Sahası ve İzleyiciler Tribünü..... 45
5.4.4. Yarışma Sahası 46
5.5. El-Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Kuzey Bölümü 46
5.5.1. Askeri Kışlalar..... 46
5.5.2. Hamamlar 47
5.5.3. Kuzey Sarayı..... 47

ALTINCI BÖLÜM

SAMARRA'DA EL-CEVSAKU'L HAKANI SARAYI'NIN MİMARİ ELEMANLARI

6.1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Sivri Kemer ve Yarım Kubbeler.....49
6.2. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Kubbeleri.....50
6.3. Cevsaku'l-Hakani'nin Süslemeleri.....51

YEDİNCİ BÖLÜM

CEVSAKU'L-HAKANI SARAYININ BÜYÜK MEYDANINI ÇEVİREN SURLAR

7.1. Saray Meydanının Kuzey Surunun Hizasında Bulunan Binalar 57
7.2. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Büyük Meydanını Ortadan Ayıran Alçak Alan (Tünel) ve Restorasyonu 61
7.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Batı Kesiminde ve Babul-Amma ile Büyük Meydan Arasında Ilerleyen Alan Üzerinde Yapılan Kazı ve Bakım Çalışmaları..... 62
7.4. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Girişi (Babul-Amma).....65

SEKİZİNCİ BÖLÜM

CEVSAKU'L HAKANİ BULUNTULARI

8.1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Seramik Kapları 66
8.1.1. 1982 Yılında Yapılan Arkeolojik Kazılarda Cevsaku'l-Hakani'de Keşfedilen En Önemli Çömlek Buluntuları 67
8.2. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Porselen Kaplar.....68
8.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Cam Ürünleri 69
8.4. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Ahşap Malzemeler 70
8.5. Cevsaku'l-Hakani'de Kullanılan Diğer Dekoratif Malzemeler.....71

DOKUZUNCU BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

SONUÇ 74
KAYNAKÇA 79
ÖZGEÇMİŞ 132

KISALTMALAR DİZİNİ

A. Ç.	Ağız Çapı
A. g. e.	Adı Geçen Eser
B k z.	Bakınız
Cm.	Santimetre
Çiz.	Çizim
Dp.	Dipnot
Gen.	Genişlik
Har.	Harita
Lev.	Levha
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M. Ö.	Milattan Önce
M. S.	Milattan Sonra
M.	Metre
MM.	Milimetre
Km	Kilometre
Res.	Resim
S.	Sayfa
Uz.	Uzunluk
Vol.	Volume
Yük.	Yükseklik

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Irak haritası 85
Harita 2. Abbasiler dönemi Samarra şehri. 86

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın büyük camisi ve Malviye minaresi 87
Resim 2. Sasani Dönemine Ait Bağdat'ın güneyinde Medain Kentindeki Taisfon Sarayı.. 88
Resim 3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Uydudan Çekilmiş Fotoğrafı..... 88
Resim 4. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın olası rekonstrüksiyon çizimi..... 89
Resim 5. Cevsaku'l Hakani Sarayı'n fıskiyelerinden birisinin görünümü.....89
Resim 6. Dicle Nehri'ne bakan Babul-Amma'nın bati cephesi..... 90
Resim 7. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Ana Girişi..... 90
Resim 8. Babul-Amma'nın yanal giriş cephesinin üst kısmı 91
Resim 9. Sarayın Yan Taraftaki Eyvan Girişi (Babul-Amma)..... 89
Resim 10. Saraya bakan Babul-Amma'nın doğu tarafı..... 90
Resim 11. Saraya bakan Babul-Amma'nın doğu tarafı..... 91
Resim 12. Babul-Amma'nın kuzey tarafından yanal eyvan salonu. 92
Resim 13. Havadan çekilen geometrik gölet (Büyük Bodrum) fotoğrafi..... 92
Resim 14. Geometrik Göletin yuvarlak havuzunu çeviren eyvan ve salonların görünümü. 93
Resim 15. Geometrik Gölet Yandan Görünüş. 94
Resim 16. Göletten bakan salon girişlerinden birinin görünümü. 94
Resim 17. Geometrik Göletin dört girişinden birisinin görünümü. 94
Resim 18. Geometrik Göletin dört girişinden birisinin görünümü. 94
Resim 19. Geometrik Göletin yedi merdivenlerinden birisinin görünümü. 95
Resim 20. Küçük bodrum (Aslanlar Uçurumu)..... 96
Resim 21. Küçük bodrum alt kısmı 98
Resim 22. Küçük Bodruma bakan eyvanlardan biri. 97
Resim 23. Küçük Bodruma bakan eyvanlardan biri. 97
Resim 24. Küçük bodrum alt kısmı 98
Resim 25. Babul-Amma tarafından küçük bodrumun kesişen girişleri..... 98
Resim 26. Küçük bodrum (Aslanlar Uçurumu)..... 100

Resim 27. Küçük Bodrumun orta eyvanında bulunan bir tünel geçidi..... 99
Resim 28. Küçük bodrumun eyvanlarını birbirine bağlayan tünellerden birisi..... 100
Resim 29. Aslanlar Uçurumunda Bulunan Çiniden Yapılmış Duvar Resmi..... 102
Resim 30. Aslanlar Uçurumunda Bulunan Çiniden Yapılmış Duvar Resmi..... 102
Resim 31. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi 102
Resim 32. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi 102
Resim 33. Babul-Amma'nın büyük eyvani (İç taraftan)..... 102
Resim 34. Babul-Amma'nın büyük eyvani..... 102
Resim 35. Samarra'da Salibiye kubbe 104
Resim 36. Sarayın dekorasyonlarına eşkenar dörtgen biçimli parçalar monte etmek..... 105
Resim 37. Babul-Amma'nın alçıdan yapılmış kabartmalar. 104
Resim 38. Babul-Amma'nın arka salonların birinde bulunan alçı kabartmalar..... 105
Resim 39. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Taht Salonunun Yanındaki Salonlardan Birinde Bulunan Duvar Resmi 107
Resim 39. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Taht Salonunun Yanındaki Salonlardan Birinde Bulunan Duvar Resmi 107
Resim 40. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi 107
Resim 41. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi 107
Resim 42. Cevsaku'l Hakani'de bulunan insan ve hayvan çizimleri parçaları..... 107
Resim 43. Cevsaku'l Hakani Sarayı'na ait bugünde Berlin Müzesinde bulunan, küçük bodrum girişlerinin birinde bulunmuş üç tane duvar tablosu resmi..... 107
Resim 44. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Harem Bölümünde Bulunan Duvar Resmi..... 110
Resim 45. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi 107
Resim 46. Cevsaku'l Hakani'nin bir alçı kabartması tableti 110
Resim 47. Cevsaku'l Hakani'nin bir alçı kabartması tableti 110
Resim 48. Cevsaku'l Hakani'nin bir alçı kabartması tableti 110
Resim 49. Babul-Amma'nın yanal salonlarının birinde bulunan üçüncü Samarra tipine ait alçı kabartmaları. 110
Resim 50. Harem bölümünde bir oda duvarında bulunan alçı kabartmaları. 111

Resim 51. Küçük Bodruma bakan duvarların birinde bulunan dekorasyon kesim. 111

Resim 52. Geometrik Gölete bakan salonların birinde palmiye fanlar adıyla tanınan üçüncü tip Samarra kabartmaları 112

Resim 53. Geometrik Gölet'in ana girişlerinin birinde bulunan alçı dekorasyonlar. 112

Resim 54. Saray meydanının kuzey taraftaki surunun üst kısımlarında bulunan sivri kubbeli henaya alçı kabartmala1rı 113

Resim 55. Güney taraftan saray meydanın suru 113

Resim 56. Cevsak Sarayı'nın Doğu Tarafında Büyük Meydanı Çevreleyen Sur 114

Resim 57. Saray zemininin kaldırım tuğlasıyla döşenme şekli. 114

Resim 58. Güney taraftan saray meydnı surunun girişleri. 115

Resim 59. Büyük meydan ile sarayın batı girişi arasında uzayan alanda iyice döşenmiş zeminli ve duvarlarında alçı kabartmaları bulunan odalar. 115

Resim 60. Babul-Amma ile Büyük Meydan arasında bulunan odalardan birinin fotografı. 116

Resim 61. Sarayın batı kesiminde taht salonu civarındaki odanın duvarında bulunan alçı kabartmalar. 116

Resim 62. Batı taraftan Babul-Amma ile Büyük Meydan arasında bulunan yükseklikleri 2 m'yi aşmayan bir grup salon ve odalar. 117

Resim 63. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bir Parça Porselen Üzerinde Bir Kuş Resmi 118

Resim 64. Cevsaku'l Hakani Sarayı'na ait bugünde Berlin Müzesinde bulunan, parlak renklerle boyanan çömlek kap parçası resmi. 118

Resim 65. Cevsaku'l Hakani Sarayı'na ait bugünde Berlin Müzesinde bulunan, bir grup çömlek kaplar resmi. 118

Resim 66. Cevsaku'l Hakani Sarayı'na ait bugünde Berlin Müzesinde bulunan, cam kaplar resmi. 119

Resim 67. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan bir cam şişe 119

Resim 68. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan şişelerin boyun kısmı 121

Resim 69. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan küçük bir cam şişe 121

Resim 70. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan bir tahta kapı 122

Resim 71. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan renklerle dekore edilmiş bir tahta para 122

Resim 72. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan bir ahşap parçası 123

Resim 73. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda bulunan bir ahşap parçası 123
Resim 74. El-Aşık Sarayı. 124

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Büyük Meydanı 124
Çizim 2. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın planı 124
Çizim 3. Cevsaku'l Hakani'de bulunan su havuzları, meydanlar ve bahçelerin planı. 124
Çizim 4. Babul-Amma Girişi'nin Önündeki Batı Bahçe 125
Çizim 5. Babul-Amma Girişi Planı 125
Çizim 6. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Güney Tarafı 124
Çizim 7. Geometrik Gölet'in (Büyük Bodrum) Planı 124
Çizim 8. Küçük bodrum (Aslanlar Uçurumu) planı 127
Çizim 9. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Dogu Tarafındaki Polo Oyunu Sahası 124
Çizim 10. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Kuzeybatı tarafındaki Saray Muhafızları Kışlası 124
Çizim 11. Salibiye Kubbe 130
Çizim 12. Saray meydanı kuzey suru hizasındaki iki yapı planı. 129
Çizim 13. Saray meydanı kuzey surunun hizasındaki altıncı bina şeması. 129
Çizim 14. Balkuvara Sarayı 130
Çizim 15. El-Aşık Sarayı 130
Çizim 16. E l-Cas Sarayı 132

ÖNSÖZ

Irak antik medeniyetlerin beşiğidir. M.Ö. 5. binyılda Sümer Medeniyeti ile temsil edilen Mezopotamya'nın ilk medeniyetlerinden biridir. Bu medeniyet Mezopotamya'nın güneyinde ortaya çıkarak antik Ur, Eridu ve Uruk kentlerinin inşa edilmesine yol açmıştır. Bu medeniyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bölgede nitel gelişmeler yaşanmıştır. Sellerin önlenmesi için ilk planlar hazırlanmış, baraj ve kanallar inşa edilmiştir. Tarihçiler ve bilimadamları Sümer Medeniyeti'nin insan tarihinde en eski medeniyetlerden bir olduğuna işaret etmektedir. Sümer Medeniyeti'nin en önemli icadı yazının keşfiydi. O dönemde insan tarihindeki ilkokulları kurmuşlardır. Sümer Medeniyeti Irak'ta en eski medeniyetlerden biri olmasına rağmen, aynı zamanda Irak topraklarında Akad Medeniyeti gibi diğer medeniyetler de kurulmuştur. Akadlar da Sümerlerle yan yana Mezopotamya Bölgesinde yaşayan ilk kavimlerden biridir. Akadlar Büyük Sargon önderliğinde bütün Irak ve Arap Körfezi topraklarını ele geçirmişler, daha sonra Suriye ve Anadolu bölgelerine nüfuz etmişlerdir.

Akadlar Büyük Sargon önderliğinde bu bölgeleri egemenliği altında alarak insanlık tarihindeki ilk imparatorluğu kurmuştur. İmparatorluğa ilhak edilen bütün bölgeler bütün yaşam alanlarında büyük gelişmelere sahne olmuştur. Bu medeniyetin gücü ve büyüklüğü Babil Medeniyeti'nde zirveye ulaşmıştır. İmparatorluğun bütün topraklarında Babil Dili ve yazısı kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli bilim ve marifet dallarında, ticaret alanında da sınırsız gelişmeler yaşanmıştır. Babil Krallığı Hammurabi tarafından 42 yıl yönetilmiştir. Babil topraklarında bir ilk olarak hukuk alanında Hammurabi Kanunu uygulanmıştır.

Hammurabi Dönemi'nde Irak, Şam ve Akdeniz'e yakın bölgeleri kapsayan büyük bir imparatorluk kurulmuştur. M.Ö. 3. binyılda Irak'ta Asurlar tarafından inşa edilen Asur Krallığı ortaya çıkmıştır. Asurlular Sami kavimlerinden biridir. Asurbanibal Dönemi'nde büyük bir Asur İmparatorluğu inşa edilmiştir. Asur İmparatorluğu sona erdikten sonra, Mezopotamya Bölgesi'nde Kildanlılar ortaya çıkmıştır. Nebuchadnezzar'ın 43 yıl süren hükümdarlığında Babil kenti o dönemdeki kentlerin en gelişmiş ve önemli kentlerinden biri haline gelmiştir.

Nebuchadnezzar'ın en önemli çalışmalarından biri Babil'in Asma Bahçeleridir ki dünyanın yedi harikalarından biri sayılmaktadır. Babil İmparatorluğu sona erdikten sonra Irak, Akhamenid ve Yunanlılar tarafından hükmedilmiştir. Daha sonra İslam Dönemi'nde M.S. 639 yılında Saad Bin Ebi Vakkas tarafından el-Kadisiyye Savaşı'nda fethedilmiştir. Bu savaşta Sasaniler Dönemi'ne son verilmiştir.

İslam Dönemi'nde Irak fethedildikten sonra Müslümanlar tarafından Basra Şehri inşa edilmiştir. Ali Bin Ebi Talip Döneminde İslam hilafetinin başkenti Medine-i Münevvere'den Irak'taki Kufe Kenti'ne nakledilmiştir. Böylece Irak İslam dünyasının merkezi haline gelmiştir. Hz. Ali Dönemi 5 yıl sürmüştür (M.S. 655-660). Kufe'de şehit edilmiştir. Böylece Raşidi Hilafet sona ermiştir.

Daha sonra İslam Dönemi'nde Emevi Dönemi (M.S. 662-750) başlamıştır. Emeviler Dönemi'nde İslam hilafet merkezi Kufe'den Şam'a nakledilmiştir. Emevi Dönemi sona erdikten sonra hilafet Abbasiler'in eline geçmiştir. Abbasiler İslam hilafet başkentini Irak'a geri taşımışlardır. Abbasiler, Halife Abu Cafer el-Mansur Dönemi'nde M.S.766 yılında İslam Başkenti Bağdat'ı inşa etmiştir. Bu durum M.S.836 yılına kadar sürmüştür. Aynı yılda Halife el-Mutasam İslam başkentini Bağdat'tan Samarra'ya taşımıştır. Samarra'da Cevsaku'l-Hakani adıyla tanınan meşhur sarayını inşa ettirmiştir. Ayrıca Samarra Kenti'nde inşa edilen el-Cevsaku'l Hakani Sarayının Samarra kentinde yapılan en önemli mimari projelerden biri olduğundan ve Müslümanlar için özel tarihi değer taşımasından dolayı da çalışmamızın ana konusu olarak tarafımızdan seçilmiştir.

Öte yandan bu tezimi hazırladığımda, Cevsaku'l-Hakani Sarayı ile ilgili yabancı kaynaklar bulmakta zorluklar yaşadım. Ancak başta danışmanım olmak üzere değerli hocalarımın yardımı ve kendilerinin benim için sağladıkları bilgiler çalışmamı kolaylaştırdı. Özellikle de tez yazım süresince gösterdikleri yardımseverlik ve yol göstericiliklerinden dolayı başta danışmanım Prof. Dr. Bilge Hürmüzlü KORTHOLT olmak üzere Yrd. Doç. Dr. Doğan DEMİRCİ ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN'e sonsuz minnettarım.

Moatasem Malik AL-Khazraji

Isparta 2017

GİRİŞ

Samarra Irak'ın Başkenti Bağdat'ın 120 km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin doğu kenarında konumlanan tarihi bir şehirdir. Şehrin Dicle Nehri hizası ile uzayan uzunluğu 41 km'dir, eni ise 4-8 km arasında değişmektedir. (Harita:1) Şehirde, cami ve saraylar gibi tarihi değer taşıyan önemli dini ve sivil arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Büyük Cami ve Malviye adıyla tanınan minaresi (Resim:1), Cevsaku'l-Hakani Sarayı, Caferi Sarayı vb. eski yapılardır. Bunların hepsi M.S. 9. yüzyılda inşa edilmiştir.[1] (Harita: 1-2)

Şehrin kurulduğu yerin, İlk Çağlar'dan bu yana yerleşim gördüğü bilinmektedir. 1960'lı yıllarda Samarra'nın 10 km güneyinde Dicle Nehri'nin doğu kenarında tarihi M.Ö. 6. bin yıla kadar uzanan (es-Savvan Tepesi) mevkiinde yapılan arkeolojik araştırmalarda, sakinleri tarım ve hayvancılıkla geçinen Neolitik Çağ'a ait bir köy ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca aynı mevkide arkeologlar tarafından (Samarrah Çömleği) adı verilen mükemmel ve renkli bir çömlek çeşidi bulunmuştur. Samarra Şehri, İslam Dönemi'nden önce Irak'ın Sasaniler tarafından işgaline kadar yoğun bir yerleşim bölgesi olarak kullanılagelmiştir. Sasaniler ise, özellikle de Persler ile Romalılar'ın arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi sırasında Samarra'nın müstahkem konuma sahip olmasından dolayı, şehri askeri merkez olarak kullanmışlardır. Sasaniler, Samarra'da "Somir Kalesi" adıyla bilinen bir kale kurmuşlardır. Bu kalenin adının, M.S. 363 yılında Sasani lideri Julian öldükten sonra Roma ordusunun yenilerek geriye çekilmeleri sıralarında bu şekilde söylendiği öğrenilmektedir.[2]

İslam fethinden sonra, Samarra Şehri M.S. 832-893 yılları arasında 58 yıl boyunca hâkimiyetleri Tunus'tan Orta Asya topraklarına kadar uzanan Abbasi Hilafeti'nin başkentiydi. Abbasi Dönemi sırasında Samarra'nın yönetimi yedi Abbasi Halifesi tarafından silsileli biçimde yürütülmüştür. Abbasi Halifeliği, Emevî hanedanından sonra yönetime gelerek İslam Devleti'nin yönetimini ve halifeliği beş asırdan daha uzun bir süre elinde tutan bir Arap hanedanıdır. Emevîlerin iktidarı; Muhammed'in (s.a.v) amcası Abbas bin Abdülmuttalip'ın soyundan gelen Abbâsîlerin, Emevî yönetimine karşı ayaklanarak

1 Azzam, H., Abbasiler Dönemi, Dar Usama Yayın ve dağıtım, 1996, Ürdün, s.66.
2 Baban, C., Irak Şehir ve Konumlar Adı, Kğrt Bilimsel Camiası, Bağdat, 1976, s.204.

M.S. 750 yılında halifeliği ve iktidarı ele geçirmesiyle son bulmuştur. Bu tarihten başlayarak Abbâsîler M.S. 1258 yılına kadar İslam dünyasının büyük bölümüne egemen oldular. Abbasi Devleti, tarihçiler tarafından üç temel döneme bölünmüştür. Birinci asır, Abbasilerin başlangıcı dönemi olarak isimlendirilmiş, tarihçiler tarafından M.S. 734-834 yılları arasındaki iktidar süreçlerin Abbasilerin Altın Asrı olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu dönemde İslam Abbasi Devleti'nde sosyal ve bilimsel hayatın gelişmesi, yeni vilayetlerin oraya çıkması, halkın refah ve bolluğa yaşaması gibi parlak bir dönemin varlığı tarihçilerce kaydedilmiştir. Ardından M.S. 834 yılında başlayarak M.Ö. 1192 yılına kadar süren İkinci Abbasi Dönemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tezimizin konusu olan Samarra Kenti inşa edilmiştir. Son olarak 1192 yılından 1258 yılına kadar süren üçüncü Abbasi Döneminde Abbasi Devleti zayıflamaya başlamıştır.[3]

Abbasi Devleti'nin ikinci döneminde Sekizinci Abbasi Halifesi el-Mutasım, Abbasi Devleti için yeni bir başkent arayışına koyulmuş, bir süre sonra kendisine en uygun yer olarak şimdiki Samarra Kenti'ni seçmiştir. Burada daha önce Sasaniler zamanında kurulan "Deyrü'n–Âdî" adı ile bilinen eski bir manastır bulunuyordu. Abbasi halifesi bu manastırda üç gün kalmış, manastırın havasını beğenerek manastır halkından topraklarını 4000 dinar karşılığında satın almıştır. Manastırın yerinde el-Cevsaku'l-Hakani adıyla tanınan sarayının inşasını emretmiştir. M.S. 835 yılında saray ile birlikte Samarra Şehri'nin inşa edilmesine başlanmıştır. Saray ve şehrin inşası biter bitmez Abbasi Başkenti, Halife Mutasım tarafından Bağdat'tan Samarra'ya taşınmıştır. Kendisi de ordusunun liderleriyle beraber bu yeni şehre taşınmıştır. Aradan az bir süre geçtikten sonra şehirde ve sarayın etrafında yerleşmek amacıyla yerli halk da buraya akın etmeye başlamıştır.[4]

Halife Mutasım'ın nesebi ve tam adı ise şöyledir: Ebu İshak Muhammed el-Mutasım bin Harun er-Reşid bin Ali el-Mehdi, M.S. 794 yılında doğmuş olup annesinin adı Marde'dir. Ayrıca Halife Mutasım, okur-yazar olmayan ama güçlü bir şahsiyete ve cesur bir savaşçı özelliğine sahip idi. Mutasım cesur ve yiğit olduğundan dolayı, Halife Memun tarafından önce Şam ve Mısır valisi olarak atanmış, bir süre sonra da vefat ettiği günde halifelik tahtını oğluna bırakmamış Mutasım'ın tahta geçmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca

3 Üçok, Bahriye, İslam Tarihi, Emeviler- Abbasiler, MEB Yay., Ankara, 1083, s.83-127.
4 El-Abadi, A, Abbasi ve Andülüs Tarihi, Beyrut, Dar-ül Nahda Matbaası, Beyrut, 1997. s.57.

okur-yazarlığının gayet az olmasına rağmen, çok yetenekli bir konuşmacıydı. Bu nedenle olmalıdır ki Abbasi Devleti'ni otoriter ve tedbirli bir şekilde idare etmiştir. Öte yandan Halife Mutasım'ın, mimari yapılara, saraylar yapmaya, tarım, bahçe planlamasına düşkün olduğu tarihçilerce kaydedilmiştir. Üstelik binicilik, ipek ve işlemeli giysiler giyme sevgisi vardır, hatta o zamanda halifenin giysilerinin şekil ve tarzı halk tarafından da taklit edilmiştir. Mutasım 48 yaşındayken M.S. 841 yılında vefat ettiğinde, kendi soyundan gelen yedi halife art arda tahta geçmiştir.

Halife Mutasım'ın Dönemi'nden sonra, M.S. 893 yılında Halife el-Mu'temid Billah zamanında İslam Devleti'nin başkenti tekrar Bağdat'a taşınmıştır. Samarra M.S. 834-892 tarihleri arasında 58 yıl boyunca İslam Devleti'nin başkenti olarak tanınmıştır.[5]

Ne var ki, Cengiz Han'ın torunu Huğlu'nun yönetimindeki Moğollar 1258'de Bağdat'ı yakıp yıktılar, üstelik şehrin büyük bina ve surları ile aynı zamanda Samarra'daki bazı binaları da tahrip ettiler. Bunların yanı sıra Halife Mutasım'ı ve yakaladıkları hanedan üyelerini öldürdüler. Böylece 508 yıllık Abbâsî Devleti son bulmuş oldu. Sonra Osmanlı Halifeliği Dönemi'nde Samarra Kenti gelişmeye başladı, yeni bir kentselleşme ve mimari kalkınma dönemi başladı. Bu dönemde Samarra'da İmam Ali el-Hadi ismi verilen bir de ilk ilkokul ile Dicle Nehri üzerinde kentin iki yakasını birbirine bağlayan ilk köprü inşa edildi ve bazı önemli mimari projeler yapıldı. Günümüzde Samarra Kenti'nde bulunan eski eser ve tarihi binaların yaklaşık %80'inin hala yeraltında gömülü olduğu ve bunların gün yüzüne çıkartılabilmesi için arkeolojik kazı ve keşiflere ihtiyaç olduğu da bilinmektedir.[6]

20. yüzyıl başlarında, Batılıların Irak'ta bulunan Asur Kraliyet Şehirleri üzerinde ilgisi artmış ve bölgeye arkeolojik ekipler göndermeye başlamışlardır. Özellikle de Antik Samarra Kenti'nde, bu sıralarda Hindistan Deniz Kuvvetleri'nden Üsteğmen J. V. Jones da Samarra'daki Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kalıntılarını ziyaret etmiştir.[7] Ayrıca aynı bu dönemde Fransızların arkeolojik çalışmaları da hız kazanmış, 1907 yılında L. Di Pele Samarra Kenti'ni ve Irak'taki diğer antik alanları ziyaret ederek, ziyaretinin sonuçlarını yayınlamıştır. 1908 yılında Fransız mimar Henri Viollet, sarayın bulunduğu bölge civarında

5 El-Şerif, A, Abbasi Döneminde İslam Dünyası, Dar-ül Fikr el-Arabi, Kahire. 1977, s.231.
6 El-Hudari, M, Abbasiler Devleti, el-Asriyye Kütüphanesi, Beyrut, 2001, s.209.
7 El-Beladiri, Ülkelerin Fethedilişi, Kahire, 1932, s.79.

yüzey araştırması yapmış, ardından Haziran 1910 tarihinde tekrar sarayın bulunduğu bölgede arkeolojik kazılar yapmıştır. Altı hafta süren bu kazı çalışmaları sırasında, 24 küçük sondaj açılmıştır. Yaptığı her iki araştırmayı ve kazı çalışmalarını çizim ve resimlerle destekleyerek yayınlamıştır.[8]

Almanların konuya ilgisi 1903 yılında Arkeolog Samarra Kenti'ne gerçekleştirilen ziyaret ile başlamıştır. Ancak 1911-1913 yıllarında Herzfeld başkanlığında Samarra'ya düzenlenen Alman Arkeoloji ekibinin ziyareti sırasında hayal ettiği amaçlarını yerine getirmesi mümkün olmuştur. Herzfeld her ne kadar bölgenin mimarisini bütünüyle gösteren bir rapor yayınlamadıysa da 1912 yılında yazdığı ön raporda konuyla ilgili fikirlerini özet şeklinde sunmaktadır. 1920 yılında ise sarayların süsleme ve dış dekorasyonu hakkında iki büyük eser kaleme almıştır.[9] Özellikle de ikinci defa saray civarında yaptığı arkeolojik kazılarda, sarayın karşılama salonunun kare şeklinde olan tabanının çeyrek ölçüsüne isabet eden 11000 m^2 büyüklüğünde bir alan keşfetmiştir. Ayrı bir mevkide de 5000 m^2 kadar bir ölçüde tahrip olan bir alanı keşfetmiştir ki, böylece keşfettiği toplam alan miktarı 16000 m^2'ye ulaşmıştır.[10]

Ernst Herzfeld 1914 yılında "İslam" başlığı altında Antik Saray alanında yaptığı arkeolojik araştırmalarla ilgili bir ön rapor hazırlamıştır. Bu raporunda sarayın büyük bir kroki çizimini ilk kez yayınlamıştır. 1923 yılında ise, Herzfeld "Antik Samarra Kazıları" başlığı altındaki kitabının birinci cildinde kendi öncülüğünde olan arkeolojik ekibin çalışmaları sırasında saray kalıntılarında kazılarda ortaya çıkartılan dekorasyon ve kabartmalarla ilişkin bazı bilgileri de yayınlamıştır.[11] 1927 yılında yayınladığı üçüncü cildindeyse, yine kazılarda ortaya çıkartılan duvar tablolarını yayınlamıştır.[12] 1948 yılında Herzfeld'in vefatından sonra kitabının altıncı cildi yayınlanmıştır. Herzfeld bu cildinde tarihsel topografya analizini açıklamıştı. Ama bilindiği gibi, Antik Samarra Kenti'yle ilgili

8 El-Beladiri, Ülkelerin Fethedilişi, Kahire, 1932, s.82 .
9 Hillenbrand, R., Creswell and Contemporary Central European Scholarship, Muqarnas, Vol. 8, K. A. C. Creswell and His Legacy (1991), s.28
10 Herzfeld, E; Samarra Kazıları, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, S: 161.
11 Herzfeld, E., Der Wandschbumuch Der Bauten Von Samarra and Seine Ornamentik, Berlin, 1923 s.220.
12 Herzfeld, E., Die Malorien Von Samarra, Berlin, 1927, s. 25.

yapılan araştırma ve çalışmalarda tam olarak net bir sonuca ulaşılamamış ve yayınlanmamıştır.[13]

Geç bir süreden sonra da olsa Irak Eski Eser ve Miraslar Kurumu 1960'larda Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kalıntıları ile ilgili arkeolojik araştırma ve yüzey tarama işlemlerini ikinci kez olarak tekrar devam ettirmeye başlamıştır. Bu yüzey taraması sırasında "Babul-Amma" yapısı keşfedilerek kuzey tarafındaki odalar da kazılmıştır.[14]

1981 yılında Antik Samarra ve Mütevekkiliyye Kentleri'ni canlandırma projesi kapsamında, Cevsak-ül Hakani Sarayı'nın kalıntısı üzerinde arkeolojik kazı ve araştırma işleri başlatılmıştır. Çalışma sırasında büyük park altından geçen bir tünelin yanı sıra parkın kuzey bölümünde altı yapı kalıntısı bulunmuştur. 1983 yılında ise, küçük bodrumun (Aslanlar Uçurumu'nun) restorasyon projesine başlanmış ve 1986 yılında proje tamamlanmıştır. Aynı yılda projeyle ilgili bir rapor yayınlanmıştır. 1987 yılının başlarında geometrik havuz için yüzey araştırması işleri başlamıştır, havuzun tespit edilerek ortaya çıkartılmasına müteakip 1989 yılı başlarında havuzun restorasyonu da bitmiştir.[15]

Bu saray planını karakterize eden en büyük etmen, sarayın binaları ve yerleşim birimlerinin aksiyal olarak bir orta eksenin etrafında dağılmasıdır. Bu eksen, batı taraftan sarayın ana girişi olan (Babul-Amma'dan) başlayarak revak, meydan ve halifenin meclisinden geçerek sarayın büyük meydanına ulaşan; büyük meydanı ortadan iki simetrik bölüme ayırdıktan sonra aslanlar uçurumundan ve binicilik arenasından geçerek; binicilik ve at yarışmalarını izlemek için tahsis edilen mekanlara kadar uzanmaktadır. Bu aksiyal planı, aynı zamanda sarayın çeşitli bölüm ve yerleşim birimlerinde de görebiliriz.

Ayrıca el-Cavsak ül Hakani Sarayı'nın bina ve duvarlarının uzantıları dik açılarla ve birbiriyle kesişen çizgiler şeklinde kare ve dikdörtgen yapılar oluşturmakla karekterize edilmektedir. Genel olarak binaların ve odaların planlanmasında akbiyelerle[16] örtülen kare ve dikdörtgen şemalar hakimdir. Çünkü bu tip yapıların üzerinde düz ahşap çatı

13 Herzfeld, E; Samarra Kazıları, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, s: 163.
14 Mustafa, C, Eski Samarra, Baskı: 1, Beyrut, 1987, s.72
15 Mahmud, A, Samarra'da Yapılan Arkeolojik Kazılar, Bağdat, 2002, s.60
16 Akbiye; Yarım kubbe planlı tavan örtme yönteminin bir mimari unsurdur. .(El-Deveci, S, Musul'un Tarihi, Musul, 1982, s.110.

kaplamalarının kolayca yapıldığı söylenmektedir. Öte yandan ışık ve hava kaynaklarını bulundurmak için saray binalarının arasında yine kare ve dikdörtgen şeklinde boş ve açık alanlar bırakılmıştır. Saraydaki revakların ve avlular gibi açık alanlarların yaz güneşinin sıcağından, kışın yağmur ve soğuk ikliminden kurtulmak için birbiriyle uyumlu bir şekilde yapılması da sarayın bir diğer özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Saray, 172 dönümü bahçelerden oluşan 432 dönümlük arazi üzerine kurulan devasa bir yapıydı ve tamamı yalnız tek bir ana girişten oluşan yüksek duvarlarla çevriliydi.[17]

Sarayın içindeki yapı yoğunluğu dağılımının bölgenin kendi özelliği ile ilişkili olduğu görülmektedir. İçinde ana giriş yolu bulunan sarayın batı bölümünde yapı yoğunluğunun, duvarların masif bir yapıya sahip olması ile birlikte renkli mermer ve mozaik kabartrmalarla süslenmesini bu ilişkiye ait bazı örnekler olarak görebiliriz. Bu nedenle bu bölümün sarayın diğer bölümlerinden daha önemli olduğu söylenebilir.[18]

Ayrıca sarayın yaptırılması için bu büyük alanın tahsis edilmesinin sebebinin ise, çeşitli meydan gölet, fıskiye, havuz, bodrum ve tüneller gibi yerlerin halife ve maiyeti için dinlenme ve eğlence mekanlarının sağlanması amacıyla yapılması olarak ifade edilmektedir.

Öte yandan, bu saray üzerinde çalışma yaparken, sarayın mimari unsurları Sasaniler Dönemi'nde Irak ve İran'da inşa edilen yapıların mimari unsurlarını bir arada topladığı görülebilir. Örneğin sarayın girişinde yer alan büyük eyvan (Babul-Amma), ortasında fıskiyeler bulunan açık avlular, yarım dairevi kemerlerle örtülen büyük salondur. Ayrıca sarayın planı Sasanilerin Başkenti Medain'de kalıntıları bulunan sarayların plan ve üslubuna göre inşa edilmiştir. Bu saraylarda polo oyunu oynanan alanlar bulunur. Polo oyunu Pers Ülkeleri'nde tanınmış bir oyundur. Abbasiler saray planlarının yanı sıra polo oyununu da Perslerden almıştır. Samarra'da Abbasi Mimarisi'nin etkilendiği en önemli

17 Grabar, O. The Formation of Islamic Art, 1987, Yale University Preess, New Haven and London, s. 157.
18 (El-Deveci . a. g. e., s.112)

saray Bağdat'ın güneyinin 20 km. uzağında Medain Kenti'nde bulunan Kteisfon Sarayı'dır (Kisra'nın Sarayı)[19] (Resim 2).

19 Craze Weil, İlk İslam Eski Eserleri, Çeviri: Abdulhadi Able, Metin ayıklama ve üzerinde yorum yapma: Ahmet Gassan İspanu, 1. Baskı, Dar Kuteybe Yayını, Dimeşk, 1984, s.40,47.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAMARRA'DA ÇEVRESEL FAKTÖRLER

1.1. Şehrin Konumu ve Mevkii

Konum, şehrin inşa edildiği alandır. Ama mevki, şehrin çevresine ve etrafına göre bulunduğu yerdir. Samarra Dicle Nehri'nin sol kıyısında, yüksek bir yayla üzerindedir. Kuzeyden coğrafi enlemi (43.45- 43.50) ve doğudan ise boylamı (34.29° 34.7°) arasındadır. Bağdat'ın 117 km kuzeyindedir. Irak'ın tam ortasındadır. Bu konumundan dolayı civarındaki diğer bölgeleri kontrol etmektedir. Irak'ın kuzey ve güney şehirlerini kolayca birbirine bağlamaktadır. Bu yüzden Abbasi Dönemi şehirlerinin kalbi konumundadır.[20] Ama Harun Er-Raşit'in oğlu Halife Mutasam tarafından ne için seçildiği aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1.2. Şehrin Bulunduğu Alan

Alanda bir nehrin oluşturduğu uçurum bulunmaktadır. Samarra, deniz seviyesinden 100 m Dicle Irmağı'ndan birkaç metre yüksekliktedir. Bu yüzden sel riskine karşı güvenlidir.

1.3. Şehrin Genişlemesi

Şehrin verimli bir yaylanın üzerinde olması genişleme için önemli bir unsurdur. Şehrin bulunduğu alan 15x60 km boyutlarında genişlemeye müsait bir alan olduğundan, şehrin gelecekte büyümesine engel olmamaktadır.[21]

20 El-Amid, T., İslami Şehirler'in Pılanlamasında Askeri etki, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, Bağdat, 1995. s.125
21 Suse, A., Abbasi Döneminde Samarra sulaması, I. Bölüm, Maarif Matbaası. Bağdat, 1948, s.72

1.4. Başkent İlan Edilmesi

Bağdat'ın içindeki ordugahlar ve askerlerin çok olması şehirde sorun yaratmıştır. Söylentiye göre askerler atlarına binerken halkla çarpıştıklarından aralarında sıkıntı yaşanarak kötü muamele ve bazen ölüm gibi olaylar ortaya çıkmıştır. Bu durum başkentin Bağdat'tan Samarra'ya aktarılmasında en önemli sebeplerden biri olmuştur.

1.5. Yüzey

Samarra Şehri, Irak'ın topraklarının bir kısmını teşkil eden alüvyal ovalarda konumlanmaktadır. Akarsuların taşıdığı alüvyonların oluşturduğu ovalar (delta ovalar) gibi yüzeyi basık ve yayvandır. Bu faktör bölgede istikrar ve yerleşime teşvik eden doğal bir destektir.

1.6. Toprak

Samarra'nın toprağı akarsularından oluşan alüvyal ova toprağıdır. Bu tür topraklar en iyi sınıf topraklardandır ve Dicle kenarının toprağının tuzluluk oranı çok düşüktür, çünkü Dicle Nehri doğal bir drenaj yapmaktadır.[22]

1.7. İklim

Genelde bölgenin iklimi Irak'ın iklimi ile benzerdir. İklimin sıcaklık derecesi, yağışları ve bağıl nemi mevsimlere göre aşırı bir şekilde değişmektedir. Aynı zamanda güneş ışınlarının oranı da yüksektir. Bu kuru iklimde yıllık yağan yağmurun oranı yıllık toplam sıcaklık derecesinin yarısından azdır. Bu yüzden de Irak halkının nüfusunun çoğu nehirlerin kenarında ve yapay sulama projelerinin yakınında yaşamayı tercih etmişlerdir. Nehravan, İshaki ve El-Katol El-Esfel bunlara örnektir.[23]

22 El-Amid .a.g.e., s.127
23 El-Ani, H., Irak Tarim Coğrafyası, II. Baskı, El-Ani Matbaası, Bağdat. 1975, s.47

1.8. Su Faktörü

Mutasım'a eşlik eden uzman ve coğrafyacılar, bu bölgenin nehir ve su kaynaklarıyla çevrili olmasından dolayı şehrin korunması ve doğal bir stratejik savunma özelliği taşıdığını Halife Mutasam'a bildirmişlerdir. Çünkü batıdan Dicle, kuzeydoğudan Yüksek Katol ve güneyden de Kaim Nehirleriyle çevrilmektedir.

1.9. Beşeri Faktörler

1.9.1. Samarra'da Beşeri Yerleşimin Tarihi Gelişimi

Tarihi araştırmalara göre, Samarra Bölgesi bin yıllardır yerleşim yeridir. Tarihçi Ahmet Suse'ye göre; Samarra M.Ö. 5000'li yıllardan önce de insanlar tarafından yerleşim görmüştür. Aynı zamanda Alman Arkeolog Herzfeld tarafından yapılan kazılar da bu bilgileri onaylamaktadır ki kazılar sırasında Neolitik Çağ'a ait olan Samarra Nekropolisi'ni keşfetmiştir.[24]

1.9.2. Şehri İnşa Etmeden Önceki Dönemlerde Beşeri Yerleşim

Bilindiği gibi Irak'ta beşeri yerleşim yerleri M.S. 100-1200 arasında dağlık alanlarda ortaya çıkmıştır. Irak'ın kuzeyinde Curmo Bölgesi'nde ilk tarım köylerinden biri olan Yongvi Köyü bulunmuştur.[25]

Bu dağlık alanlarda yaşayan halkın nüfus artışı, ihtiyaçlarının çoğalması, geçim zorluğu, güvenli olarak bir yerden başka bir yere geçme ihtiyaçları ve buna benzer durumları ortaya çıkmıştır. Bütün bu sebepler eski insanları dağlık alanlardan düzlüklere, özellikle Irak'ın orta kısımlarına göç etmeye ve oralara yerleşmeye yönlendirmiştir. Çünkü o bölgede su bolluğu ve Dicle kıyılarında verimli tarım alanları gibi, yerleşim ve istikrara destek verici doğal faktörler bulunmaktadır. Konuyla ilgili 1964 yılında yapılan arkeolojik

24 Suse, a. g. e., s.81
25 Baban, a. g. e., s.206

kazılarda Samarra'nın güneydoğusunda ve Dicle'nin doğu kenarında M.Ö. 6000 yıl tarihli eski Savvan Tepesi Köyü bulunmuştur.[26]

1.9.3. Şehrin İnşasından Sonraki Dönemlerde Beşeri Yerleşim

Halife Mutasım Dönemi'nde, başkentin merkezi Samarra'ya aktarılmasından sonra, Samarra'da beşeri yerleşim alanları gelişmiştir ki Abbasiler Dönemi'nde 58 yıl içerisinde (M.S. 832-893) şehirde imar edilmiş alanın uzunluğu 35 km'ye ulaşmıştır. (Harita: 2) Ama bu yerleşmenin genişlemesinin sebepleri ise; beşeri yerleşime müsait olan doğal durumların bulunması, şehrin gittikçe gelişmesi ve bununla beraber siyasi durumun iyileşmesidir. Üstelik şehrin Abbasiler'in başkenti olarak ilan edilmesi ve su çokluğuyla birlikte sulama sistemlerinin gelişmesi destekleyici faktörler olarak gösterilmektedir. Abbasiler Dönemi'nde en önemli sulama projesi, günümüzdeki Tikrit Şehri'nin 4 km kuzeyinde ve Dicle Nehri'nin sol kıyısından ayrılan Yüksek Katon Nehri üzerinde yapılan sulama projeleridir. Katon'un Dicle'den ayrılma noktasına yakın bir yerde Nemir Tepesi ve Al-Asbieyn Tepesi arkeolojik yerleşimleri keşfedilmiştir.

İkinci önemli proje ise, İshaki Nehri üzerinde yapılan sulama projesidir. Abbasi Dönemi'nin Samarra Şehri ortaya çıkmadan önce inşa edilmiştir. Tikrit'in güneyinde Dicle Nehri'nin sağ kıyısından ayrılan bir sulama projesidir. Ancak sonradan kullanım dışı kalmıştır. Ama Halife Mutasım Dönemi'nde aynı projenin eski kanalın yanında Dicle'den doğu tarafa su taşıyan ikinci ayrım inşa edilmiştir batıya giden eski kanal bırakılmıştır.[27]

1.9.4. Tarım

Dicle Nehri'nin batı ve doğu hizasında alüvyal arazi ve toprağın tarım için verimli olması, su kaynaklarının bol olması ve yukarda açıkladığımız gibi Dicle üzerinde yapılan sulama projelerin de bulunması şehirde tarım faaliyetlerinin aktif bir şekilde gelişmesini

26 El-Ani, H., Nüfus Arazi ve İktisat Açısından Irak'ın Coğrafyası, Bağdat, 1990, s.28
27 El-Ani, a.g.e., s.31

sağlamıştır. Bu sebeplerden dolayı bölge, önemli bir beşeri kitleye sahip olarak şehrin İslam Devleti'nin başkent seçilmesi için büyük rol oynamıştır.

1.9.5. Ticari Önemi

Samarra Kenti, Devlet bölgeleri arasında önemli bir stratejik konuma sahiptir ve kuzey bölgelerini kolayca güney bölgelerine bağlamaktadır. Aynı zamanda Musul ile Basra arasındaki nehir yollarının bağlantı noktası olmasından dolayı önemli bir ticaret merkezi konumuna gelmiştir. Basra'dan Musul'a ve aksine gelen giden gemileri karşılamak için inşa ve imar projeleri artmıştır.[28]

28 El-Ani, a.g.e., s.52

İKİNCİ BÖLÜM

2. Samarra'da Abbasi Halifeleri

2.1. Samarra'da Abbasi Halifeleri

2.1.1. Halife El-Mutasım Billah

Muhammed bin Harun El-Reşid Bin Mehdi Bin Mansur M.S. 794 yılında doğmuştur ve 48 yıl yaşadıktan sonra M.S. 842 yılında Samarra'da vefat etmiştir. 38 yaşında M.S. 833 yılında halifeliğe gelmiştir. Halifelik dönemi sekiz yıl, sekiz ay ve sekiz gün sürmüştür. Sekizlerden lakabını almış çünkü sekiz islam fethi gerçekleştirmiştir.

2.1.2. Halife el-Vasık Bilah

Harun bin El-Mutasım ulema ve şairdir. Erdemliği ve uygunluğu için kendisine Küçük Ma'mun lakabı verilmiştir. M.S. 810 yılında doğmuş, M.S. 841 yılında halifeliğe gelmiştir. M.S. 847 yılında Samarra'da vefat etmiştir.

2.1.3. Halife el-Mutevekkil Ala A-Llah

Asıl adı Cafer bin El-Mutasım bin Harun el-Reşid'dir. M.S. 820 yılında doğmuş, 40 yıl yaşamış ve M.S. 860 yılında vefat etmiştir. Kardeşi El-Vasık'tan sonra 25 yaşında Halifeliğe gelmiş ve halifeliği 15 yıl sürmüştür.

Mütevekkil Dönemi, başkent Samarra'da yapılan çok sayıda imar projesiyle bilinmektedir. Bu yönde çok para harcanmıştır. Mütevekkil'in lüks konak inşaatları ve sulama projeleri kurulması konusunda özel bir ilgisinin olduğu bilinmektedir.[29]

29 Es-Samırrai, Y., Samarra Şehri'nin Tarihi, III. Bölüm, El-Umme Matbaası, Bağdat. 1973, s. 30

2.1.4. Halife el-Muntasır Billâh

Asıl adı Muhammad bin El-Mütevekkil bin El-Mutasım'dır. M.S. 861 yılında halife olmuş ve M.S. 862 yılında vefat etmiştir. Hüküm süresi 6 aydır. Döneminde kendisiyle ordu komutanlarının aralarında anlaşmazlık hakimdir. Komutanların halifeleri öldürmekle suçlandığı rivayet edilmektedir. Komutanları onu kendisinin de özel tabibi olan İbn Tayfur vasıtasıyla öldürme teşebbüsünde bulunmuşlardır.[30]

2.1.5. El-Mustain Billah

Asıl adı Ahmet bin El-Mutasım bin Harun El-Reşid'dir. M.S.835 yılında doğmuştur. M.S. 862 yılında halifeliğine biat edilmiştir ve M.S. 866 yılında halifelikten azledilmiştir. Aynı yılda teşrifatçı Said tarafından öldürülmüştür. Halifelik dönemi 4 yıl sürmüştür. İmam Es-Suyuti'ye göre: El-Muntasar öldüğünde, ordu komutanları bir toplantı yaparak o esnada 28 yaşında olan El-Mustain Billah'a biat etmeye karar vermişlerdir. Ancak ordu komutanları kararlarında durmamışlar ve kendisini öldürme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat başarılı olamamışlardır. Bu yüzden Halife El-Mustain Bağdat'a gitmek zorunda kalmış ve onların kendisinden özür dilemelerine rağmen bir daha Samarra'ya geri dönmemiştir. Bundan dolayı ordu komutanları El-Mustain'i azletmişler ve M.S. 866 yılında El-Mu`tazz Billâh'ı hapisten çıkararak kendisine biat etmişlerdir.[31]

2.1.6. El-Mu`tazz Billâh

Asıl adı Ebû Abullâh bin El-Mütevekkil'dir. M.S. 846 yılında doğmuş ve M.S. 866 yılında Halife El-Mustain Billah azledildikten sonra halifeliğine biat edilmiştir. Kendisi de M.S. 869 yılında Beytülmal'ın iflasından dolayı askerlerin erzakının temin edilebilmesi için halifelikten azledilmiştir. Daha sonra kendisinden yiyecek ve içecek kesilmiştir ve aynı yıl vefat etmiştir. Öldüğünde 24 yaşındaydı.[32]

30 Ebu-Ssuf, a.g.e., s.43
31 Es-Samırrai, a. g. e., s.30
32 Es-Siyuti., Halifelerin Tarihi, I. Baskı,. Beyrut. 1997, s.402

2.1.7. EL-Mehdi Billah

Asıl adı Muhammed bin El-Vasık bin El-Mutasım'dır. M.S. 833 yılında doğmuş, 37 yıl yaşamış ve M.S. 870 yılında vefat etmiştir. M.S. 869 yılında El-Mutazz azledildikten sonra, M.S. 870 yılında halifeliğine biat edilmiştir. Halifeliği sadece bir yıl sürmüştür.

2.1.8. AL-Muʿtamid ʿAlā Allāh

Asıl adı Ahmet bin El-Mütevekkil bin El-Mutasım'dır. M.S. 843 yılında doğmuş ve M.S. 893 yılında vefat etmiştir. El-Mehdi öldükten sonra M.S. 870 yılında halifeliğine biat edilmiştir. Halifelik süresi 23 yıldır. Abbasiler'in Samarra'daki son halifesidir. Kendisi başkenti Samarra'dan Bağdat'a geri almıştır. Bağdat'ta vefat etmiş fakat Samarra'da toprağa verilmiştir.[33]

33 Et-Tabari, M., Et-Tabari Tarihi, IX. Bölüm, Dar El-Maarif, Kahire.S.151-159. s.153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Şehirde Arazi Planlaması ve İmarı

3.1.1. Şehrin ve Cadde Ağının Planlanması

Planlamanın bazı beşeri ve doğal faktörlere dayanarak değişik biçimleri (örneğin nehir ve sulama sistemleri vs.) vardır. Samarra Şehri'nin imar ve inşaat alanlarının yapılış biçimi Dicle Nehri boyunca uzanmıştır ve şehir kuzeyden güneye 34 km uzunluğunda genişlemiştir. Çünkü Abbasi Dönemi'nde imar faaliyetlerinin bu iki yönde uzaması karşısında doğal engel bulunmamaktadır fakat diğer yönlerde batıdan Dicle Nehri ve doğudan Nhravan Nehri'nin bulunması engel olmuştur.

Ana caddeler ise, iyi bir ulaşım kapasitesi sağlamak için düz bir şekilde planlanmıştır. Bu caddeler aracılığıyla şehirde değişik arazi kullanımları geniş bir kapsamda yapılmıştır. Üstelik, devletin siyasi, dini ve idari merkezini temsil eden şehir merkezini birbiriyle ve etraftaki diğer bölgelerle bağlamaktadır. Ana yolları birbirine ulaştıran bu caddeler aşağıda verilmiştir (Resim: 3).[34]

3.1.2. Haliç Caddesi

Bu cadde şehrin iktisadi hayatının damarıdır. Şehrin kuzeyini güneyine bağlamaktadır. Aynı zamanda gemi hareketleriyle ilgili bir ticari merkezi konumuna gelmiştir. Ahvaz, Basra, Vasıt ve Bağdat'tan gelen gemileri karşılayarak, taşınan malların ve tarım ürünlerinin alınma merkezidir ve buradan da mallar Irak'ın değişik bölgelerine gönderilmektedir.[35]

34 Es-Siyuti., a. g. e., s.405
35 Cevad, a. g. e., s.75

3.1.3. Büyük Cadde

Şehrin güneyindeki El-Mıtıyra Bölgesi'nden Eşnas Bölgesi'ne kadar ulaşmaktadır. Yani şehrin kuzeyinden güneyine kadar uzanan bir yoldur. Şehrin en geniş caddesidir. Öte yandan şehrin endüstriyel, dinsel ve idari mevkileri bu caddededir. Hilafet Sarayı, eski cami, karakol, haraç divanı, köle pazarı ve Harsani Evleri bunlardan bazılarıdır.[36]

3.1.4. Ebu Ahmet bin El-Reşid Caddesi

Büyük caddenin doğusundadır. Burada yönetici, hakim, yazar ve bazı önemli şahsiyetlerin evleri bulunmaktadır. Buradaki evler yönetici ve hakimlere tahsis edilmiştir.[37]

3.1.5. Eski Hir Caddesi

Bu caddede asker ve karışık nüfus birlikte yaşamaktadır.

3.1.6. Bergamış El-Türk Caddesi

Komutan, hakim ve İslam ordusundaki büyük Türk sorumlularının yaşadığı alandır.

3.1.7. Salih El-Abbasi Caddesi (Asker Caddesi)

Burada bazı ordu komutanları, yazarlar ve bölgenin ileri gelenleri yaşamaktadır.[38]

3.1.8. Yeni Hir Caddesi

Caddenin iki yanında Horasanlılar, Hazeriler gibi Pers kökenli nüfusun çoğunlukta yaşadığı bölümdür.[39]

---

36 Mehdi, S., Samarra İslam Devletinin Başkenti, Samarra Üniversitesi. Samarra. 2003, s.19
37 Mehdi. a . g. e. s. 21
38 Mehdi. a . g. e. s. 22
39 El-Dimeşki, K., Başlangıç ve Nihayet, X. Bölüm, I. Baskı. Beyrut. 2005, s.243

3.2. Samarra'nın Sarayları

3.2.1. El-Mutasım İnşa Ettikleri Saraylar

3.2.1.1. Hilafet Sarayı (Cevsaku'l-Hâkanî)

Halife El-Mutasım'ın Dönemi'nde inşa edilen en önemli saraydır. Halife Mutasim ve kendisinden sonra gelen tüm halifelerin ikamet yeridir.

3.2.1.2. Alçı Sarayı

Samarra'nın 15 km kuzeyindedir. Mutasım'ın gezintisi için yapılmıştır. Yüz ölçümü yaklaşık 19,000 m^2 civarındadır.[40]

3.2.1.3. Haruni Sarayı

Mutasım'ın oğlu El-Vasık Billah tarafından inşa edilmiştir. Dicle Nehri'nin kuzey kıyısındadır. Kalıntıları "Güveyr" adıyla bilinen yerde konumlanmıştır. Mutasım, sarayın karşısındaki nehrin iki yakasını birbirine bağlamak için nehrin üzerinde bir köprü inşa etmiştir.[41]

3.2.2. El-Mütevekkil ve Al-Muʿtamid ʿAlā Allah'ın İnşa Ettikleri Saraylar

3.2.2.1. Balkuvara Sarayı

Samarra'nın güneyinde bugünkü El-Kadisiyye Bölgesi'ndedir. Mevki'i El-Mankur adıyla tanınmıştır. Mütevekkil'in yaptığı en iyi saraydır ve o dönemin en büyük inşa edilmiş başyapıtı sayılmaktadır.

---

40 Es-Samarrai, M., Samarranın Ortaya Çıkması ve Arazilerinin Kullanımı, Irak Camiası Dergisi, Sayı: 52, Bağdat. 2000, s.7.
41 El-Hemvi, Y., Ülkeler Süzlüğü, Cilt: 3, Dar Beyrut Yayınlar, Beyrut. 1975,.s.174

3.2.2.2. Şah ve Gelin Sarayları

Bu iki saray, Halife El-Mütevekkil Ala Allah tarafından Samarra'da inşa edilmiştir. İnşalarına elli bin dirhem harcandığı söylenmektedir.[42]

3.2.2.3. El-Muhtar Sarayı

Halife El-Mütevekkil tarafından yapılmıştır. İnşasına beş bin dirhem harcanmıştır. [43]

3.2.2.4. Es-Sabih ve El-Melih Sarayları

Karşı karşıya inşa edilmiş iki saraydır. Mütevekkil tarafından inşalarına on bin dirhemi aşkın para harcanmıştır.[44]

3.2.2.5. El-Aşık Sarayı

Al-Mutamid hükümdar olduğunda Cevsaku'l-Hâkanî sarayında ikamet etmiş sonra Dicle Nehri'nin batısında El-Aşık Sarayı'nı inşa etmiştir. Bağdat'a dönene kadar bu sarayda ikamet etmiştir.[45] Ayrıca birçok sarayın da doğa ve çevrenin olumsuz etkisiyle kalıntıları yok olmuş durumdadır

3.3. Ordugâhlar

Mutasım Samarra'ya geldiğinde, Samarra Şehri'ni inşa etmeden önce, El-Istıblat Ordugâhı'nı inşa etmiştir. Günümüzdeki Samarra ile Dicel İlçesi'nin ortasında yer alır. Ordugâha bir sur yapılmıştır, sur da sulu bir hendekle çevrilmiştir. Hendeğin suyu İshaki Nehri'nden alınmaktadır. Ordugâh dikdörtgen biçimdedir, Uzunluğu 1700 m ve eni 550

42 El-Yakubi, A., Ülkeler Sözlüğü,. Beyrut. 1960, s.268.
43 El-Mesudi, A., Altın Çayırı, Beyrut, 1965, s.57
44 El-Mesudi, A., Altın Çayırı, Beyrut, 1965, s.57
45 Eski Eserler Müdürlüğü Raporu: Samarra, Devlet Matbaası. Bağdat. 1940,.s.82

m'dir. Bu dikdörtgen şema, uzunluğu 500 m ve eni 215 m uzunluğunda diğer bir küçük dikdörtgenle birbirlerine bağlantılıdır.

Istıblat Ordugâhında, askerler için kışlalar, 250 bin asker ikametgâhı, komutan konutları, antrenman sahaları, silah depoları ve 160 bin at barındıran geniş bir hayvan ahırı vardır. Halife Mutasım'ın ordusunun sayısı yetmiş bindir. Mütevekkilin de ordusunun sayısı bu rakama yakındır, ordunun sayısının bu kadar büyük olduğunu El-Allik Tepesi kanıtlamaktadır.[46]

3.4. Yerleşim Birimleri

Mutasim Billah mühendislerle Samarra Şehri'ni ve alanların planlamasını özellikle de yerleşim birimlerinin planlamasını yapmıştır. Yerleşim yerleri ve evler nüfusun dini inançlarına göre planlanmıştır. Her dini gruba özel bir yerleşim yeri ayrılmıştır. Mesela Harsaninler'e şehrin doğusunda ve Büyük Cadde boyunca yerleşim yerleri tahsis edilmiştir. Bu yerleşim alanları hepsi aynı geometrik şekilde tasarlanmıştır.[47] Mütevekkil'in şehirde yaptığı bütün bu imar faaliyetleri ve sulama projelerine rağmen temennileri daha büyüktür. Bu yüzden hırsını tatmin etmek için kendisinin denetimi altında yeni bir şehir inşa etmeyi isteyerek Muhammed bin Musa ve diğer mühendislere yeni bir şehir kurmak için Mütevekkiliye Bölgesi'nde bir alan seçip yeni şehrin tasarımını hazırlamalarını emretmiştir. Mühendisler Halife'nin saraylar, resmi divanlar, Darul Hilafe ve yerleşim alanlarının tasarımını yapmışlar, Büyük Cadde'den yeni şehre giden yolu (Dar Eşnas'tan[48]) planlamışlardır. Yolun eni 8 m ve uzunluğu 12.5 km olmuştur. Yaklaşık bir yılı aşan bir süre içerisinde binalar evler ve sarayların inşası tamamlanmıştır. Halife M.S. 861 yılında yeni şehre gelmiştir. Halife El-Mütevekkil, devlete ait divanların, Samarra'dan yeni El-Mütevekkiliye Şehri'ne aktarılmasını emretmiştir. Haraç divanı,[49] emlak divanı,[50] bey ve

46 Es-Samarrai, a. g. e., s.9.
47 27- Abdulbaki, A., Abbasi Dönemide Samarra İslam Devleti'nin Başkenti, I. Bölüm, Genel kültür işleri evi, I. Baskı, Bağdat. 1989, s.140
48 Dar Eşnas: İslam Ordusunda bir Türk Komutan'ın evidir. (Es-Samarrai, a. g. e., s.12).
49 Haraç Divanı: Abbasi Döneminde vergi gelirlerini toplayan kurumdur. (Abdulbaki,.a. g. e., s.141).
50 Emlak Divanı: Halifeye ait arazileri yönetim sorumlu. (Abdulbaki,.a. g. e., s.141).

kullar divanı,[51] ve posta divanı ile birlikte bu divanlarla ilgili çalışan memur ve görevliler de yeni şehre aktarılmıştır.[52]

3.5. Sulama Projeleri

3.5.1. El-İshaki Nehri

El-İshaki Nehri en eski nehirlerdendir. Dicle Nehri'nin sağ kıyısından ayrılmaktadır. Samarra'nın kuzeyindeki kırsal arazileri sulamaktadır. Halife Mutasım Samarra'nın batı kısmını imar ederken, o bölgedeki tarla ve çiftlikleri sulamak için bu nehrin yeniden canlandırılmasına ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden Halife Mutasım, Polis Şefi İshak bin İbrahim'i bu projenin yapılmasına gözetmen olarak görevlendirmiştir. Bunun için nehre projeyi yöneten Polis Şefi İshak'ın adı verilmiştir. Günümüze kadar nehrin adı değiştirilmemiştir ve günümüzde ise hala eskisi kadar geniş tarım arazilerini sulamaktadır.[53]

3.5.2. Samarra Kanalı

Samarra'nın kuruluşunda bölgenin doğu kısmı imar edilmiştir. Dicle'nin doğusundaki yerler diğer kısımlardan yüksek olduğu için buraya suyun getirilmesi çok zordur. Bunun için Halife Mutasım Dicle'nin batı kısmının da imar edilmesini emretmiştir. Çünkü buradaki tarım alanlarının seviyesi alçak olduğundan kolayca sulanıyordu.[54]

Mütevekkil Dönemi'nde şehir genişleyerek doğu tarafa da yönelmiştir. Bunun için şehrin doğu tarafına da su ulaştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden Samarra Nehri'nin kolları ihtiyaç doğrultusunda düzenlenmiştir. Birinci ayrım kışın, ikincisi ise yazın

51 Bey ve Kullar Divanı: Halifenin Sarayı'nda çalışan hizmetçi ve cariyelerden sorumlu özel bir kurum. (Abdulbaki,.a. g. e., s.142).
52 El-Hemvi,a. g. e. s. 175.
53 Bakır, T., Eski Uygarlıkların Tarihiyle ilgili bir Önsöz, I. Bölüm, El-Hevadis Matbaası. Bağdat. 1973., s.15
54 El-Hemvi, Y., Ülkeler Sözlüğü, IV. Bölüm, Arap mirası, Beyrut. 1957, s.347

kullanılmak için tasarlanmıştır. Yeni nehir suyu Tikrit'in güneyinde Dicle'nin doğu kıyısından alarak Samarra'nın güneyinde Kadisiye Nahiyesi'ne kadar ulaşmaktadır.[55]

3.5.3. Neyzek Nehri

Mütevekkil Dönemi'nde şehir doğuya genişlemiştir ve Mutasım'ın kurduğu Hir Şehri'nin büyük bir bölümünü de kapsamıştır. Mütevekkil, şehirde yükselen su ihtiyacını karşılamak için eski Kadisiye Nehri'nin yeniden canlandırılmasını emretmiştir. Kadisiye Nehri suyunu, Katol Nehri'nden alarak 30km uzaklıktaki bölgelere ulaştırmaktadır ve bu yeni nehrin akışını sürekli bir şekilde temin edebilmek için nehir üzerinde kanal kapağı yapılmıştır. El-Hir Bölgesi'ndeki tarım alanlarını sulamak için de suyun akışı, Neyzek Nehri adı verilen yeni bir nehre akması sağlanmıştır.[56]

55 Metz, A., M.S. X.yüzyılda İslam Uygarlığı, II. Bölüm, IV. Baskı, Beyrut. 1967. S.210
56 El-Yakubi, A., Ülkeler Sözlüğü, Arap Mirasını Canlandırma Evi, I. Baskı, Beyrut, 1977, s.26

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SAMARRA KENTİ EL-CEVSAKU'L-HAKANI SARAYI

Bu saray Abbasiler'in başkentini Bağdat'tan Samarra'ya taşıyan Halife el-Mutasım tarafından M.S. 836 yılında inşa edilmiştir. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na o dönemde "Dar-ül Hilafe" adı verilmiştir. Bu saray Halife Mutasım tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca aynı zamanda saray (Dar-ül Amme) olarak da anılmaktadır, çünkü Halife Mutasım'ın hafta içi her Pazartesi günü halkla ilgili konuları munakaşa etmek için halkla görüştüğü söylenilmektedir. Ayrıca Halife Mutasım tarafından bu sarayı inşa etmekle sorumlu olan halifenin adamlarından Hakan Artuç Ebi el-Feth bin Hakan adına nispeten bu saraya (el-Cevsek) ve (el-Cevsek ül Hakani) adı da verilmiştir. Mutasım'ın tahta geçtiği tarihten itibaren vefat etmiş olduğu M.S. 842 yılına kadar bu sarayda ikamet etmiş ve aynı zamanda bu sarayda gömülmüştür.[57]

Halife Mutasım Dönemi'nden sonra Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın tarihi ve sakinleriyle ilgili tarihi kaynaklar ve bilgiler oldukça azdır. El-Mütevekkil Ala Allah Dönemi'nde (M.S. 846-861), saraya yeni bir bina eklenmiştir. Ayrıca eski kaynaklar, Halife el-Mütevekkil'in sarayda sadece birkaç yıl oturduğuna işaret etmektedir. Çünkü Halife, el-Mütevekkil Cevsak-ül Hakani Sarayı'nın 17 km kuzeyindeki el-Mütevekkiliyye Şehri'ne taşınmıştır. Mutevekkil'in oğlu ve veliahtı (Muhammed el-Muntasir) da Hilafeti döneminde ölmeden önce son yıllarında bu sarayda oturmuş ve M.S. 862 yılında vefat ettiğinde yine buraya defnedilmiştir. Sonra bu sarayda Halife el-Mustain Billah'a biat edilmiş ve halife aralıklı bir şekilde bu sarayda oturmuştur. Halife Mutazz da hilafeti sırasında (M.S. 866-869) bu sarayda bir müddet ikamet etmiştir. Halife el-Muhtedi, M.S. 870 yılında öldürülmesinden bir yıl önce ömrünün son bir yılını bu sarayda geçirmiştir. Sonra Halife el-Mu'temid Billah bir müddet bu sarayda ikamet etmiş, Dicle Nehri'nin batı sahilinde (Kasr-ül Aşık) adıyla tanınan sarayını inşa etmiştir. Halife el-Mu'temid Billah daha sonra yeni sarayına taşınmış, yeni sarayda M.S. 892 yılına kadar ikamet etmiştir. Ardından şehirde

57 El-Yakubi, A,, Ülkeler Sözlüğü, Samarra, Necef, 1960, s.30.

karmaşaların baş göstermesi nedeniyle Samarra'yı terk ederek İslam Dünyası'nın başkentini tekrar Bağdat'a taşımıştır.[58]

Bu saray Samarra'nın en önemli binalarından biriydi, çünkü Abbasi Halifeliğin karargâhı konumundaydı ki, sarayda önemli siyasi olaylar üzerinde önemli kararlar verilmiştir. Öte yandan bu saray sürekli bir şekilde yenilenmiş ve saraya yeni binalar eklenmiştir. Yıllar geçtikçe sarayın yüzölçümü ve tasarımı genişlemiş, bununla birlikte sarayın içindeki dekorasyonlar, kabartmalar ve diğer süsleme unsurları da artmıştır. Arap kaynakları, Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın özelliklerini detaylı ve belirgin bir şeklide ele almamıştır. Ancak bazı yabancı arkeolog ve araştırmacılar yirminci yüzyılın başlarında sarayın kalıntılarında ilginç bulgular elde etmişlerdir. Özellikle de Fransız Mühendis Henri Fayol, 1907-1911 yılları arasında aralıklı bir şekilde arkeolojik keşif ve araştırmalarda bulunmuştur ve saray için hayali bir çizim tasarlamıştır. (Resim: 4) Profesör Herzfeld başkanlığında Alman heyeti Irak'ı ziyaret ederek saray harabesinde arkeolojik araştırma yapmıştır. Bu heyet çalışması Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürülmüştür. Yapılan araştırmalar sonucunda Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın tahrip olan bazı parçaları belirlenerek saray için ayrıntılı bir kroki çizimi yapılmıştır. Heyetin tarama çalışmalarıyla ve elde ettikleri bulgularla ilgili sonuçları birkaç kitapta yayınlanmıştır.[59]

Öte yandan 1936 yılından itibaren Irak Eski Eser ve Miraslar Kurumu, Antik Samarra Kenti'nde Arkeolojik açıdan geniş bir yüzey araştırması başlatmıştır. Bu araştırmalar aralıklı bir şekilde 1981 yılına kadar sürmüştür. Bu çalışmalar sonucunda Antik Samarra Kenti ile el-Mütevekkiliyye Kenti'nin üzerinde geniş çaplı konservasyon ve restorasyon çalışmaları projeleri ortaya çıkmıştır. Bu özellikle de Halife Mutasım'ın sarayının bakım ve onarım projesi halinde gerçekleşmiştir.[60]

58 İbn Çibir, İbn Çibir'in Seyahatı, Beyrut, 1971, s.15
59 El-Amid, T, Arap Tarihçisi Dergisi, sayı: 6. Bağdat, 1978, s.47
60 Eski Eser Genel Müdürlüğü Raporu,, Samarra Kazıları,, Cilt: 1, Bağdat,1940, s.7

4.1. Samarra Kenti'nde el-Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Arkeolojik Çalışmaları Öncesi

Samarra'nın içerdiği değerli ve tarihi eski eserlerden dolayı batılıların on dokuzuncu yüzyılda Antik Samarra Kenti'ne yakından ilgi göstermeleri ve kente ziyaret akınında bulunmaları şaşırtıcı bir şey değildir. O dönemlerde kenti ziyaret edenlerin arasında bulunan en önemli isimlerden birisi Bağdat'taki Britanya Karargâhı'nın sağlık ocağında çalışan Op. Dr. aynı zamanda arkeoloji meraklısı Dr. John Ross'dur. John Ross, 1834 yılında Samarra Kenti'ni ziyaret ederek saray ile ilgili olarak şöyle söylemiştir: "Halifenin köşkü (T) şeklinde uzun bir kalıntı kütlesine benzer bir görünümde, Dicle Nehri`nin batısında, taraçalar şeklinde yükselen tepeciğin üzerinde geniş bir alanda birbiriyle kesişen üç duvarla kurulan bir saraydır. Karayı karşılayan kenarın yüksekliği 900 adımdır, nehri karşılayan yüzünün eni 130 adım ve karayı karşılayan yüzünün eni 580 adımdır. Sıralı giriş bölümünden sonra, geniş koridorun etrafında sıralanan odalar, eyvanlı[61] bölüm, kemerli çatılı odalar, tonozlar, geniş alanlar ve yeraltı odaları vb. alanlar bulunmaktadır. Ayrıca kantaraların[62] birinin altında derin bir kuyu bulunmaktadır. Bu kuyunun o zamanlarda hapishane olduğu düşünülmektedir, çünkü girişi dik olarak konumlanmış bir geçitten ibarettir. Mahkûmların halatlarla bu kuyuya indirilip çıkartıldığı düşünülmektedir. Ayrıca aslan ini ya da aslan gölcüğü adıyla bilinen kare şeklinde diğer bir derin çukur da bulunmaktadır. Kuyu ile aslan ini arasında bir yeraltı geçidi olduğu düşünülmektedir, söylentilere göre de bu yeraltı geçidi yoluyla suçluları yırtıcı hayvanlara atılmaktaydı. Sonra yarım daire yuvarlak kemer ile aşağıya ve saray dışına götüren bir konstrüksiyon bulunmaktaydı. Sarayın doğubatı köşesinde ise şahane işçiliği olan "el-Hemam" adıyla tanınan bir kule kalıntısı bulunmaktadır."[63]

61 Eyvan: üstü çoğunlukla tonozla örtülü üç tarafı kapalı, bir tarafı tamamen açık mimari birimdir. (El-Şafii, A, Arap İslam Miarisi, Riyad, 1982, s.31).
62 Kantara: Taştan yapılan, kemerli büyük köprü, El-Şafii .a .g . e., s.32.
63 El-Şafii. a.g.e. s.33.

4.2. Samarra Kentinde el-Cevsaku'l-Hakani Sarayının Konumu

Halifenin sarayı Dicle Nehri'nin doğu kenarında konumlanmaktadır. Saray, nehrin yaklaşık 500 m. uzağındadır. Bu saray, Haliç adıyla tanınan ve nehir hizasıyla uzanan Samarra Kenti'nin en önemli caddesinin yakınında yaklaşık 17 m yüksekliğinde bir yayla üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık 110 dönüm bir arazide yer alan, 45 dönümü bahçelerden oluşan bu muhteşem yapı baştanbaşa yüksek duvarlarla çevriliydi, tek bir girişli vardı ve içinde henüz işlevleri anlaşılmamış pek çok küçük birim bulunuyordu.[64] Günümüzde sarayın kalıntıları, Büyük Cami ve Malviya Minaresi'nin kuzey tarafından yaklaşık 2500 m uzaktadır[65] (Resim: 1-3).

Ancak saray konumunun, Büyük Cami'nin konumundan uzak bir noktada seçilmesi, Samarra'dan önceki İslam Dünyası'nda yaşanan tanıdık bir olay değildir. Örneğin Basra'da Kufe'de ve Vasıt'ta hilafet sarayı şehrin büyük camiine yakın yerlerde inşa edilmiştir. Ancak bu olay önceden de İslam Abbasi Başkenti olan Bağdat'ta da böyle olmuştur. Hilafet Sarayı'nın camilerden uzak bir mesafede inşa edilmesi özellikle de Samarra Kenti'nde bir kaç faktörden dolayı kasıtlı bir şekilde yapıldığı, özellikle de yapıların kütlesi ve gelişme sahası ile ilgili sebeplerden dolayı olduğu düşünülmektedir. Çünkü o zamanlarda sarayların büyük bir şekilde tasarlanıp inşa edilmesi, geniş arsalar tahsis edilmesini gerektiriyordu. Bu nedenle eğer saraylar caminin yakınında yapılsaydı şehir merkezinden geniş çaplı arsalara el konularak halk üzerinde olumsuz bir etki yaratmaya yol açacak, üstelik halkın camiye yakın yerlerde ev yapmalarını ve yerleşmelerine olumsuz açıdan engel olacaktı. Ayrıca sarayın kamu konutlarından ve pazardan uzak bir yerde olması, halifenin ve maiyetinin boş vakitlerini gürültüden uzak rahat bir şekilde geçirebilmeleri için sarayın şehir merkezinden uzak olması kendilerine fazla özgürlük sağlayabilirdi. Diğer bir düşünceye göre, bayramlarda ve diğer dini törenlerde halifenin namaz kılmak için camiye giderken sokaklar ve halkın arasından girdiğinde halifenin alayı gösterişli ve tantanalı bir şekilde görünmesini sağlamak da bir başka nedeni olabileceği düşünülebilir.

64 Grabar, Oleg, İslam Sanatının Oluşumu, Çev. Nuran Yavuz, YKY, İstanbul, 1998, 158.
65 Hillenbrand, Robert, Islamic Architecture –Form, Function and meaning-, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994, 399-403.

Sarayın inşa edildiği alanının taban zemininin özelliğine gelince, eski kaynaklara göre sarayın inşa edildiği alan kırsal olup oralarda Hristiyanlara ait "Deyrü'n-Adi" adıyla bilinen bir manastırdan başka yapı bulunmuyordu. Alanlar yarık çatlak ve çakıllı arazilerden oluşuyordu. Toprakları ise, alçı taşı ve çeşitli çakıl parçalarından, bazen yüzey üzerinden 50-150 cm yüksekliğindeki çakıl tabakasından oluşuyordu. Bu tabakanın altında 2-5 m arasında değişen tek parça halinde bir taş tabakası bulunuyordu. Bunun da altında kum ile küçük çakıl kırıntısı karışımından oluşan bir tabaka da vardı. Göründüğü gibi, bu yer zemininin sahip olduğu özellikler, yer altında tünel bodrum kat ve kubbelerin yaptırılmasında elverişli bir faktör oluşturmuştur. Üstelik Samarra'da yaygın olan su kanalları ve yeraltı kanalizasyonlarının da inşa edilmesine uygun bir zemin hazırlamıştır.[66]

4.3. Cevsaku'l Hakani Sarayının Yüzölçümü

Bu büyük sarayın içerdiği bina ve müştemilatlarının kalıntıları yaklaşık 1 milyon metre kareyi aşkın geniş bir alana sahiptir. Tarihi kaynaklara göre, bu sarayın inşasına iki binden fazla işçi katılmıştır. Sarayda, halifenin oturma odası, toplantı salonu, resmikabul ve teşrifat salonu, Beyt-ül Mal (kamu ve özel hazineleri), divanlar, silah deposu, asker kışlası, binicilik ve at yarışı arenaları gibi müştemilat ve tesisler bulunmaktadır. Ayrıca sarayda emirler ve üst düzey liderler için özel bir hapishane de yer almaktadır. Sarayın alanı o kadar büyüktür ki burada Mutasım, cariyelerinin birine bir büyük ev bile yaptırtmıştır. Halife el-Mutevekkil ise etrafında bir daha saray kurmuştur. Halife Mu'tez açık avlusunda yine bir ev yaptırtmıştır, üstelik bazı ordu komutanları için bazı evler de inşa edilmiştir. Sarayın birkaç giriş kapısı vardır. Bazı tarihi kaynaklara göre, sarayda yaklaşık dört bin Mevali[67] hizmet etmiştir. Saray ile Dicle Nehri'nin arasında uzanan düzlükte saraya ait bahçe ve gölcükler bulunmaktadır. Bu saray için Herzfeld başkanlığında Alman Arkeoloji ekibi tarafından yapılan çizim ile arkeolojik keşif ve kazı sonucunda, sarayın özgün yapısına sonradan yeni yapı ve binaların ilave edildiği ortaya çıkartılmıştır. Buna göre sarayın ne

66 El-Amid, a. g. e., s. 55.
67 Mevali: Halifenin yanlıları ve hizmetçileri. Bkz. Mahmud, a .g .e . S 61

için bu kadar genişletildiği anlaşılmakta ve aynı zamanda tarihi kaynaklarda farklı isimle zikredildiği görülmektedir.[68]

4.4. Sarayın Planlanması

Sarayın planlanmasında sarayın Dicle Nehri'ne yakın bir konumda olduğu dikkate alınmış, yer konumuysa sarayın genişliğine ve batıya uzayan biçimde tasarımına uygun bir şekilde seçilmiştir. Kayda değer ki, sarayın planlanmasında genel olarak sarayın batıya bakışı ve batıya doğru uzaması İslam mimarisinde yeni bir mimari anlayıştır. İslam mimarisinde inşa edilen bina ve yapıların ön cephesi genelde "Kıble'yi" (Irak'a göre ise güneyi) karşılamaktadır. Ancak sarayın günümüzdeki durumu, saray için titiz bir tasarımın ortaya konulmasına müsait değildir. Çünkü saray harabesinin bazı orijinal kısımları kaybolmuş ve toprak altında kalmıştır. Bu yüzden saray için titiz bir tasarım çizebilmek için büyük emekler isteyen ve uzun süreli bir arkeolojik kazı ve araştırmanın uygulanması gereklidir.[69]

Buna rağmen Alman Arkeolog Herzfeld, saray için güvenilir bir plan çizimi yapmıştır, çünkü 1914'te Birinci Dünya Savaşı'ndan önce saray üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda sarayın kalıntılarını ve planını izleyip belirlemesi az da olsa mümkün olabilmiştir. (Çizim:1). Bu yüzden Ernst Herzfeld'in yaptığı saray planının çizimi ile sarayla ilgili yazdığı bilgileri önemli ve dayanağı olan bilgiler olarak nitelendirilebilir. Sarayın planına baktığımızda, sarayın dış sınırının ne kadar büyük olduğu, sarayın bazı giriş kısımlarını ve dışardan da çeşitli surlarla çevrildiğini görebiliriz. Özellikle de izleri günümüze kadar ayakta kalabilen Babul-Amma'yı çeviren surlar açıkça görülebilmektedir.[70] Babul-Amma'yı geçtikten sonra burada kare şeklinde bir açık alan vardır. Bunun ortasında bir fıskiye bulunmaktadır (Resim: 5)ve bu alanın etrafında misafir odaları da yer almaktadır.

68 El-Tabari, M, Kral ve Milletlerin Tarihi, Kahire, 1939, s.28
69 El-Samarrai, A, Yeni ve Eski Dönemler Arasında Samarra, Ahlü'l Nıft Dergisi, sayı: 59, Musul, 1956, s.30
70 Hüseyin, M, İslam Sanatları, Kahire, 1948, s.153

Bu bölümleri geçtikten sonra, halifenin meclisine doğru giden dörtgen şeklinde başka bir alan bulunmaktadır. Bu alanın her bir köşesinde, birbirinden revaklar[71] ile ayrılmış küçük hücreler vardır.[72]

Bu alanın hemen ardından sarayın batı bölümünün güneyinde, harem bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm sarayın kalbini ve ana merkezini oluşturmaktadır. Bu bölümün, uzunluğu 43.20 m. ve eni 13 m. boyutunda büyük meydana bakan ve büyük sahaya beş girişle içeriye doğru açılan kocaman bir cephesi vardır. Böylece bu bölümün uzunluğu, Babul-Amma'dan sarayın büyük meydanına kadar yaklaşık 185m'dir.[73]

Harem bölümünün kuzey kısmında, ortasında fıskiye kalıntısı bulunan küçük bir açık avlu ve birkaç hücre kalıntısı da bulunmaktadır.

Saray planına göre de, sarayın kuzey bölümünde, günümüzde devlet hazinesi adıyla tanınan dikdörtgen şeklinde kocaman bir surla çevrili "Beytülmal" binası bulunmaktadır

Saray büyük meydanı ise, doğudan batıya uzanan, uzunluğu yaklaşık 345 m. eni ise yaklaşık 192 m. civarında çok geniş ve düzenli bir dikdörtgen planlı olup, tuğladan yapılmış dörtgen şeklinde kulelerle güçlendirilmiş büyük bir sura sahiptir. Günümüzde bu surun bazı kısımlarının kalıntıları hala ayakta durmaktadır. Meydanı, kuzeyden doğuya doğru büyük bir alçak alan kesmekte, alçak alanın başında ve sonunda tuğladan yapılmış birer merdivenli mahzen bulunmaktadır. Bu alçak alanda birkaç merdiven bulunmakta, birinci merdiven, meydanın kuzey surunun altından geçmekte, ikinci merdiven meydanın batı tarafına açılmakta, üçüncü merdiven meydanın doğu kesimine açılmaktadır. Ayrıca bu alçak alandan ayrılan, zemini iyi kaliteli tuğlayla döşenen küçük bir mahzene açılan başka bir yol da bulunmaktadır. Bu alçak alanın ne için yapılmış olduğunu tahmin etmek mümkün olmayıp, ancak suyolu ya da meydanın altından geçen kuzey kısmı güney kısma bağlayan bir tünel olduğu düşünülmektedir. Ancak bunu kesin bir şekilde belirtmek için

71 Revak: bina önündeki, Üstü örtülü, önü açık yer. (Mu'eyyed, Irak Uygarlığı, Cilt: 3, Bağdat, 1985, s.177
72 (Mu'eyyed .a .g .e., s.181).
73 El-Ubeydi, S, Arap İslam Sanatları, Bağdat, 1979, s.127.

burada yeni bir arkeolojik araştırmanın yapılması gereklidir. Yukarıda anılan büyük mahzenin yüksekliği yaklaşık 3.75 m ve eni ise yaklaşık 2.60 m civarındadır.[74]

4.4.1. Saray Binasının Bölümleri

Tarihi kaynaklarda ve konu ile ilgili araştırmalarda geçen sarayın planı ile ilgili bilgileri dikkate aldığımızda, Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın bölümleri ve hizmetlerinin özelliği ile ilgili bazı şeyleri netleştirmemiz mümkün olabilmektedir.

Cevsak'ul Hakani Sarayı'nın en önemli bölümlerinden biri Abbasilerin Başkenti Samarra Şehri'nin meşhur caddesi olan Haliç Caddesi'ne bakan Babul-Amma adıyla tanınan ana giriş kapısıdır. Aynı zamanda bu ana giriş, plan açısından sarayın en önemli kapısıdır. Bu giriş doğrudan doğruya sarayın en önemli bina ve bölümlerine açılmaktadır.

Sarayın kuzey batısında ise, halifenin, maiyetinin, asker ve süvarilerin kışlaları bulunmaktadır. Söylentilere göre bu alanda üç bine yakın askerin barındırılması için tasarlanmış yaklaşık 600 oda vardır.[75]

Öte yandan bu askeri kışlaların, sarayın kuzeybatı bölümünde kurulmasının sebebi ise, sarayın bu bölümünde bulanan Beytulmal'ın (devlet hazinesi) korunmasını temin etmek için inşa edildiği tahmin edilmektedir. Diğer bir tahmine göre halife, kendisinin, ailesinin ve diğer Abbasi ailelerinin güvenliğini sağlamak için sarayın bu bölümüne özen göstermesidir. Çünkü sarayın bu bölümünde önemli bina ve tesisler bulunmaktadır. Ayrıca bu bölüm, büyük saray meydanı ile çeşitli diğer geçitlerle bağlı olduğundan bu bölüme daha çok önem verilmesine neden olmuştur.

Sarayın güney bölümünün ise, halifenin ve ailesinin hizmetinde bulunan ve ihtiyaçlarını karşılayan maiyetinin oturduğu alan olduğu tahmin edilmektedir, çünkü sarayın bu bölümü şehrin çarşısına yakın bir konumdadır. Bu görüşü destekleyen kanıtlar ise bu bölümde bulunan yerleşim birimlerinin uyumsuz ve düzensiz bir şekilde dağılımı, dar sayılabilecek alanlarda çok sayıda küçük odaların sıralı olarak bir arada bulunmasıdır.

74 Hammudi, H, Samarra Kabartmaları, Sümer Dergisi, Cilt: 30,. Bağdat, 1974, s.221
75 El-Amid, T, Bağdat el-Mansur'un Dairevi Şehri, Necef, 1968, s.93

Sarayın doğu bölümünde bulunan bina ile odaların sayısının daha az olmasından ve kalabalık nüfuslu alanlardan uzak olduğundan dolayı; bu bölümde binicilik ve at yarışmaları için elverişli durumda olduğu, bu nedenle burasının arena olarak seçildiği tahmin edilmektedir. Üstelik bu bölümün altında gözlerden uzak dinlenme ve eğlenme mekânı olarak yeraltı mahzenleri de bulunmaktadır.[76] (Çizim: 2)

4.4.2. Saray Planının Genel Özellikleri

Bu saray planını karakterize eden en büyük etmen, sarayın binaları ve yerleşim birimlerinin aksiyal olarak bir orta eksenin etrafında dağılmasıdır. Bu eksen, batı taraftan sarayın ana girişi olan (Babul-Amma'dan) başlayarak revak, meydan ve halifenin meclisinden geçerek sarayın büyük meydanına ulaşan; büyük meydanı ortadan iki simetrik bölüme ayırdıktan sonra aslanlar uçurumundan ve binicilik arenasından geçerek; binicilik ve at yarışmalarını izlemek için tahsis edilen mekânlara kadar uzanmaktadır. Bu aksiyal planı, aynı zamanda sarayın çeşitli bölüm ve yerleşim birimlerinde de görebiliriz.

Ayrıca el-Cavsaku'l Hakani Sarayı'nın bina ve duvarlarının uzantıları dik açılarla ve birbiriyle kesişen çizgiler şeklinde kare ve dikdörtgen yapılar oluşturmakla karakterize edilmektedir. Genel olarak binaların ve odaların planlanmasında akbiyelerle[77] örtülen kare ve dikdörtgen şemalar hakimdir. Çünkü bu tip yapıların üzerinde düz ahşap çatı kaplamalarının kolayca yapıldığı söylenmektedir. Öte yandan ışık ve hava kaynaklarını bulundurmak için saray binalarının arasında yine kare ve dikdörtgen şeklinde boş ve açık alanlar bırakılmıştır. Saraydaki revakların ve avlular gibi açık alanların yaz güneşinin sıcağından, kışın yağmur ve soğuk ikliminden kurtulmak için birbiriyle uyumlu bir şekilde yapılması da sarayın bir diğer özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır

Sarayın içindeki yapı yoğunluğu dağılımının bölgenin kendi özelliği ile ilişkili olduğu görülmektedir. İçinde ana giriş yolu bulunan sarayın batı bölümünde yapı yoğunluğunun, duvarların masif bir yapıya sahip olması ile birlikte renkli mermer ve

76 Ferit, Valiler Dönemi, Mısır, 1970, s.234.
77 Akbiye: Yarım kubbe planlı tavan örtme yönteminin bir mimari unsurdur. (El-Deveci, S, Musul'un Tarihi, Musul, 1982, s.110)

mozaik kabartmalarla süslenmesini bu ilişkiye ait bazı örnekler olarak görebiliriz. Bu nedenle bu bölümün sarayın diğer bölümlerinden daha önemli olduğu söylenebilir.[78]

Ayrıca sarayın yaptırılması için bu büyük alanın tahsis edilmesinin sebebinin ise, çeşitli meydan gölet, fıskiye, havuz, bodrum ve tüneller gibi yerlerin halife ve maiyeti için dinlenme ve eğlence mekânlarının sağlanması amacıyla yapılması olarak ifade edilmektedir.

Öte yandan, bu saray üzerinde çalışma yaparken, sarayın mimari unsurları Sasaniler Dönemi'nde Irak ve İran'da inşa edilen yapılarının mimari unsurlarını bir arada topladığı görülebilir. Örneğin sarayın girişinde yer alan büyük eyvan (Babul-Amma), ortasında fıskiyeler bulunan açık avlular, yarım dairevi kemerlerle örtülen büyük salondur. Ayrıca sarayın planı Sasaniler'in Başkenti Medain'de kalıntıları bulunan sarayların plan ve üslubuna göre inşa edilmiştir. Bu saraylarda polo oyunu alanları bulunur Polo oyunu Fars Ülkeleri'nde tanınmış bir oyundur. Abbasiler saray planlarının yanı sıra polo oyununu da Perslerden almıştır. Samarra'da Abbasi Mimarisi'nin etkilendiği en önemli saray Bağdat'ın güneyinin 20 km. uzağında Medain Kenti'nde bulunan Kteisfon Sarayı'dır (Kisra'nın Sarayı)[79] (Resim: 2).

4.4.3. Saray İçin Su Temini ve Sulama Sistemi

Samarra'ın içme suyu ile ilgili olarak El-Ya'kubi[80], şöyle bir açıklama yapmıştır: "İnsanlar Bağdat'tan daha fazla Samarra Şehri'nde binalar ve geniş evler yapmaya başladı, ancak kuyu sularının seviyesinin derin olması ve suyunun tuzlu olmasından dolayı, ayrıca Dicle Nehri'nin yakın olmasından dolayı halk katır ve deve gibi ellerinde bulunan hayvanlarıyla Dicle Nehri'nden tatlısu çekmeye başladı."

Genelde Samarra Kenti'nin zemin seviyesi Dicle Nehri'nin su seviyesinden daha yüksek olduğundan, Dicle Nehri'nden suyun kente getirilmesi konusunda geleneksel

78 El-Deveci . a. g. e., s.112.
79 Craze Weil, İlk İslam Eski Eserleri, Çeviri: Abdulhadi Able, Metin ayıklama ve üzerinde yorum yapma: Ahmet Gassan İspanu, 1. Baskı, Dar Kuteybe Yayını, Dimeşk, 1984, s.40,47.
80 El-Ya'kubi: Ahmed Ebu el-Abbas bin İshak, yazar tarihçi ve coğrafyacı bir Müslüman bilimadamıdır, Abbasi Devleti zamanında yaşamıştır. El-Yakubi . a. g. e., s. 31.

yöntemlerle şehre yeterli miktarda su ulaştırabilmesinin zor olması, geleneksel yöntemlerin yerine pratik ve daha kolay bir yöntemin icat edilmesi arayışına yol açmıştır. Halife Mutasım Samarra Kenti'ni kurarken bu konuyu da dikkate almıştır. Bu nedenle Halife Samarra'ya gelirken her şehirden bina, tarım, su kaynakları ile ilgilenen mühendis usta ve sanatkarları kendisiyle birlikte götürmüştür.[81]

O dönemde Samarra Kenti'ne su getirme yöntemi, yeraltı kanalları kazılması suretiyle yapılmıştır. Bu yeraltı kanalları yoluyla su Dicle Nehri'nden kente getirildiği söylenmektedir. Bu su getirme yöntemine "Kehriz"[82] adı verilmiştir. Ancak kanalların birkaç kilometre ile uzaması, su akışının engellenmesine ve tutulmasına yol açtığından bu yüzden kanallar üzerinde belirli noktalarda kuyular kazılmıştır. Bu kuyular sayesinde kanallarda su akımını engelleyen, toplanan çamur ve sedimanlardan arıtılmasının sağlandığı ayrıca belirtilmektedir. Bu gözenekler arazilerin özelliğine göre değişik mesafelerde yapılmıştır. Bazı kaynaklarda, halifenin sarayına su getiren yeraltı kanalının (kehriz) bulunduğu yönünde delillerin olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca günümüzde yeraltı kanalının üzerindeki gözeneklerin ve birkaç fıskiyenin kalıntıları toprak yüzeyinden kısmi bir şekilde izlenebilmektedir (Resim: 5).[83]

81 Suse, A, Abbasi Döneminde Samarra Kenti, el, Maarif Matbası, Cilt: 1, Bağdat, 1948, s.89.
82 Kehriz: Temiz su taşımak için kullanılan yeraltı kanallardır. Suse .a. g. e., s. 90.
83 Mahmud, a. g. e., s. 65.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. CEVSAKU'L-HAKANI SARAYI'NIN KISIMLARININ ÖZELLİKLERİ

Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın planına göre, saray iki temel mimari birime dayanmaktadır. Birinci birim, Babul-Amma'yı, taht salonunu, harem kısmını ve büyük açık 'avlu'yu[84] kapsayan, kare planlı, boyutu 180x200 m yüzölçümüne sahip olan batı bölümüdür. Ayrıca şemaya göre yukarıda anılan avlunun güneyinde Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın diğer kapısı olduğu düşünülen surla çevirili bir eyvan bulunmaktadır. Sarayın ikinci birimi ise, diğer kısımdan daha küçük olan sarayın kuzey bölümünde konumlanan surla çevrili karşılama salonları ile yerleşim sitelerinden oluşan kare şeklinde bir alanı kapsamaktadır. Herzfeld bu bölüme "Mahzen Sarayı" ismi vermiştir. Ayrıca Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın, güney bölümünde ortasında yuvarlak biçimde bir fıskiyenin bulunduğu büyük bir bahçe yer almaktadır. Öte yandan Cevsaku'l Hakani'nin iki temel biriminin arasında Ernst Herzfeld tarafından "Büyük Bodrum" ismi verilen, ancak Iraklılar tarafından "Geometrik Gölet" ismiyle tanınan büyük ve derin bir havuz da bulunmaktadır.[85]

Şemaya göre Cevsaku'l Hakani'nin doğu tarafında ise, Ernst Herzfeld tarafından "Küçük Bodrum" ismi verilen ancak Irak'ta ise "Aslanlar Uçurumu" veya "Aslanlar İni" ismiyle tanınan, kare şeklinde küçük bir havuz vardır. (Çizim: 3) Küçük Bodrum'un kuzey ve güney taraflarında "serdaklı"[86] açık avlular görünmektedir, avluların etrafında Herzfeld tarafından "İstıblat"[87] ismi verilen paralel bir şekilde sıralanmış at ahırları bulunmaktadır. Küçük Bodrum'un kuzey ve güney taraflarında büyük bir meydan bulunmaktadır. Meydanın uzak doğusunda izleyici tribünleri ve yarışma sahasının başlangıç hattı konumlanmaktadır. Bunlardan dolayı genel olarak Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın, büyük bir mimari kompleks olduğunu söyleyebiliriz.

---

84 Avlu: yapıların orta kısmında bulunan, tercihe göre üstü açık ya da kapalı olan geniş bölümdür, ayrıca yapının içine daha fazla ışık ve hava sağlamak için de kullanılır. **(** El-Ubeydi .a. g. e. S 128**)**

85 El-Arbeli, Altın Özeti, Bağdat, 1964, s.230

86 Serdak: Belirli bir tören veya faaliyet yapmak için özel olarak hazırlanmış büyük bir çardak veya yapı veya gölgeliktir.**(** El-Amid .a. g. e. S 95**)**

87 İstıblat: Evcil büyük baş hayvanların özellikle de atların barındığı kapalı yer.**(** El-Arbeli .a. g. e. S 231**)**

Sarayın inşasının M.S. 836 yılında başlaması ve M.S. 884 yılında saraya yerleşilmiş olması yönünde bilgiler vardır. Bilindiği gibi de Cevsaku'l Hakani Sarayı'nda kırk sekiz yıl boyunca halifeler tarafından oturulmuştur.

Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kalıntıları üzerinde ilk kez Fransız Arkeolog Violet araştırma yapmıştır. Violet açıklamasında Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın, Babul-Amma'nin kare şeklindeki bina kompleksi ile saray müştemilatı ve tesisleri, iki bodrum, büyük bir meydan ve yarışma sahasından oluştuğunu söylemiştir. Öte yandan Herzfeld, Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın kuzey bölümündeki bina kompleksi ile yanındaki küçük saraya Mahzen Sarayı ismini vermiştir. Herzfeld'in işaret ettiği bölümün doğu taraftan da Dicle Nehri'ne bakan sundurmanın batısındaki yarışma sahasından, seyirciler için tahsis edilen tribünlere kadar uzanan mesafenin uzunluğunun 1346 m. olduğuna ve kuzeydeki Mahzen Sarayı'ndan Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın güney girişine kadar uzanan mesafenin uzunluğunun 1160 m. olduğu dikkat çekmiştir.[88]

5.1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Batı Bölümü

5.1.1. Birinci Ana Bölüm: Batı Bahçe

Batı bahçe, Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın ana kapısı Babul-Amma'nın önünde surun dışında konumlanmaktadır. Bahçe bu noktadan aşağı yönelerek Dicle Nehri'nin kenarına kadar ilerlemektedir. Kaynaklara göre bu mesafenin, sarayın giriş kapısından nehir kenarına kadar yaklaşık 500 m. uzaklıkta olduğu bildirilmektedir.[89] (Çizim: 4)

Bu bahçenin orta kısmında, 130x115m boyutunda kare şeklinde süs amaçlı bir gölet olduğuna dair kalıntılar bulunmaktadır. Fıskiyenin etrafından başlayan her birinin uzunluğu yaklaşık 220 m olan bahçenin batı ucundaki nehir kenarına kadar uzayan iki duvar vardır, bu duvarların arasından halifenin saraydan nehir iskelesine gitmesi için hazırlanmış özel bir

88 Samih, K, İslam Başlangıcında Mimari, Mısır, 2000. s.175
89 Mustafa, F, Irak'ta Abbasi Döneminde Arap Evleri, Bağdat, 1983. s.22.

yol olduğu düşünülmektedir. Bahçenin batı ucunda nehir kenarına yakın, buradaki toprak seviyesinden biraz yükseklikte 40x48 m. alan üzerinde bir teras kalıntısı bulunmaktadır.

Bahçenin güney ucunda Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Babul-Amma kapısından 60m eninde bir kaç basamak ile nehrin kenarına iniliyormuş, ancak günümüzde bu merdivenlerin kalıntıları yok olmuştur, yalnız havadan çekilen fotoğraflarla izinin görülmesi mümkün olabilmektedir. Bu bahçe Cevsaku'l Hakani girişi ile Dicle Nehri'nin arasında konumlanan ve M.S. 868 yılı olaylarında Hakani Bahçesi adıyla zikredilmektedir.[90]

5.1.2. El-Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Batı Girişi (Babul-Amma)

Babul-Amma girişinde dikkati çeken ilk şey, girişlerin orta aksı ile dikey bir şekilde kesişen, 192x345 m boyutunda olan sarayın büyük meydandan geçen, aynı zamanda sarayın ilk girişinden merkez noktasına kadar düz bir eksende ilerleyen giriş yoludur. Yetkin bu konuda şöyle demektedir; *Babu'l-Amma, kemerleri sivri olan üç eyvanlı bir cepheden ibarettir.../... Bu üç eyvan, birbirine paralel olup beşik tonozludur. Sarayın en iyi korunmuş olan kısmı da budur..."*[91] Babul-Amma'nın giriş cephesi ise üç sivri kemerden oluşmaktadır, yükseklik ve hacim acısından ortadaki sivri kemer en büyüğüdür. Ortadaki sivri kemerin ön yüzünde, yarım küreli sivri kubbeli[92] büyük bir eyvan vardır. Bu yarım küreli sivri kubbeli eyvan, cephesindeki sivri kemer ile uyumlu bir şekilde durmaktadır. Bu eyvan dikdörtgen planlı olarak tuğladan yapılmış olup, doğudan batıya uzunluğu 17.5 m ve eni 7.68 m olan ölçülere sahiptir. Yarım küre kubbenin yüksekliği ise yerden itibaren 12 m'dir (Resim: 6-7).

Büyük eyvanın iki yanındaki diğer eyvanların ön cephelerinin genişliği 4.5m ve derinliği 4.10 m'dir, üst çatıları ise, iki köşe henaya[93] üzerinde duran yarım kubbeli çatıyla

90 Mustafa, F, a. g. e., s. 23.
91 Suut Kemal Yetkin, İslam Mimarisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s.62.; Abdüsselam Uluçam, Irak'ta Türk Mimari Eserleri, Ankara, 1989, 153.
92 Yarım küreli Sivri Kubbe: içerden küreleşen çatı örtüsünde kullanılan bir mimari unsurdur. (Samih, a. g. e., s. 177)
93 Henaya: Yapı köşelerinde kubbeleri taşıyan dört kavis planlı bir mimamri unsurdur. (Selman, Irak'ta İslami Mimariler, , Bağdat, 1999. s.38.

örtülmüşlerdir. (Resim: 8-9) Bu henayaların yapı tipi Ukhaydır Sarayı'nda bulunan mihrap henayalarına benzemektedir.[94] Ortadaki büyük eyvandan yaklaşık 1.5 m alçak olan yandaki eyvanlar, ortadaki girişin yanı sıra iki diğer büyük giriş yolunu oluşturmaktadır. Yan girişlerin her biri 9.3 m yüksekliğinde ve sivri kemerle örtülü birer salona açılmaktadır.

Bu yandaki eyvanların doğuya bakanın duvarının ortasında, üstü sivri kemerle örtülü, yüksekliği 4.5 m ve eni 1.75 m olan birer giriş kapısı bulunmaktadır[95] (Resim: 10-11). Bu alanın incelenmesi esnasında, dikkati çeken en önemli şey, kuzey taraftaki yanal eyvanın arka duvarının üst kısmında, kapı kitlesinin üst kısmında bir pencere kalıntısının görülmesidir. Bu pencere düzenli bir şekilde konulmuş tuğlalı duvarlar üzerinde yer almaktadır, ancak güney taraftaki yanal eyvanda pencere görülmemektedir

İki yandaki girişler, 4x11.65 m (Resim: 12) boyutunda olan dörtgen şeklinde birer salona açılmaktadır. Ayrıca bu yanal avlularda orta eyvanın aksine, kırık eksenli yan girişler bulunmaktadır. Kuzeydeki eyvanın arkasındaki salonda eni 1.52 m derinliği 1.32 m ve yüksekliği 2.82 m boyutunda üstü düz kemerle örtülü bir giriş yolu bulunmakta, bu giriş eyvanın kuzeydoğu köşesinden 22 cm uzağında, aynı zamanda bu giriş eyvanın hizasıyla paralele bir şekilde uzanan uzun bir odaya açılmaktadır. Güneydeki eyvanın arkasında bulunan salon kuzeydeki salon gibi tasarlanmış, fakat iç salonlara yol açan girişin eni 1.68 m'dir. Yani karşı taraftaki girişten biraz daha geniştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, kuzey eyvanın arkasındaki salon girişinin misafir ve konuklar için tahsis edilmiş olduğunu ve güney eyvanın arkasındaki salonunun harem salonu olmasından dolayı girişinin harem için tahsis edilmiş olduğunu öne sürmektedirler. [96]

Arkeolog Krizuel, Babul-Amma girişinin üstünde ikinci bir katın bulunması ihtimaline işaret etmiştir. Babul-Amma'nın eyvanları ve yanal salonlarının altında, mükemmel bir şekilde yapılan ve duvarları alçı ile sıvanan, üstelik bazı duvarlarında karşılıklı bir şekilde gözenekler bulunan ve günümüzde izleri/kalıntıları - görülen bir

94 El-Ani, A, Samarra'nın Eski Eserleri, Sümer Dergisi, sayı: 39, Bağdat .1986. s.261.
95 El-Amid, T, İslam Kentleri'nin Planlanması, Bağdat, 1994. s.82.
96 Emin, H, Kutsal Türbelerin Ansiklopedisi, . Samarra, 1984. s.96.

bodrum katı bulunmaktadır. Bu bodrum katının su akıtmak için bir kanalizasyon katı olduğu da düşünülmektedir.[97]

Babul-Amma girişinde bulunan ana odalarının duvarları 1m boyunca bariz "Vezre"[98] şeklinde alçı kabartması ve dekorasyonlarla süslenmiştir. Aynı zamanda büyük eyvan kemerinin iç kısımları alçı kabartma ve dekorasyonlarla süslüdür. Aynı bağlamda Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Babul-Amma girişini, Balkuvara Sarayı ve Aşık Sarayı gibi Antik Samarra Kenti'nde bulunan diğer sarayların giriş tarzlarıyla karşılaştırdığımızda, hepsinde aynı ana tasarımı, yani ortadaki en büyüğü olmak üzere, sarayların girişleri paralel şekilde uzayan üç salondan oluştuğunu görebilmemiz mümkündür[99] (Çizim: 4).

5.1.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Meydanı (Büyük Meydanı)

Büyük meydan, saray kompleksi kapsamında, sarayın doğu kesiminde boyutu 186-360 m. dikdörtgen planlı (Çizim:1). büyük bir alana sahiptir. Herzfeld bu alana "Büyük Bahçe" ismini vermiştir. Bu meydan, kerpiçten yapılan üzerinde kavisli çentik şeklinde kabartmalar bulunan duvarlar ile çevrilmiştir. Duvarların üst kısmında savaş sırasında ok atmakta kullanılan magzal pencereler bulunmaktadır. Ernest Herzfeld, büyük meydanın, kanala benzeyen bir alçak alan vasıtasıyla iki kışıma bölünmüş olduğuna işaret etmiştir, ancak ilerleyen yıllarda 1982 yılında yapılan yeni araştırmalarda, meydanın ortasında bulunan ve meydanı ikiye bölen bu alçak yerin bir tünel olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca meydanın etrafında ve sarayın dış suruyla sıralı bir şekilde yapılmış küçük ve ikincil bazı binaların da bulunduğu söylenmektedir. Herzfeld'in sarayla ilgili yaptığı şemada, meydanın altındaki tünelin batı tarafında iki dairevi alan olduğuna işaret etmiş, ancak yeni araştırmalara göre burada sekizgen planlı bir gölettin olduğu ve buna dair izlerin bulunduğu tespit edilmiştir.[100]

97 El-Beladiri, a. g. e., s. 81.
98 Vezre: binaların duvarları üzerinde 1-1,5m boyunda yapılan bir takım dekoratif oluşumlardır. **(**El-Amid .a. g. e. S 83 **)**
99 El-Şabişti, A, Ülkeler, el-Maarif Matbaası, Baskı: 2, Bağdat, 1966. s.370
100 El-A'dami, H, Samarra'da Halife Mutasım'ın Sarayı, Cilt: 38, Bağdat, 1982. s.180

5.2. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Güney Kısmı

Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın büyük açık avlusunun güneyindeki alanda çeşitli ve çok sayıda topluluklar bulunmaktadır. (Çizim: 6). Ancak sarayın bu bölümünde ne yazık ki bugüne kadar herhangi bir araştırma ve kazı yapılmamıştır. Sarayın bu bölümünün büyük avlunun güneyinden 390 m uzunluğunda doğudan batıya uzanan bir surla çevrili olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda sarayın bu bölümünün, kuzeyden güneye uzanan bir duvarla ayrıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Üstelik bu bölümde bulunan binaların güney tarafında 65 m eninde bir yol bulunuyormuş, ancak bu yol ilerledikçe binaların sıklığından dolayı daralmaya başlaması sonucunda kuzeyden güneye uzanan duvar ile avlunun dış suruyla kesiştiği noktada yolun eni 12 m'ye kadar daralmış olduğu da söylenmektedir.[101]

5.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Orta Kısmı

5.3.1. Büyük Bodrum (Geometrik Gölet)

Geometrik gölet, Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın ana girişi olan Babul-Amma girişinin Dicle Nehri'ne bakan kuzeybatı kesiminde konumlanmaktadır. Bu göletin tam olarak yapım yılı belli değildir. Yalnız göletin yapım tarihinin sarayın inşasıyla birlikte olduğu düşünülmektedir (Çizim: 7, Resim: 13). Göletin inşa edilmesinin amacıysa, sıcaktan kurtulmak için sıcak gündüz saatleri sırasında gölet içinde vakit geçirmektir. Gölete kolayca su doldurulmasını sağlamak için göletin seviyesi, saray zemini seviyesinden daha aşağıda inşa edilmiştir. Ayrıca yaz mevsiminde sıcaklıktan kurtulup kapalı binalar arasında serin havanın dolaşmasını sağlamak amacıyla, yuvarlak havuzun etrafındaki salonun, eyvan ve odaların duvarlarında yüksek ve birbiriyle karşılıklı bir şekilde inşa edilmiş açık delikler oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, iç koridorlar ve geçitlerin birbirine bağlı bir şekilde sıralanarak, açılan deliklerden dışardan sızan serin havanın kapalı binalara dağıtılması sağlanıyormuş. Üstelik halifeler ve maiyetlerindeki insanlar havuz etrafında yüzerken eğlenirken kafasını dinleyip üstündeki olası stres, psikolojik ve bedensel yorgunluğunu

101 Emin, H, Kutsal Türbelerin Ansiklopedisi, Samarra, 1984. s.101

atabilmek amacıyla bu havuz onlar için önemli bir yer oluşturuyormuş (Resim: 14). Bu nedenle halifeler kurdukları saraylarda havuz ve göletlerin inşa edilmesine özen gösteriyorlarmış. Göletler ve havuzlar İslam mimarisinde önemli bir mimari unsuru olarak değerlendirilmiş, göletlerin ve havuzların tasarımına ve dekorasyonuna oldukça büyük özen gösterilmiştir.[102]

Genel olarak gölet, iki kattan oluşan büyük bir alan üzerinde inşa edilmiştir, aşağıdaki kat, kayalık bir arazi üzerinde kuzeyden güneye 122.5 m eninde ve doğudan batıya 132.5 m. uzunluğunda yapılmıştır. Yukardaki kat ise, toprak seviyesi düzeyinde inşa edilmiş, ancak mimari ayrıntı olarak detaylı bilgiler şu ana kadar tam olarak çıkarılamamıştır. Göletin etrafı yarım yuvarlak kulelerle desteklenmiş, tuğla ve alçıdan yapılan kalınlığı 1.55 m, boyutu 180x180 m'yi bulan bir surla çevrilmiştir. Göletin orta kısmında 13 m derinliğinde olan bir havuzun kalıntıları bulunmaktadır. Havuzun tabanı ve duvarları su kaçırmaz mermer ve sıvalarla kaplanmıştır. Gölete ait olan alt kattaki binalarda, gölet alanının dört köşesinde sıralı bir şekilde birbiriyle bir ana geçit ve koridorlarla bağlı, alçı ve tuğladan yapılmış 20 adet salon ve oda bulunmaktadır. Bu alana, üst katın dört köşesinden medivenlerle inilmektedir. Ayrıca burada bulunan salon ve odalar yerden 1m yüksekliğinde alçı kabartmalarıyla süslenmiştir. Havuzun doğu tarafında bulunan bir kehriz vasıtasıyla gölete, Nehravan Nehri'nden (Rasas Nehri) su geldiği, suyun akıtılması için de, havuzun batı tarafında bulunan bir kehriz vasitasıyla Dicle Nehri'ne boşaltıldığı ifade edilmektedir.[103]

5.3.1.1. Geometrik Göletin Yuvarlak Havuzu

Yuvarlak havuza, göletin ortasında taşlık bir arazi üzerinde, 62 m çapında ve göletin zemininden 2-2.5 m derinliğinde yuvarlak şekilde kazılmış bir havuzdur. Ancak havuzun toprak yüzeyinden (saray zemininden) derinliği 13 m'dir (Resim: 14-15). Havuza su getiren kehriz, tuğla ve neme karşı dayanıklı "Nurah"[104] maddesi ile karıştırılmış alçıdan

102 Defter, N, Samarra'da Yapılan Arkeolojik Kazılar, . Bağdat, 1991. s.48
103 (Selman, a. g. e., s. 41)
104 Nurah: nemi önlemek için bazı bina malzemelerini yapmakta kullanılan kireçli bir malzemedir. **(** Defter, a. g. e., s. 50 **)**

yapılmıştır. Kehriz, silindir şeklinde üstü sivri kemerle örtülü yapı vasıtasıyla, suyunu Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın 10 km doğusunda, Halife el-Mütevekkil Ala Allah tarafından canlandırılan el-Risas Nehri'nden aldığı, aynı sırada el-Risas Nehri'nin saray ve göletin düzeyinden yüksek olduğundan, nehrin suyu kehrizin içinde kolayca akarak saraya ve gölete ulaştırdığı belirtilmektedir.

Havuzun suyu da aynı bu yöntemle doldurulduğu, havuzun yüzmek ve eğlenmek için kullanıldığı, havuzun suyu kirlendiğinde birinci kehrizin karşısında batı tarafta bulunan diğer bir kehriz ile akıtıldığı da söylentiler arasındadır. Bu kehrizlerin giriş çıkış ağızları yukardan aşağı kayan giyotin biçimli kapılarla kapatılıyormuş. Aynı zamanda kapıları yukarı çekerek kehrizlerin ağzı açılıp havuzdaki kirli su akıtılıyormuş, bu mekanizmayla suyun kehriz yoluyla nehirden alınıp, suyun kirlediğinde ise diğer kehrizlerle havuzdan boşaltılarak göletten 3 km uzakta olan Dicle Nehri'ne akıtılıyormuş. Çünkü Dicle Nehri'nin havzasının düzeyi göletin ve yuvarlak havuzun seviyesinden daha alçakta bulunuyormuş. İkinci kehrizin yapılışında kullanılan malzemeler aynı birinci kehrizin yapılışında kullanılan malzemelerden oluşmuştur.[105]

5.3.1.2. Geometrik Göletin Güneybatı ve Güneydoğu Cephesi

Göletin güneybatı cephesi, göletin batı girişi ile güney girişinin arasında konumlanan bir bölümdür. Bu cephe 8 eyvan ve 8 dinlenme odasından oluşmuştur, eyvan ve odalar yuvarlak havuza bakmakta, aralarında sadece havuzu çeviren, zemini tuğlayla döşenmiş 7 m eninde bir geçit bulunmaktadır. Eyvanların biçimi ise, tuğla ve alçıdan inşa edilmiş, ön yüzleri havuza bakan, çatısı yarım kubbelerle örtülmüş ve üzerleri sivri kemerlerle taçlandırılmıştır. Eyvanların altı tanesinin sivri kemerlerinin boyutları 2.85 m eninde 2.45 m derinliğinde ve 5.60 m yüksekliğindedir. Geriye kalan iki diğer eyvanın boyutlarıysa, bunlardan daha yüksektir ki her birinin sivri kemerinin yüksekliği 8.25 m'dir. Öte yandan bu eyvanlar ve dinlenme odaları, göletin diğer bina ve tesislerine açılan giriş yolu olarak ta kullanılıyormuş (Resim: 16-17-18).

105 Defter, a. g. e., s. 51.

Dinlenme odaları ise, eyvanlar gibi tuğla ve alçıdan inşa edilmiş, yuvarlak havuza bakan ön yüzleri açık olmak üzere üç yüksek duvardan oluşmakta olup, odaların çatısı daha küçük yarım kubbelerle örtülmüştür. Ayrıca dinlenme odalarının ön yüzleri beş loptan oluşan kemerlerle süslenmiştir. Bu biçim loplu kemerlerle taçlanmış yapıları, el-Ma'şuk Sarayı'nın tonozları üzerinde buna benzer taçlandırma kemerlerinde de görülmektedir. Lopların boyutları ise, eni 85 m derinliği 80m'dir. Dinlenme odalarının kemerlerinin yüksekliği ise 5.10 m'dir. Ayrıca her iki eyvanın arasında bir dinlenme odası bulunuyormuş, bunların araları tuğla ile alçıdan yapılmış 70cm eninde duvarlarla ayrılmış olduğu belirtilmektedir.[106]

Ama göletin güneydoğu cephesi ise, göletin güney girişi ile batı girişinin arasında konumlanmıştır. Bu cephe 8 eyvan ve 8 dinlenme odasından oluşmuştur. Mimarisi ise yukarıda açıkladığımız gibi aynı göletin güneybatısındaki eyvan ve dinlenme odalarının mimarisinin biçiminde olup aynı ölçülerde yapılmıştır. Sadece iki eyvanın ölçüleri farklıdır. Birinci eyvan, güney girişin yanında konumlanmış, eni 3.15 m, derinliği 2.45 m ve yüksekliği 8.25 m olan eyvandır. İkinci eyvan ise, doğu girişin yanında, boyutları 4.35 m eninde, 2.45 m derinliğinde ve 8.25 m yüksekliğinde olan eyvandır. Bu bölümde de eyvan ile dinlenme odalarının arasındaki duvarların kalınlığı 70 cm'dir.[107]

5.3.1.3. Geometrik Göletin Girişi ve Merdivenleri

Göletin dört ana yönden dört ana giriş yolu vardır. Gölete inen merdivenler alçı ve tuğla ile yapılmış silindir şeklinde kemerlerle örtülüdür. Merdivenler, önünde büyük eyvan bulunan büyük salona açılmakta, bu salon da yuvarlak bir havuza açılmaktadır, salonların duvarları 1m boyunca Samarra birinci üslubu (Samarra A Tipi) motiflerden olan bitki şeklinde alçı kabartmalarla süslenmiştir .[108]

Geometrik Gölet'in iki farklı tipte merdiveni bulunduğu, birincisinde: toprak yüzeyine 30 m. uzunluğunda, 4 m. derinliğinde ve 2.20 m. eninde bir hendeğin kazıldığı

106 Humud, H, Abbasi Döneminde Irak'ta Saray Girişleri, , Bağdat, 1982. s.173.
107 El-A'dami, H, Samarra Eski Eserleri'nin Delili, Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Bağdat, 1985. .s.13
108 El-Amid .a. g. e. s.85.

anlaşılmaktadır. Tuğladan yapılmış aşağıdaki kata inen merdiven kesiminin iki yanında 4 m. boyunca iki korkuluk duvarı yapılmıştır. Hendeğin üst kısmı sivri tonozlu çatıyla örtülmüştür. Bu tür merdivenlerin insanların göletin içine inip çıkmalarını kolaylaştırmak için yapıldığı düşünülmektedir (Resim: 19).

İkinci tipte ise: toprak yüzeyinden meyilli bir rampa şeklinde uzunluğu 32m ve eni 1.50 m bir iniş yolu yapılmıştır. Bu tür basamaksız merdivenler, göletin batı doğu ve kuzey kısımlarındaki ana geçişlerin sağında ve solunda konumlanmıştır. Göletin güney tarafında da bir tane ikinci tür merdivenden olduğu söylenmektedir. Böylece, aşağı inen merdivenlerin toplamı 7 merdiven oluyormuş. Rampa şeklindeki iniş merdiveninin, halifenin kendisi veya maiyeti veya konuklarının gölette bulunduklarında isteklerini gölete taşımak için kullanılan atların ve at arabalarının gölete inip çıkışlarını kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır.[109]

5.4. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Doğu Bölümü

5.4.1. Küçük Bodrum (Aslanlar Uçurumu)

Babul-Amma kapısından uzanan düz eksen üzerinde ve sarayın büyük meydanının doğu surunun dışında, kare şeklinde, bir kenarının uzunluğu 21 m., derinliği 8 m. olan bir basık ve alçak alan vardır. Bu kare planlı alanın dört yandan her yanında üç eyvan bulunmaktadır. Eyvanların her birinin uzunluğu 6.75 m. olup, ancak enleri farklıdır, 3.10 m. eninde olan ortadaki eyvan en enlisidir (Resim: 20-21). Yanındaki diğer iki eyvan ise her birinin eni 2.60 m.'dir. Bu eyvanlar birbirlerine ortadaki eyvanın duvarlarında bulunan kapılar yoluyla bağlanması sağlanıyormuş (Resim: 22-23).

Kare alanın dört bir yanında bulunan eyvanlar, birbiriyle boyutu 1.40-1.55 m. arasında değişen bir geçit yoluyla bağlanmıştır. Kare planın köşeleriyle uyumlu olması için geçit dik açı şeklinde yapılmıştır. Ancak bu kata inmek için, yaklaşık 40 basamaktan oluşan biri kuzey tarafta öteki batı tarafta konumlanan iki merdivenin olduğu, batı taraftaki

109 Selman, a. g. e., s. 43.

merdivenin ise küçük bir geçide, güney taraftaki eyvanlara açılarak batı taraftaki eyvanlara kadar uzandığı belirtilmektedir.[110] Bu alçak alanın orta kesiminde kare planlı bir boş alan bulunduğu, güney tarafta ortadaki (Resim: 24-25-26) eyvanın altında dehliz gibi küçük bir tünel olduğu da söylenmektedir. Bu tünelin alanda bulunan havuza veya fıskiyeye su getirmek için kullanıldığı düşünülmektedir.[111](Resim 27-28)

Küçük bodrumun üst kesimi, alçak alanı dört yandan çeviren dikdörtgen planlı odacıklardan oluşmuştur, aynı zamanda bu yapılar Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın büyük meydanıyla meydanın doğu surundan açılan bir geçitle bağlanmıştır. Kayda değen bir nokta, bu bölümdeki yapılar özenli bir şekilde inşa edilmiştir ki tuğlanın üzerine alçıyla sıvanmış, kemerlerin ayrıntıları güzel bir şekilde görünüyormuş. Giriş yolları zemin tuğlalarıyla döşenmiş, bazı yerlerde de mermer kullandığı görülmüştür. Çünkü incelemelerde özellikle de ortadaki eyvanın doğu ve güney tarafında mermer parçaları ve duvarlarda alçı kabartmaları da bulunmuştur.[112] (Çizim: 8)

Herzfeld araştırmalarının birinde, merdivenlerin birinin girişinde renkli duvar resmi kabartmaları bulmuştur.[113] (Resim 29-30-31-32)

5.4.2. At Ahırları ve Serdaklar

Küçük bodrumun (Aslanlar Uçurumu'nun) iki tarafında, her tarafta üç uzun sundurma vardır. Toplam altı sundurmanın dört tanesinin boyutları: 11x106 m. diğer ikinin boyutu ise 11x96 m.'dir. Ernst Herzfeld bu terasların, polo oyunu sahasına ait at ahırları olduğunu belirtmiştir. At ahırları alanının kuzey ve güney tarafında iki açık alan ve sundurmalar vardır. Kuzey taraftaki sundurmalar, pişirilmiş tuğladan yapılmış, bunların bazıları günümüze kadar ayakta durmaktadır. Ayrıca Herzfeld, bu sundurmalar ve

110 Behnesi, İslami Sanat, Mısır, 1986, s.265.
111 Behnesi, a. g. e., s. 266,
112 Hasan, Z, İslam Sanatları, Cilt: 1. , Mısır, 1981. s.29
113 Hasan, Z, a. g. e., s. 30.

etrafındaki yapılar üzerinde araştırma yapmıştır. Ancak yaptığı araştırmanın sonucu yayınlanmamıştır.[114]

Küçük bodrumun kuzey ve güney taraflarında, "T" şeklinde tasarlanmış serdakların bulunduğu, bu serdaklarda halifenin, polo oyunu için yetiştirilen atların bakımı için yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak Ernst Herzfeld'in işaret ettiği gibi, dikkati çeken şey at ahırlarının halifenin dinlenme mekânın yanında olmasıdır. Ayrıca aynı bu tasarıyı el-Caferi Sarayı'nın bina planında da görebilmemiz mümkündür. Öte yandan bu at ahırlarının merkezi açık avlunun etrafında bu şekilde sıralanması örneğini İran'daki sarayların planlarında da görmek mümkündür özellikle de el-Caferi Sarayı'nın planında görülebilir.[115]

5.4.3. Polo Oyunu Sahası ve İzleyiciler Tribünü

Polo sahası, Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın doğu ucunda konumlanmıştır. Aynı zamanda bu saha küçük bodrumun doğusunda kalmaktadır. Küçük bodrumdan polo sahasına açılan bir geçit bulunmaktadır. Polo sahasının yüzölçümü 66x525 m'dir, polo sahasının etrafı pişirilmiş tuğla ile çevrilmiştir (Çizim: 9). Sahanın uzak tarafında, izleyiciler için tahsis edilmiş bir mekân ve yarış başlama hattı bulunmuştur. Bu yapının boyutları 28-45m olup, pişirilmiş tuğladan yapılmış, iki köşesinde iki ayakla takviye edilmiştir. Yine bu binanın planında batıdan doğuya ilerleyen bir giriş yolunu üzerinde belki de girizgâh görevi gören bir oda bulunmaktadır. Girişinin her iki yanında kuzeyden güneye sıralanmış beş oda bulunmuştur. Tahminlere göre bu binanın üstünde izleyiciler için tahsis edilmiş bir kat daha bulunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.

Herzfeld, yukarda anılan saha ile ilgili açıklamasında sahanın polo oyunu sahası olduğunu belirlemiştir. Tabii ki, bu tanım doğru bir tanımdır, çünkü plan açısından dörtgen şeklinde uzun bir sahanın yanında izleyiciler platformunun olması büyük bir derecede, boyutu 159-524 m olan Isfahan'daki Safevi Şah polo sahasına benzemektedir. Tarihi kaynaklara göre, Abbasi Dönemi'nde inşa edilen polo sahaları aynı zamanda Samarra polo

114 Dayf, Ş, İkinci Abbasi Dönemi, Dar-ül Maarif, Kahire.1986. s.162
115 Hasan, Siyasi İslam Tarihi, , Mısır, 1984 . s.58

sahalarına da benzemektedir. Ayrıca Samarra'daki diğer saraylarda da buna benzer yaklaşık 12 tane polo sahası örneği bulunmaktadır.[116]

5.4.4. Yarışma Sahası

Yarışma sahası elips (beyzi) şeklinde izleyicilerin platformundan doğuya uzanmaktadır. Sahanın güney tarafında 1510 m.'lik bir mesafeden sonra "S" harfi şeklinde eğik bir yola dönüşmekte, ancak bu eğikten sonra iki taraftaki yollar daha paralel bir şekilde ilerlemeye başlamaktadır. Yine paralel bir şekilde 2200 m. kadar daha devam etmektedir. Yarışma pistinin toplam uzunluğu 10420 m. ve eni 80 m.'dir. Görüldüğü gibi Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın doğu tarafında bulunan yapı birimleri, birbiriyle tutarlı bir varlığı temsil eden mimari kompleksi ifade etmektedir. Küçük bodrum, at ahırları, sunduğumalar, izleyici mekânı ve yarışma pistinin yapılış biçimi ile birbirine benzer birbiriyle uyumlu bir şekilde tasarlanmış olduğu görülmektedir. Böylece sarayın doğu tarafında bulunan bina ve diğer tesislerin saraya sonradan eklenmiş bir bölüm olduğunu düşündürmektedir. Bu düşünceyi kanıtlayan diğer husus ise, sarayın doğu tarafındaki yapılarının dekorasyon ile yapım tekniği ve malzemesi açısından sarayın ana binalarıyla uyum sağlayan bir düzende olmadığıdır. Tariflerden de anlaşılacağı üzere doğu taraftaki bina kompleksinin eğlenme, yarışma boş vakit geçirme ve dinlenme için yapılmış bir alan olduğu açıkça söylenebilir.[117]

5.5. El-Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Kuzey Bölümü (İkinci Büyük Mimari Bölüm)

5.5.1. Askeri Kışlalar

Herzfeld, el-Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kuzeybatı tarafında, üç bloktan oluşan bir bina kompleksi olduğunu keşfetmiştir. Bunlardan birinci blok; üç açık avlu etrafında

116 Receb, A, Kabartma Sanatları, Musul, 1989. s.80
117 El-Asfahani, Şarkılar Kitabı, Mısır. 1976. s.20.

sıralanan 62 bina biriminden, ikinci blok: birbirine benzeyen 34 bina biriminden, üçüncü blok ise: bir açık avlu etrafında karşılıklı bir şekilde kurulan odalar ile 8 bina biriminden oluşmaktadır. Böylece toplam birimlerin sayısı 104'e ulaşmaktadır. Üstelik bu bölümde üç küçük cami de bulunmuştur. (Çizim: 10)

Herzfeld, bu binaların saray muhafızlarının kışlaları olarak tanımlamıştır. Bu tanım araştırmacılar tarafından da kabullenilmiştir. Çünkü Samarra'da bulunan farklı kışlaların arasında ortak bir faktörün, kışlaların açık avlusu olan evler şeklinde olması olarak nitelendirmektedir.[118]

5.5.2. Hamamlar

Askeri kışlaların güneyinde ve kare planlı resepsiyon salon binasının kuzeybatısında, Dicle Nehri'nin altına yönelen yokuşun kenarında üç yuvarlak sütunlu, kalın duvarlı küçük kare planlı bir bina bulunmaktadır. Bu binanın zemininde katran izi vardır ve duvarlarında ateş ocağı kalıntısı bulunmuştur. Bu küçük yapının sarayın uzantısı olmasına rağmen kendi başına ayrı duran bir yapı gibi görünmektedir. Yapı hamam binası olup, yirminci yüzyıl başlarında Fransız Arkeolog Violet başkanlığında bir arkeolojik ekip tarafından keşfedilmiştir. Hamam binası yüksek bir alan üzerinde konumlanmaktadır, ancak bu hamamın askeri kışlalara yakın olmasından dolayı saray muhafızları tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. El-Aşık Sarayı'nın batı ve doğu taraflarında buna benzer binaların bulunduğuna da ayrıca işaret edilmektedir.[119]

5.5.3. Kuzey Sarayı

Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kuzey bina kompleksindeki ana binası bir dış surla çevrilmiş kuzey saray niteliği taşımaktadır. Bu alanda şu ana kadar herhangi bir arkeolojik araştırma yapılmamıştır. Saray dikdörtgen planlı olup 330-340 m. olan boyutlarında bir surla çevrilmiştir. Saray suru dıştan, çapı 11 m. olan büyük ölçülerdeki yarım yuvarlak

118 Samih, a. g. e., s. 179.
119 El-Arbeli, a. g. e., s. 232.

sütunlarla desteklenmiştir. Ancak suru incelerken surun doğu kenar tarafı yıkılmış ve yerine yeni bir sur yapılmış olduğunu anlayabiliriz. Binanın üzerinde yapıldığı temel bloğunun eni 220 m.'dir. Ancak diğer tarafının ölçümünün ne kadar olduğu belli değildir.[120]

Temel bina bloğunun batı tarafında, boyutu 120x130 m. olan kare şeklinde bir karşılama salonu bulunmuştur. Saraydaki odaların çatılarının kubbelerle örtülü olduğu düşünülmektedir. Sarayın orta merkezinde 55x80 m. boyutunda bir açık avlu, kuzey ve güney taraflarında iki cadde, doğu tarafında diğer bir açık avlu olduğu belirtilmektedir. Ancak söylenenlere göre aralarında bir duvar, batı tarafında 12 m. eninde ve 25 m. uzunluğunda uzun bir salon, bunun arkasında çapraz biçimde diğer bir salonun olduğu. Merkez açık avlunun kuzey ve güneyinde avlusu olan binaların bulunduğu incelemeler sonucunda belirtilmektedir. Temel karşılama salonları, pişirilmiş tuğladan yapılmıştır.[121]

Yine söylenenlere göre kuzey sarayın surunun dışında, kuzeydoğu köşesinde boyutu 106x170 olan küçük bir saray daha olduğu, bu küçük sarayda kare şeklinde pişirilmiş tuğladan yapılmış temel bir karşılama salonunun bulunduğu, kuzey ve güney taraflarında da avluların olduğu ifade edilmektedir.[122] İncelemesi ve kazısı henüz yapılmamış bu saraylar için ayrıntılı bir plan çizebilmek için yeni çalışmaların yapılması ve çalışma sonucuna müteakip daha doğru bilgilerin elde edilmesi mümkün olabilecektir.

120 El-ŞaPişti, a. g. e., s. 370.
121 Azzam, a.g.e., s. 70.
122 El-Ubeydi, a.g.e., 131.

ALTINCI BÖLÜM

6. SAMARRA'DA EL-CEVSAKU'L HAKANI SARAYI'NIN MİMARİ UNSURLARI

Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın üzerinde inşa edildiği arazinin özelliği, sarayın birçok kesiminde büyük duvarların kullanılmasında ve bazı bölümlerinin altında toprakaltı mahzen, tünel ve bodrum gibi yapıların inşasında da büyük rol oynamıştır. Ayrıca duvarlarının büyük ve yüksek olduğundan dolayı duvarların yapısında olası kırılma ve çatlama olayının ortaya çıkmaması için bazı önlemler alınmıştır. Bazı kesimlerinde iki katlı binalar inşa edilmiş, bazı kesimlerinde binanın içinde sert ahşap parçaları kullanılmıştır.[123]

Ama saray altındaki toprakaltı yapılar pis su biriktirme ve akıtma deposu şeklinde düzenlenmiştir, çünkü sarayın üzerinde inşa edildiği arazinin düzeyi etrafında bulunan diğer arazi ve nehir düzeyinden daha yüksektir. Pis sulardan kurtulmak ve boşaltılmasının kolaylaştırılması için depolardan başka çömlek borular da kullanmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalarda Babul-Amma girişinde bulunan toprakaltı depoların üzerinde ve etraflarında suyun girip akmasına yarayan bakımlı bir şekilde inşa edilmiş deliklerin bulunması bunların yukarıda açıklanan amaç için kullanıldığına dair önemli bir delil sayılmaktadır. [124]

6.1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Sivri Kemer ve Yarım Kubbeler

Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın birçok bölümü ve cephesinin çatısı ahşap çatılarla örtülmüş aynı zamanda örtülmesinde sivri kemerler de kullanılmıştır. Kullanılan sivri kemerlerin yüksekliği ve genişliğinin boyutu 1x2 m.'dir. Sivri kemerin planı ise bugün de Babul-Amma girişinde görüldüğü gibi dört paye üzerinde oturmuş, yarıçapı kemer açıklığının yarısından büyük olan ve kilit noktasından birleşen iki daire yayından meydana gelen kemer çeşididir. Ayrıca sivri kemerleri en çok tuğladan veya kerpiçten inşa edilen binalarda görebiliriz. Ama çatıların örtülmesinde kullanılan istenen dikdörtgen geniş boşlukları örtmeye yarayan dikdörtgen planlı tonozlu çatılarla kullanılmıştır. Bu plan

123 El-Hasri, S, Abbasi Şehri Samarra'nın Kuruluşu,Kültür Dergisi. sayı: 10, Bağdat, 1983, s.62
124 El-Hasani, A, Tarihte Samarra'nın Delili, Samarra Dergisi, Sayı: 1-2, İkinci yıl,. Samarra, 1991 s.8

şemasını saray girişinin arka kesiminde bulunan eyvanlarda görebiliriz. Ayrıca yarım kubbe planı, ön cephelerde özellikle de girişlerde derin geçitli ön cephelerde, yapıyı güçlendirmek ve ön cepheye muhteşem ve muazzam bir manzara vermek amacıyla derin geçitlerin çatısının örtülmesinde kullanılmıştır.[125]

Ama toprak altındaki bodrum kısmının yapı tekniği ise, duvarların taban kesimi 25 sıra yatay olarak sıralanmış tuğlalı bina tekniği kullanmış, daha sonra üst kesimi bodrumun üst ucuna kadar 17 sıra dikey planda oturtulmuş tuğladan inşa edilmiş, tuğla sıralarının kısa zamanda güçlü bir şekilde birbiriyle irtibatını sağlamak amacıyla tuğlaların arasında alçı maddesi kullanmıştır (Resim: 33-34).[126]

6.2. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Kubbeleri

Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın bazı bölümlerinin üzerinde özellikle de aydınlatılması gerekli olan ve hava sirkülasyonu için ihtiyaç duyulan yapıların iç kesimlerindeki revaklar veya geçitlerin kesiştiği noktalarda mimari gereksinim olarak kubbeler inşa edilmiştir.

Günümüzde Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın üzerinde ayakta duran herhangi bir bütün kubbenin kalıntısı bulunmamasına rağmen, araştırmacılar ve arkeologlara göre sarayın birkaç bölümünde özellikle de sarayın içinde büyük meydana açılan geçitlerin üzeri ve Babul-Amma girişine kadar uzanan bazı alanların da üzeri kubbelerle örtülü olduğunu vurgulayarak buralarda birbiriyle kesişen, dörtgen şeklinde bir alan oluşturan revak duvarlarının zemin üzerindeki kalıntılarını keşfetmişlerdir. Araştırmacılar, bu revak kalıntıları büyük ihtimalle sarayın iç kesiminde bulunan salonlara yeterli miktarda aydınlık sağlanması ve temiz havanın uluşması için tasarlanmış olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca aynı buna benzer kalıntılar saray meydanının kuzeybatı ve güneybatısında bulunan yapıların arasında da vardır.[127]

Yukarıda anılan kubbelerin planını ve mimari tarzını tasavvur edebilmek için Dicle Nehri'nin batı kıyısında ve Cevsaku'l Hakani'nin karşısında konumlanan “Kubbetü’s

125 El-Asil, N, Mutasam'ın Şehrini Keşfetmek, Sümer Dergisi, , Bağdat, 1951. s.159
126 El-Duceyli, K, Abbasi Samarra'ya Genel Bakış, el-Rafideyn Dergisi, sayı: 1, Samarra. 1981 s.83
127 Necim, A, Irakta Abbasi Kubbeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Bağdat, 1997 s.33

Süleybiye" kubbesinin kalıntıları örnek olarak verilebilir (Çizim: 11, Resim: 35). M.S. 9. yüzyıl başlarında inşa edilen Kubbetü's Süleybiye kubbesi, dörtgen veya dikdörtgen payeler üzerinde oturan silindir tabanlı poligon veya sekizgen köşeli kubbedir.[128]

6.3. Cevsaku'l-Hakani'nin Süslemeleri

Cevsaku'l-Hakani Sarayı gibi önemli bir sarayda kuşkusuz ki harika duvar süsleme ve dekoratif unsurların bulunması normaldir. Bu Antik sarayda ilk kez Alman Arkeolog grubu tarafından süsleme ve kabartma kalıntıları bulunmuştur. Daha sonra 1982 yılında Irak Eski Eser ve Miraslar Müdürlüğü tarafında yapılan araştırmalarda, alçı mermer, mozaik, fayans, çini, hatta bazı ahşap oyması renkli süsleme ve kabartmalar bulunmuştur.

Ancak o süsleme ve motiflerin işleme tekniği ise, renkli boyalarla çizim yapması veya taş ve deniz kabuklarıyla kakma işi yapması şeklindeki bir dekorasyon tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim: 36).

Örneğin sarayın ana girişi olan Babul-Amma'da büyük eyvanın kemeri ortasında üzüm yaprakları dairesel dalgalı üzüm dallarını içeren alçıdan yapılmış kabartmalar, ayrıca doğadan alınmış kompozit motifler de bulunmuştur (Resim: 37-38). Halifenin meclis hücrelerinin ve bunlarla bağlı salonların duvarlarının alt kesimi üzerinde, renkli mermer ve kaymaktaşı panelleriyle süslemeler yapılmıştır. (Resim 39-40-41) 1940 yılında saray üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda, harem bölümünde bazıları insan diğerleri hayvan şekilli figüratif süslemeler bulunmuştur (Resim: 42-43-44-45).[129] Aslanlar Uçurumu'nun girişinde de farklı insan ve hayvan süslemelerine rastlanılmıştır.[130]

Oyulmuş alçı süslemeleri ise, sarayda bulunan süsleme tiplerinin birçoğu, Samarra'da yaygın olan üç süsleme tipinden "üçüncü tip" adıyla bilinen süsleme yöntemiyle yapılmış dekorasyonlardır

128 Zeki, M, Toloni Sanat ve Samarra, Kahire Üniversitesi Edebiyet Fakültesi, Kahire, 1995 s..21
129 Hamid, R, Abbasi Tuğla Dekorasyonu, İrak Medeniyeti Ansiklopedisi, 9. Bölüm, Bağdat, 1976 s..317
130 Wl-Karmeli, A, Antik Samarra Eski Eserleri ve Günümüzdeki Samarra, Arap Dilinin Dergisi, Beyrut, 1911. s..85

Sarayın duvarlarında ve diğer yerlerinde bulunan kabartmalar sarayın diğer mimari unsurlarıyla birlikte saray için muhteşem ve muazzam bir görüntü teşkil etmektedir. Ayrıca kabartmaların tekrarlanmasına rağmen sarayı diğerlerinden ayıran sembolik önem taşımaktadır.[131](Resim 46-47)

Samarra'da kullanılan meşhur alçı kabartmaları, Arkeologlar tarafından tarihi zincir; şekilleri, unsurları, kullanılan oyma yöntemlerine istinaden üç ayrı teknik olarak tasnif edilmiştir. Bu yöntemlerin tarihi açıdan en eskisi birinci kabartma tekniğidir. Bu yöntem becerikli bir şekilde bitki unsurlarını doğal şekline benzer bir şekilde taklit eden belirgin görünümlü derin oyma sistemidir. Ayrıca bu yöntemde kullanılan ana bitkisel unsur üzüm salkımı, dalları ve yapraklarıdır. Üzüm dalları dalgalı bir şekilde, üzüm yaprağı ise dişli kenarlarıyla ve yaprakları üzerinde bilinen kılcal damarlarını temsil eden şekillerde kullanılmıştır. Bu yöntemin diğer bir önemli özelliği, geniş yerlerde kullanılması, üzüm yaprağı gibi içbükey ve üzüm salkımı gibi dışbükey açıdan gerçek boyutla temsil edilmesidir (Resim: 48).

İkinci yöntemde ise, yukarıda anılan bitki unsurları yavaş yavaş gelişip doğadan uzaklaşmaya başlamıştır. Üzüm yaprağının kenarları küçültülerek üzerindeki kılcal damarlardan vaz geçilerek sadece ana damarlar kalmış, ancak daha sonra yaprak üzerindeki ana damarlardan da vazgeçilmiş yerine yaprağın üzerine yayılan ufak noktalar koyulmuştur. Ayrıca o dönemlerde bu tür motiflere çok talep olduğundan dolayı yontmaların inceleşmesi bitkisel unsurların daha da kolaylaştırılması ve hacminin büyütülmesiyle temsil edilen bu gelişmesinin daha ilerlemesine neden olduğu düşünülmektedir (Resim: 49).

Üçüncü süsleme tekniğinde ise, dekorasyon işleme yöntemi açısından birinci ve ikinci teknikten farklıdır. Çünkü bu tip süsleme yönteminde ilk kez eğik kesim yöntemi kullanmıştır, ayrıca önce bitki şekilli dekorasyondan vazgeçilmiş "palmiye vantilatörü"[132] adıyla bilinen yeni bir kabartma yöntemi ortaya çıkmıştır. Bu yeni kabartma unsuru

131 Vahbe, F, Tarihi Dekorasyon, Kahire, 1973. s.26

132 Palmiye Vantülatörü: Abbasi Döneminde İsalam Dekorasyonunun en önemli dekoratif unsurlarından biriydi, palmiye yapraklarından yapılan bir dekoratif şekildir, İslam mimarisinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bkz: Vahbe, s. 27.

sanatçıya çalışması sürecinde vakit ve daha kolaylık sağlayan bir yöntemdir. Ayrıca bu yöntem sayesinde daha geniş alanda çalışılıp ve daha çok çeşitli dekoratif ve gelişmiş şekillerin kullanabilmesi sağlanmış olmaktadır (Resim: 50-51-52-53). Aslında bu üçüncü tip kabartmalar yöntemi izleyen dönemlerde Samarra'da İslami Tip kabartmaların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.[133]

Haziran 1981 tarihinden Aralık 1982 tahini kadar Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda yapılan arkeolojik kazı ve restorasyon süreci başlamıştır, Bağdat Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı bölüm başkanı Dr. Nahıd Abdurrazzak Defter ve Samarra Eski Eser Bölümü Müdürü Dr. İsmail Mahmud tarafından yapılan araştırma ve restorasyon çalışmaları aşağıdaki bölümleri kapsamıştır:

1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'n büyük meydanını çeviren surları,
2. Sarayın kuzey kesimindeki surun hizasında uzayan keşfedilmiş binaları,
3. Sarayın büyük meydanını ikiye bölen büyük alçak alanda (tünel) yapılan konservasyonu
4. Sarayın batı kesiminde, Babul-Amma ile büyük meydanın arasında ilerleyen alanda bulunan kalıntıları,
5. Sarayın ana girişini (Babul-Amma) kapsamıştır

Bu geniş çaplı arkeolojik araştırmalara, Haziran 1981 tarihinde başlanmıştır, çalışma süreci birinci aşamada sarayın büyük meydanını çeviren surun kalıntılarını üzerindeki enkaz döküntü ve toprak birikiminden temizleyerek ortaya çıkartılmasıyla birlikte meydanın sınırını net bir şekilde belirlenmesiyle başlamıştır. Bu meydan dikdörtgen planındadır, uzunluğu batıdan doğuya yaklaşık 345 m. ve eni kuzeyden güneye 192 m.'dir. Yine bu meydan, alçı ve kerpiçten yapılan dışardan kulelerle desteklenmiş iç kesimi ise iki tarafında duvarla yapışık sivri sütunla taçlandırılmış alçı sütunlu derin olmayan geçit kapısı

133 Allam, N, İslam Dönemlerinde Orta Doğu Sanatları, , Kahire, 1974. s.195

gibi şekillerle süslenmiş kalın ve büyük bir surla çevrilmiştir. Surun yüzü bir kat sıvı alçı ile kaplanmış olması da burada bahsedilmeye değer bir diğer hususdur. [134]

134 Salih, K, Mirasımızda Abbasi Saraylar, Sümer, sayı: 38, Samarra.1999. s.166.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. CEVSAKU'L-HAKANI SARAYININ BÜYÜK MEYDANINI ÇEVİREN SURLAR

Araştırma saray meydanının kuzey doğusunda başlamış, 18 m. uzunluğunda, 5m boyunda ve 1.60 m kalınlığında bir duvar bulunmuş, duvar alçı ile 6x28x28 cm. boyutunda kerpiç parçalarından inşa edilmiş olduğu görülmüştür. Ayrıca duvarın dış taraftan ön yüzü sıvı alçıyla kaplanarak üzerinde şerit şeklinde ve duvara yapışık şekilde yarı sütun şeklinde basit kabartmalarla süslenmiştir. Buradaki duvar buluntusunda, üç giriş kapısı vardır. İkisi nispeten sağlam durumda, girişler dikdörtgen şeklinde olup, eni 1.60 m. ölçülebilen boyu 2.75 m.'dir, ayrıca bu girişlerin üstü dairevi biçimde ahşap parçalarla kaplanmıştır. Duvarın arasındaki ahşap parçaların izleri açık bir şekilde görülmektedir.

Ayrıca bu duvarın iç kesiminde üstünde sivri kemer bulunan mihraba benzer süslemeler bulunmuş, duvarda bu bicim süslemelerden iki tane bulunmuştur (Resim: 54). Bunların boyu yaklaşık 2-3 m. arasında değişmektedir. Bu alanın üzerindeki toprak ve yığıntılar alındıktan sonra meydan zemini ortaya çıkarılmıştır. Zemin döşemesinin her parçası 30x30x4 cm. boyutlu tuğlalarla oluşturulmuştur. Ancak döşenmiş alan yer yer duvardaki mihrap şeklindeki süslemelerin önünü kaplıyordu.[135]

Daha sonra çalışma batıya yönelerek surun izini takip etmekle devam etmiştir. Meydan zemininden 2 m. boyunda yükseklikte ve 37.50 m. uzunluğunda diğer bir sur parçası bulunmuştur. Daha ilerde bu duvar yüksekliği 7 m. boyunda diğer bir duvarla bağlandığı görülmüştür. Bu duvarın üzerini ve etrafını toprak ve diğer yığıntı malzemelerden temizlendikten sonra önündeki alanın zemini 7x30x30 cm. boyutlu kare şeklinde tuğlalardan döşenmiş başka bir zemin ortaya çıkartılmıştır. Bu duvarın iç yüzünde yukarda açıkladığımız kuzeybatı duvarındaki gibi, derin olmayan giriş kapısında bulunan süslemelere benzer şekiller bulunuyordu (Resim: 55-56). Ayrıca duvarın yüzünde iyi durumda olmayan bazı kabartma süsleme izleri de bulunuyordu. Surun yüksekliğinin 7 m.'ye ulaştığı kısmında, sarayın kuzey kesimini büyük meydana bağlayan iki giriş kapısı

135 El-Ravi, S, Samara Saraylarının Sur ve Binaları Üzerinde Yapılan bir Araştırma, Sümer, Sayı: 38, , Bağdat, 1982, s.210.

vardır. Bunlardan biri yıkılmış durumda eni 1.60 m olup, öbürü daha iyi durumda eni 1.70 m.'dir, üzerlerinde sivri kemer bulunmaktadır.[136]

Yüksekliği 7m olan duvarın önünde yüksekliği 5 m'yi aşan ve kare planlı 400 m^3 yerölçümüne sahip bir tepe bulunmaktadır. Bu tepenin kaldırılarak altındaki zeminin temizlenmesinden sonra 35x35x7 cm boyutlarında kare planlı tuğla parçalarından döşenmiş bir alan ortaya çıkarılmıştır (Resim: 57).

Sonra, araştırma ve kazı işleri devam ederek sarayın kuzey kesiminde bulunan 5m boyundaki bir duvar kısmına ulaşılmıştır. Bu kısım duvar da bundan önceki duvara benzemekte, iki giriş kapısına sahip biri iyi durumda öbürü yıkılmış durumdadır. Önündeki alanın üzerinde bulunan toprak ve enkazlardan temizlendikten sonra yer yer kare planlı tuğlayla döşenmiş bir zemin ortaya çıkmıştır.

Böylece arkeolojik kazılar ve araştırmalar devam ederek sarayın büyük alanını kuzeyden güneye ortadan bölen nehir yatağına benzer bir alçak alana ulaşılmıştır.

Yukarıda anılan alçak alanın uzantısının sarayın kuzey suru ile kesiştiği ortaya çıkarılmış, ancak buradaki surun kalıntıları tamamen tahrip olmuştur. Bulunan surun üzerinde biriken moloz ve döküntüleri kaldırdıktan sonra, yaklaşık 90cm boyunda bir duvar kalıntısı görülmüş, bu duvarla kuzey taraftan yapışık olan tuğladan inşa edilmiş binalar da ortaya çıkmıştır. Böylece çalışmalar saray surunun kuzeybatısına ulaşırken bu bölgedeki surun üzerinde dikdörtgen şekiller oluşturan alçı kabartmalar izi bulunmuştur. Böylelikle bu kesimde uzunluğu 345 m'yi bulan büyük meydan surunun iç yüzünün görünümü ortaya çıkmıştır.[137]

1982 yılının başlarında, büyük meydanın batı tarafındaki surun temizlenmesine ve ortaya çıkarılmasına başlandı, bilindiği gibi bu tarafta Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın batı kesimi ve Babul-Amma adıyla tanınan sarayın ana giriş kapısı bulunmaktadır. Surun bu kesimi üzerinde moloz toprak ve atık malzeme birikimi nedeniyle 5m boyunda eni 20-60m değişen tepeler ve yüksek kitleler oluşmuştur. Daha sonra bu moloz kitleleri kaldırılarak

136 El-Fikeyki, T, Samarra ve Kalıntıları, el-Yekin Dergisi, Sayı: 3, Beyrut, 1993, s.395.
137 El-Karağolli, C, M.S. Dokuzuncu Yüzyılda Samarrada Siyasi Yaşam ve Medeniyet Görünümü, Dar-ül Basri Kütüphanesi, Bağdat, 1969. s.87.

alçı ve tuğladan yapılan surun eni 1.60 m. ve yüksekliği 2 m. boyundaki kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Bu kesim surun uzunluğu 192 m. ve yanında tuğla ve alçıdan inşa edilmiş büyük duvar ve binalar da var olduğu söylenmektedir.

İlerleyen çalışmalarda daha sonra, saray meydanının güney tarafındaki surun yine üzerinde biriken moloz ve çöküntülerin kaldırılmasına başlanmıştır, bunun orta kesiminde 5 m. eninde ve 20 m. uzunluğunda bir mesafe üzerinde 3-4 boyunda biriken çeşitli yığıntılar ve toprak kaldırıldıktan sonra, 5 m. yüksekliğinde dört temel giriş kapsı içeren bir duvar keşfedilmiştir. Böylece sarayın dört taraflarını çeviren surların kalıntıları keşfedilmiş, bununla birlikte ortaya çıkarılan duvarların kalıntılarının farklı yüksekliğe sahip oldukları görülmüştür (Resim: 58). [138]

7.1. Saray Meydanının Kuzey Surunun Hizasında Bulunan Binalar

Saray meydanının kuzey köşesinde keşfedilen tuğlayla döşenmiş zemini takip edildiğinde kuzey surun hizasında surun duvarla yapışık bir şekilde bina kaşıntıları ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. İlk karşılaşılan bina yukarda anılan köşenin 18m uzağındadır, bu bina, duvarları 28x28x6 cm. boyutlarda olan kerpiç parçalarından inşa edilen küçük bir ev kalıntısıdır. Burada ayakta duran duvarların eni 55-60 cm. ve yüksekliği 60-80 cm. arasında değişmektedir. Dikdörtgen planındaki bu evin yüzölçümü 16x9.60 m^2'dir, evin batı tarafından 1.15 m. eninde bir giriş kapsı vardır. Bu giriş 2.20x2.60 m^2 boyutunda bir geçide açılmaktadır, bu geçit ise evin ortasında bulunan yüzölçümü 5.40x7.90 m^2 olan bir avluya açılmaktadır.

Evin güney tarafı hizasında birbiriyle bitişik şekilde üç hücre bulunmaktadır. Evin girişine yakın konumda bulunan birinci hücrenin yüzölçümü 3.20x4.90 m^2'dir, bu hücrenin 1.10 m eninde ortadaki hücreye açılan bir girişi var, ortadaki hücrenin yüzölçümü 3.10x3.85 m^2'dir, bu hücre evin avlusuna açılan 2 m. eninde bir giriş yolu vardır, ayrıca yanındaki üçüncü hücreye açılan diğer bir giriş yolu vardır. Üçüncü hücrenin yüzölçümü 3.10x5 m'dir, bu evin doğu kesiminde konumlanmaktadır.

138 El-Alusi, S, Abbasi Samarrada Yarışma Pistleri, el-Eklam Kütüphanesi, Beyrut, 1964. s.105.

Evin yine bu tarafında yukarıda anılan üç bitişik hücrenin yanında diğer iki daha küçük hücre bulunmaktadır. Birinin yüzölçümü 2.45x2.90 m^2'dir, diğerinin yüzölçümü 2.35x2.90 m^2'dir, bu ikinci hücre saray meydanının kuzey suruna tam birebir yapışıktır. Bu iki küçük hücrenin zemin ve duvarları üzerine bir kat katran sürülmüştür. Ayrıca saray suruyla bitişik olan küçük hücrenin zemininde yeraltına açılan bir delik vardır. Bu delik toprakaltında tuğladan inşa edilmiş pis suyu hücreden dışarıya akıtan küçük bir kanal vardır. Ayrıca zeminin seviyesi deliklere meyilli bir şekilde döşenmiş olduğu da görünmektedir.[139] Bu küçük hücrenin banyo ya da tuvalet olduğu düşünülmektedir, çünkü daha sonra bu binanın civarında bulunan ikinci bir binanın içinde de aynı buna benzer bir hücre bulunmuştur, bulunan bu hücrenin bütün ayrıntıları ortaya çıkartılmıştır. Burada bahsedilen evin bütün duvarları tuğla ve alçıdan yapılmıştır (Çizim: 12).

Ancak binanın zemini, 30x30x4 cm. boyutunda kare planlı tuğla parçalarıyla döşenmiştir. Ayrıca duvarın üst kısmında çatı üzerinde biriken yağmur suyunu akıtmak için kullanılan çatı oluğu izi bulunmuştur. Oluğun derinliği 20 cm. olup aşağıya meyilli bir şekilde yapıldığı görülmektedir. [140]

Bu birinci binanın güneybatı tarafındaki giriş yolu, 2.20 m. eninde bir geçit yoluna açılmaktadır. Bu yol batıdaki binanın, batı tarafındaki duvarın önünden uzayarak sarayın kuzey köşesindeki surun yanından geçerek büyük meydana kadar ilerler. Ancak bu geçit, sonra yapılan araştırmalarda keşfedilen bu binaya benzemektedir. Birinci binanın tam karşısında ikinci bir binanın bulunduğundan, bu geçit iki binayı ayıran ve ortalarından geçen bir yol olduğu ortaya çıkmıştır. Bulunan ikinci bina, yüzölçümü plan ayrıntı ve genel görünüm açısından birinci binanın birebir aynısıdır.[141]

139 Yusuf, Ş, Samarrada Halife Sarayı "Darul-Amma", Afak Arabiyye Dergisi, Sayı: 6, Kahire, 1997. s.29.
140 El-Musevi, M, Irak'ta İslami Şehirlerin Oluşumunu Etkileyen Tarihi Faktörler, , Kahire, 1978. s.60.
141 El-Musevi, M, a. g. e., S. 61.

Yukarıda açıklanan iki binanın en önemli mimari özellikleri şunlardır:

1. Binaların her ikisi de sarayın kuzey suruna yapışık bir şekilde yapıldığından, böylece mimar surdan istifade ederek her iki binanın surla bitişik olan tarafların inşa edilmesine gerek kalmamıştır.
2. Her iki bina saray meydanının tuğlayla döşenmiş zemini üzerinde temellerini kazmadan kurulmuştur. Bu durum da binaların yapılış tarihi sarayın yapılış tarihinden daha sonra olduğuna işaret etmiş olmaktadır.
3. Duvarlar kerpiç ve alçıdan yapılmış, duvarların eni 50-60 m.'yi bulmuştur.
4. Duvarların kerpiçten inşa edilmesinden dolayı yıkılma riskini önlemek için duvarların gereken yerlerinde güçlendirici takviye direkleri kullanılmıştır.
5. Mimarlar binaların çatısı ve zeminlerinde suyun akıtılmasını dikkate almışlardır. Özellikle de çatıda yağmur suyunu akıtmak için çatı olukları inşa etmişlerdir.
6. Birinci ve ikinci bina karşı karşıya inşa edilerek aralarında büyük bir geçit yolu bulunmaktadır, binaların her birinden bu geçide açılan bir giriş kapısı da vardır. Bu geçit yolu ise sarayın büyük meydanına açılmaktadır.
7. Her iki bina yüzölçümü plan genel görünüm hücre sayı ve bölümleri açısından simetrik bir şekilde benzemektedir. Ayrıca her bina kendisine ait girişi orta avlusu yatak hücresi banyosu vb. müştemilatlara sahiptir.[142]

Yukarıda açıklanan iki binanın keşfedilmesi, zemin yüzeylerinin belirlenmesi ve alçıyla döşenmiş yüzeylerinin takip edilmesinde araştırmacılar için kolaylık sağlamıştır. Çünkü daha sonra binaların dışında batı tarafta sarayın kuzey suru hizasında iyi durumda alçıyla döşenmiş yüzeyler bulunmuştur. Çalışmaların devamı üçüncü bir binanın keşfedilmesine yol açmıştır. Üçüncü bina ikinci binadan 7 m., sarayın kuzey surundan 9 m. uzaklığında konumlanmaktadır, ancak üçüncü binanın kalıntıları çoğu bölümleri tahrip edilmiştir. Sadece 10-25 cm. arasında değişen yükseklikte bazı duvar kalıntıları bulunmuştur. Bu binanın duvarları 60 cm. eninde kerpiçten yapılmış, zemini tuğladan

142 Tarık, C, Orta Çağlarda Irak Mimarisi ile İlgili Çalışmalar, Bağdat, 1983, s.27.

döşenmiştir ancak zeminde bulunan boyutu 30x30x7 cm. olan tuğlalar parçalanmış kötü durumdadır. Planı ise yukarıda açıklanan birinci ve ikinci binaların aynı planıdır.

İkinci binanın batısında 32.50 m. uzağında, kuzey surun hizasında ve üçüncü binanın uzantısında konumlanmış dördüncü bir bina kalıntısı bulunmuştur. Dördüncü bina da diğerleri gibi kerpiçten yapılmış, binadan ayakta kalan duvarların boyu 10-30 cm. ve eni 60-65 cm. arasında değişmektedir. Ancak bu binada ayakta duran en belirgin bölüm binanın 15.60 m. boyundaki kuzey duvarıdır. Bu duvarla güney taraftan bitişik olan üç hücre kalıntısı da bulunmaktadır. Yukarda açıklanın diğer binalar gibi benzer plana sahiptir.[143]

Kazı esnasında batı tarafa devam ettiğimizde, dördüncü binanın 66 m. uzağında beşinci bina kalıntısı daha bulunmuştur. Bu bina da alçı ve kerpiçten inşa edilmiştir. Plan şekil yüzölçümü açısından yukarıda açıklana diğer binalara benzemektedir. Ancak kalıntıları oldukça tahrip olmuştur.

Daha sonra araştırmalar sırasında beşinci binadan 24.80 m. uzağında altıncı bina bulunmuştur. Altıncı binanın sarayın kuzey suruna yapışık kalıntıları sağlam bir şekilde ayakta durmaktadır. Bu binanın duvarları kerpiç ve alçıdan yapılmış, duvarları yüzünde ıslak alçıyla sıvanmıştır. Ayakta duran duvarlarının eni 55-65 cm. yüksekliği 40-50 cm. arasında değişmektedir. Zemini ise 45x45x4 cm. boyutlarda alçıdan döşenmiştir, ama bu binanın giriş kapısı 1.15 m. eninde güney kesiminde konumlanmaktadır. Bu giriş binanın doğu ve orta tarafındaki boyutları 6.20x6.05 m. olan bir açık avluya açılmaktadır. Bu girişten geçerken sağ tarafta iki bitişik hücre bulunmakta, hücrelerin her birinin orta avluya açılan birer giriş yolu vardır. Ancak bu girişlerin biri daha küçüktür. Küçük giriş 1.05 eninde ve yüzölçümü 4.15x2.10 m^2 olan dağılmış zemini üzerinde katran izi de vardır, bu yüzden bu hücrenin banyo hücresi olduğu düşünülmektedir.[144]

Öte yandan altıncı bina nispeten birinci ve ikinci binadan plan bütünlüğü ve plan farklılığı ile ayrılmaktadır. (Çizim: 13) Ayrıca bu binaların hepsi sarayın büyük meydanına

143 El-Mehlati, Z, Samarra Tarihinde Büyüklerin Etkileri, el-Hayderiyye Matbaası, 3. Bölüm, Nacef, 1981, s.53.
144 Elmehlati, a. g. e., s. 54

ait tuğlayla döşenmiş arazinin üzerinde kurulmalarından dolayı, bu binalar sarayın yapılmasından daha sonra inşa edildiklerini kanıtlamaktadır.

1982 yılının başlarında Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kuzey suru tarafında keşfedilen binaların korunması ve bakılması için bazı tedbirler alınmıştır. Bu binaların ayakta duran duvar kalıntıları sonradan alçıyla restore edilmiştir.[145]

7.2. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Büyük Meydanını Ortadan Ayıran Alçak Alan (Tünel) ve Restorasyonu

Araştırma ve kazı işleri, büyük meydanı kuzeyden güneye iki bölüme ayıran alçak alana ulaşmıştır, alçak alanın zemin seviyesini belirleyebilmek için tünelin yüzünü kaplayan alçı tabakasından başlayarak dikkatli bir şekilde kazı işleri devam etmiştir, daha sonra daha derin kazıya başlandıktan sonra alçı ve tuğla yapılı bir mahzen kalıntısı ortaya çıkarılmış, bu alanda daha bakımlı bir kazı ve temizleme işinden sonra mahzenin tahrip edilmiş ve yıkılmış kalıntıları ortaya çıkmıştır, özellikle de orta üst kesimdeki tuğlalar yok olmuştur. Bu nedenle buranın su yatağı olduğu düşünülmektedir. Mahzenin iç taraftan eni 3.75 m., yüksekliği alçıyla kaplı zeminden çatıya kadar 2.90 m.'dir. Mahzenin zemini alçıyla kaplanmış, daha sonra mahzenin sert ve dayanıklı olması için de çatısı sivri kemerle örtülmüştür. Alçı ve tuğladan yapılmış mahzenin uzunluğu 14 m.'dir, ön kısmında iki sütunla takviye edilen bir ağız yapılmıştır. Ancak daha sonra hendek ve alçıyla kaplanmış zemin ortaya çıkmıştır.[146]

Saray meydanın ortasından geçen tünelin içinde yapılan araştırmada yeni kalıntılar bulunmuştur. Bu tünelin orta kesimde bu tünele bağlı ve meydanın güney suruna zikzaklı bir şekilde yönelen daha küçük diğer bir tünel vardır. Bu küçük tünelin eni 2.10 m., zemini ise tuğlayla döşenmiştir, ayrıca zemini ve duvarları nispeten sağlam durumdadır, bu küçük tünelin içinde yapılan araştırma 50 m. kadar ilerlemiştir. Daha sonra bu alt tünelin büyük tünelle ulaştığı açık nokta karşısındaki alan üzerinde araştırma ve kazı işleri başlanmıştır. Alanda zemini tuğlayla kaplanmış diğer bir alt tünel bulunmuş, bu ikinci alt tünelin

145 Görgis, A, Samarra Kenti, Sümer, Sayı: 8, , Bağdat, 1952. s.264.
146 Ra'uf, A, Abbasi Döneminde Irak Sarayları, , Bağdat, 1966. s.22.

sonunda beş basamaklı saray meydanına yükselen küçük bir merdivenin olduğu görülmüştür.[147]

Büyük tünelin sonunda ise, saray meydanı kuzey suruyla kavuştuğunda, meydana yükselen büyük bir merdiven de keşfedilmiştir. Büyük merdivenin, uzunluğu 1.60 cm, eni 35 cm. ve yüksekliği 17 cm. ölçülerinde on dört basamaktan oluşmaktadır. Merdivenin altında 3 m. uzunluğunda 1.60 m. eninde bir geçit bulunuyordu, bu geçit, 95 cm. eninde bir giriş yoluyla büyük tünele açılıyordu. Bu girişin çevresindeki duvarlarda yanlarda delikler bulunmakta olup, deliklerin burada bulunan bir kapının sabitlenmesinde kullanıldığı düşünülmektedir.

Burada yapılan bakım işleriyse, bulunan her iki merdiven üzerinde restorasyon işleri yapılmış, etrafları tuğlayla döşenmiş, büyük tünelin kuzeyinde sarayın kuzey suruyla yapışık olan büyük mahzen yeniden inşa edilmiştir.[148]

7.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Batı Kesiminde ve Babul-Amma ile Büyük Meydan Arasında İlerleyen Alan Üzerinde Yapılan Kazı ve Bakım Çalışmaları

Cevsaku'l-Hakani'nin batı kesiminin orta kısmında sur hizasındaki alan üzerinde kazı çalışmaları başlatılarak başlangıçta hacimli saray meydanına yönelen birkaç oda ve salonlar keşfedilmiştir. Ayrıca sarayın planına göre bu alanda büyük meydana açılan beş girişli büyük cepheli bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının girişleri sayesinde sarayın batı kesimi büyük meydana bağlanıyordu.

Bu alanda keşfedilen bazı yapı kalıntılarının yüksekliği 1.30 m.'yi bulmasına rağmen (Resim: 59), binaların birçok bölümü tahribe uğramıştır, hatta bazı kalıntılarda tuğladan yapılmış duvarların temelleri bile sökülerek tahrip edildikleri görülmüştür.[149]

147 El-Samarrai, Y, İslam Fethinden Sonra Samarra, İslam Sesi Dergisi, Sayı: 7, Birinci Yıl, Bağdat, 1964, s.10.
148 Sabır, A, Samarra, İslam Mesajı Dergisi, Sayı: 3-4 , Musul, 1969. s.235.
149 Cevad, M, Kutsal Türbeler Ansiklopedi Kitabında Antik Samarra, 1. Baskı, , Beyrut, 1995, s.72

Bu alanda yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalarda aşağıdakiler ortaya çıkartılmıştır:

1. Oda numarası (1), batı surla bitişik ve saray meydanının hizasındadır, kare planlı olup yüzölçümü 4x5 m^2'dir. Kuzey tarafından geniş bir giriş yoluna sahiptir.
2. Yüzölçümü 2x10 m^2 saray meydanı ile oda numarası (1) arasında konumlanan küçük bir geçit.
3. Oda numarası (2), kare planlı 4x7 m^2 yüzölçümlü büyük bir oda, duvarlarında yer yer kabartmalar vardır. Odanın iki girişi var, biri yakarıda anılan kirişle bağlanır diğeri 1.55 m. eninde odanın güney tarafındadır.
4. Oda numarası (3), oda (2) ile komşudur. Odanın 1.60 cm. eninde güney tarafından bir girişi var, odanın ölçüleri 4x6 m^2'dir, girişin yanında iki tarafında küçük sütunla güçlendirilmiş mihraba benzer derinliği 55 cm. eni 120 cm. girişte süslemeler bulunmuştur.
5. Oda numarası (3)'ün kuzey kesiminde keşfedilen 4 numaralı büyük bir odaya açılır, bu 4 numaralı odanın 6.50 m. uzunluğunda ve 5.20 m. eninde bir kısmı keşfedilmiş ama odanın diğer kısmı hala toprak ve yıkıntı altında keşfedilmemiştir. Bu odada kuzey güney ve batı taraflardan giriş yolları vardır ama üzerinde hala kazı çalışmaları yapılmamıştır.
6. Oda veya hamam yapısı olabilir. Birbiriyle sıralanmış biri küçük yapının içinde ocak kalıntısı vardır. İkincisi büyük olup içinde kare planlı oturmak için kullanılmaktadır. İçerisinde bir rampa vardır. Bu hamamın şu ana kadar bulunan alanın toplam ölçüsü 4x5 m^2'dir.[150]

Yukarıda açıklanan odaların duvarlarının kenar ölçüleri 1-1.60 m arasında değişir, fakat (1) numaralı odanın ve yanındaki geçidin duvarlarının eni 80cm'dir. Bütün duvarların üzerinde bulunan alçı kabartmalar tahrip edilmiş ve parçalanmıştır. Buna karşılık 2 numaralı odadaki alçı kabartmaları nispeten daha iyi durumdadır (Resim: 60). Ayrıca odaların zeminleri kare formlu tuğlalarla döşenmiştir.

150 Irak Kraliyeti Kılavuzu, Samarra İlçesi, el-Emin Kütüphanesi, Bağdat, 1936. s.870.

Daha sonra kazı çalışmaları Babul-Amma tarafında dağılan ve parçalanan kalıntıların ortaya çıkarılması şeklinde devam etmiştir. Bu alanda yapılan kazılar 100m uzunluğunda ve yaklaşık 20 m. eninde bir alanı kapsamıştır. Kazıya başlanıldığında bu alanın üzerinde biriken enkaz toprak ve çöküntülerin yüksekliği yaklaşık 2,5 m boyundaydı.[151]

Ama yukarda anılan odaların kalıntılarıyla ilgili yapılan konservasyon ve restorasyon işlemleri aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Oda (1) kalıntılarının zemininde ve 1.60 cm. boyunda ve 80 cm. eninde duvarları üzerinde yapılan onarım işlemleri,
2. Oda numarası (2), üzerinde yapılan bakım ve restorasyon işleri; bu odanın duvarları 2.30 m. boyunda ve 1.60 m. eninde olan kısmı restore edilmiştir. Ayrıca bu odanın duvarlarında alt kısmında 1.30 m. boyunda dağılmış durumda bulunan alçı kabartmaları onarılmıştır (Resim: 61)
3. Oda (3), tahrip edilmiş ve kaybolmuş duvarları, 0,5 m. boyunca zemin altında ve 1 m. boyunca zemin üzerinde ve 1.60 m. eninde olmak üzere yeniden inşa edilmiştir,
4. Oda 4, oda 5 ve hamamın onarılması aynı yukarıda anılan yöntem ve aynı boyutlar civarında yapılmıştır. Ancak bazı odalarda bu ölçüler değişiyordu örneğin hamam odasında duvarın eni 1.30 m. ve oda 5'te 1.20 m.'dir. Bunların geçit ve alçı kabartmaları da onarılarak bu bölümde de restorasyon çalışmaları bitmiştir (Resim: 62).

Böylece sarayın batı kesiminde ve Babul-Amma'ya ilerleyen geçidin iki tarafındaki yapılan kazı çalışmaları sonucunda 100 m. uzunlukta ve 20 m. eninde bir alan keşfedilmiş olmaktadır. İşaret edilmesi gereken bir başka etmen ise, bu alanın bazı bölümlerinde üzerinde biriken çöküntü ve toprakların yüksekliğinin 2-3 m. arasında değişmesidir.[152]

151 Emin , H, Abbasiler Hilafeti Döneminde Samarra, Dar-ül Kutup,.Beyrut. 1968. s.146.
152 Eski Eser Genel Müdürlüğü Irak'ta Eski Eser Yerlerinin Tarihi Kılavuzu, Bağdat, 1992, s.42.

7.4. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Girişi (Babul-Amma)

Babul-Amma'nın giriş kapısının üst kısmında yıkılma ve tahrip izi bulunduğu için buraya uygun yükseklikte iskele kurulmuş, daha sonra tahrip ve kaybolan yerlerin restore edilmesine başlanmıştır. Restorasyon ve konservasyon işlerinde girişin özgün inşa maddesine uygun olan alçı ve tuğla kullanılmış, inşaat işleri uzunluğu 4 m. ve eni 2 m. olan bir alanı kapsamış, böylece girişin saraya bakan cephesindeki delikler ve yıkık yerler yeniden onarılmıştır.[153]

153 El-Nakçebendi, N, Samarrada el-Askeriyyeyn Türbesinin Görünümü, Sümer Dergisi, Sayı: 6, Musul, 1950. s.200.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. ELE GEÇİRİLEN BULUNTULAR

Arkeoloji bilimi sadece eski eser ve mirasların araştırılması, keşfedilmesi ve restorasyonu ile yetinmez, ayrıca çeşitli alanlarda insanların yaptığı faaliyetleri ve eski medeniyetleri yansıtan ve açıklayan küçük antik buluntularla da ilgilenmektedir. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda da bu tür küçük malzemelerden oldukça bol miktarda çıkmıştır. Özellikle seramik buluntuları oldukça dikkati çekmektedir

8.1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Seramik Kapları

Çömlek buluntuları, arkeoloji alanında önemli bir antik malzeme sayılır. Çömlekler antik çağlarda bulunan medeniyetlerin sınıflandırılmasında ve tarihlerinin belirlenmesinde değerli bir ölçü aracıdır. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda çok sayıda çömlek parçaları ve birkaç tane bütün olarak ele geçirilmiştir.[154] Ele geçen buluntulara göre çömleklerin imal yöntemi ve imal edildiği malzemeleri değerlendirildiğinde aşağıdaki gibi sınıflandırıldığı anlaşılmıştır:[155]

1. Fırın içinde düşük sıcaklık derecesinde pişirilmiş düşük kaliteli kırmızı çömlekler.
2. Üzerinde gözenek olmadan sert ve sağlamlığı ile karakterize edilen, iyi kilden ve kaliteli yöntemle imalat edilen kırmızı ve sarı renk arasında değişen renkli çömlekler.
3. Fırında iyice pişirilen tutarlı ve yumuşak dokulu kilden yapılan iyi bir şekilde imal edilen beyaz renge çalan sarı renkli çömlektir.[156]

154 Feyyula, Irak'ta Halife Mutasam'ın Sarayı, Fransızçadan Arapçaya Çevrilmiş, Türcüman: Muhemmed Kerma, İnceleyen ve tetkik eden: Ahmed Fikri, el-İman Dergisi, Sayı: 3, , Beyrut, 1939. s.67.
155 El-Hasri. a. g. e. s.69
156 Suse, A, Cevsak Sarayında Geometrik Gölet, Samarra Dergisi, Sayı: 1, Samarra.1963. s.13.

Cevsaku'l-Hakani'de bulunan çömleklerin üzerini süsleyen desen ve dekorasyon açısından, süslemeler aşağıdaki yöntemlerle yapılmıştır:

1. Fırına koymadan önce ucu sivri aletle çömlek kabının üzerinde çentik ve çizim yapma yöntemi,
2. Çömlek kabı üzerine mühür basma yöntemi, bu yöntemde mührün üzerinde derin kazılmış bir stampa ile bariz şekiller veya desenler oluşturacak biçimde çömleği fırına koymadan önce üzerine basma yöntemi.
3. Ekleme yöntemi, yani önceden bir madde üzerinde istenen desen veya dekoratif formalar hazırlayarak çömleği fırına koymadan önce üzerine yapıştırılır. Örneğin saplarının ucunda bulunan çiçek desenleri.

8.1.1. 1982 Yılında Yapılan Arkeolojik Kazılarda Cevsaku'l-Hakani'de Keşfedilen En Önemli Çömlek Buluntuları

1. İyi kaliteli kırmızı çömlekten imal edilen yarım silindir veya yarım küre derin kaplar.
2. Kötü bir şekilde yapılan sarı renkli seramikten imal edilen içinde boya kalıntısı bulunan büyük kadeh şeklindeki kaplar.
3. İçinde lamba fitili bulunan, elips şeklinde yeşil renge çalan sert seramikten yapılmış şişeler.
4. Kırmızı sert çömlekten yapılmış şişeler.
5. İyi üretim, sarı renkli ince seramikten yapılan kırılmış birkaç parça halindeki çanak çömlekler.[157]
6. Üzerinde daire ve çiçek desenli motifler bulunan, birçok çömlek sapı.
7. Üzerinde mühür deseni olan birkaç çömlek parçası.

157 El-Semavi, M, Samarra Husunda Neşe kuşakları, el-Gırri Matbaası, Necef, 1961, s.6.

8. Çeşitli yöntemlerle imal edilen, farklı kaliteli bazının üzerinde derin çizikli teknikle yapılan dekoratif şekiller bulunan, farklı renkli, büyük ve küçük çömleklere ait birçok çömlek parçaları.[158]

8.2. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Porselen Kaplar

Porselen yarı saydam seramik hamurundan yapılan sert bir malzemedir. Sarayda yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda turuncu renkli saydam çömlek hamurundan yapılmış ürünler bulunmuştur. Ayrıca yeşil, mavi ve beyaz renkli porselen ürünler bulunmuştur. Genel olarak porselen kap ve diğer ürünlerinin üzeri farklı desenle süslenmiştir. Bununla birlikte bazı porselen kapların üzerinde de kuş ve diğer hayvan resimleri ve hatta bazıların üzerinde Arapça yazılar bulunmaktadır.[159](Resim 63)

Porselen aşağıda açıklandığı gibi birkaç türü olduğu görülmüştür:

1. Birinci tür, yeşil veya mavi renkli yarı saydam seramiklerdir; yüzeyinde belirgin veya yivli süslemeler bulunur, bu tür süslemeler İslam döneminden önce yaygın bir süsleme türüydü.
2. İkici tür, yüzeyinde bitkisel süsleme olanlar. Bunlarda da yivli veya çizgili süslemeler bulunur, bununla değişik renkler de kullanılır.
3. Üçüncü tür, yarı saydam çömleğin yüzeyinde çizilen dekoratif, bitkisel geometrik, Arapça yazılı seramiklerdir.
4. Dördüncü tür, saydam tabakanın altında yapılan resim ve süslemelerdir. Metal oksitler bu tip süslemelerde renk katma açısından büyük rol oynamıştır (Resim: 64).
5. Beşinci tür, "metal pırıltılı" porselen adıyla bilinen Samarra'da icat edilen yeni bir porselen türüdür. Bu tür porselen işlemesinde altın gümüş ve bakır renkleri

158 İslam Sanatı ve Mimarisi, Yayına Hazırlayanlar, Markus Hattstein- Peter Delius, Çev. Kenan Kocatürk, Literatür Yay., İtalya, 2007, s.106,107.
159 El-Haşimi, M., Samarra Çömlekleri İslam Çömleklerinin Anahtarıdır, el-İrfan Dergisi, Musul, 1951. s.485.

kullanılmıştır. Ayrıca bu tür üretimde kalite ve beceri en yüksek seviyeye yükselmiş ve geometrik bitkisel motif ve hayvan figürleri kullanılmıştır.160

6. Sarayda altıncı bir tür porselen de bulunmuş, bu tür porselen Çin menşelidir, üzerinde bir kap ortasından yayılan ışın şeklinde dekoratif şeritler bulunmaktadır (Resim:65). Bu tür iyi topraktan yapılmış hamur, beyaz renkle kaplanmış yüzeyinde çeşitli süslemeli şekiller resmedilmiştir. O dönemlerde bu tür porselen ve seramik nesneler Çin Halkı arasında geniş çapta kullanılan meşhur ürünlerdir.[161]

1982 yılında yapılan arkeolojik kazılarda Cevsaku'l-Hakani Sarayı kalıntılarında, çok sayıda kırılmış porselen kap tabak ve diğer çeşitli hacimde nesneler bulunmuştur. Ayrıca porselen ve seramikle kaplanmış kiremit ve beyaz fon yüzeyine kahverengi veya altın rengi bitki dalları ile süslü tuğla tabletler ortaya çıkarılmıştır.[162]

8.3. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Cam Ürünleri

Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın kalıntıları üzerinde yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalarda keşfedilen çeşitli şekillerde ve çeşitli tiplerde güzel cam parçaları, Samarra Kenti'nin o dönemlerde cam sanayisinde ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın defalarca tahribe uğraması ve yağmalanmış olmasına rağmen, camdan yapılmış farklı hacimde ve değişik türlü şekillerde kap ve şişe parçaları bulunmuştur. Ayrıca birkaç adet tam şişe de bulunmuştur. Bunlardan bütün şekilde bulunanların en önemlisi, camdan yapılmış yarım küre şeklinde dar ve ince boyunlu şişeler ile bunların yanı sıra büyük saplı derin kaplar gibi camdan yapılmış eşyalar dikkati çekmektedir (Resim: 66-67-68-69).

160 Selime, N, Abbasi Saraylarının Dekorasyonu için Sanatsal Esaslar, Bağdat, 1980, s.64.
161 El-Kazviini, Z, Ülkenin Eserleri ve İbadın Haberleri. Beyrut. 1960. s.263.
162 Hamid, a. g. e., S. 319.

Öte yandan, konik ve içbükey şekilde camdan işlenmiş küçük taslar da ortaya çıkartılmıştır. Aynı zamanda yarım küre şeklinde tam olmayan küçük taslar da bulunmuştur. [163]

8.4. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Ahşap Malzemeler

Saray kalıntıları üzerinde yapılan araştırmalar sırasında, binanın ahşabın kullanıldığı yerler ile bazı ahşap kalıntılar keşfedilmiştir. Seçkin sert ahşap parçaları binanın inşaat malzemelerinin içinde, malzemelerle bağlantılı şekilde kullanılmıştır. Bunun sebebi ahşabın inşaat malzemeleriyle bir arada kullanılması bina malzemelerinin tutarlığını ve yapının dayanıklılığını sağlamaktaydı. Ahşap binanın yapısında değişik biçimlerde kullanılmış, bazen duvar boyuna dikey bir şekilde, veya tuğla sıralarıyla yatay konumda, bazen de çapraz bir konumda bina malzemelerinin içinde duvarın ortasına sokulmuş vaziyette kullanılmıştır. Mesela, araştırmalar sırasında 1-1,5 m arasında değişen farklı boyda ahşap parçaları bulunmuştur,[164] Bu farklı ahşap parçaları tuğladan ve aynı zamanda kerpiçten inşa edilen duvarlarda kullanılmıştır. Ayrıca kapı, pencere ve duvarlarda bulunan açık alanların çerçevesinde kalıntıları bütün halde bulunan kare ve dörtgen biçimli ahşap çerçeveleri vardır. Bunlar sayesinde duvarlarda bulunan pencere kapı gibi açık alanların üstünde sivri kemer kullanmaya gerek kalmıyordu, bu yüzden ahşap kullanmak binanın inşanda bir yandan tasarrufa yol açıp diğer yandan vakit kaybını önlemiş oluyordu.[165] Ayrıca üzeri oyma resim ve renklerle süslenmiş çeşitli ölçü ve tiplerde ahşap parçaları da ele geçenler arasındadır.

Öte yandan renkli ahşap parçaları duvarların tavanla bitişik olan bölümlerde kullanmış, duvarların iç yüzünde ahşaptan yapılmış dal çiçek veya diğer geometrik şekillerle süslenmiş kalıntılar bulunmuştur.[166]

---

163 Abdul-Halık, H, İslam Camı, Dar-ül Maarif Kütüphanesi, Bağdat, 1996. s.43.
164 El-Şafii, C, Irak Ve Mısır Arasnda Fatımi ve Abbasi Tiplerinde Ahşap Dekorasyon Niteliği., Kahire Üniversitesi Edebiyat Falkütesi Dergisi, Sayı: 61, Kahire, 1954. s.91.
165 Selime, a. g. e., s. 66
166 Merzuk , M, İslam Sanatının Özelliği ve Tarihi, Bağdat, 1965. s.47.

1982 yılı kazı çalışmalarında ince ve dikkatli bir şekilde yapılmış oyma motifli bazı saray mobilya kalıntılarına da ulaşılmıştır. Bununla birlikte yarım küre şeklinde büyük ahşap süslemelerinde kullanılan ahşap parçalarını birbiriyle irtibatlandırılmalarında veya bunların tahta kapılar üzerinde tespit edilmesinde kullanılan büyük çiviler de bulunmuştur[167] (Resim 70-71-72-73)

8.5. Cevsaku'l-Hakani'de Kullanılan Diğer Dekoratif Malzemeler

Yukarıda anılan dekoratif malzemelere ek olarak, daire, kare, eşkenar dörtgen veya bitki yaprağı şeklinde deniz kabuğundan yapılmış sanat eserleri de bulunmuştur. Bunlar, alçı kabartmasında ve ahşap kakma işinde kullanılan süslemeler olmalıdır. Ayrıca çivi ve kapı ile ilgili malzemeler olabilecek bazı bakır malzeme parçaları da bulunmuştur. Öte yandan boyutu 0,5–1 cm^3 arasında değişen renkli camdan yapılmış birkaç küçük boyutlu seramik parçaların yanı sıra bazı çeşitli renkte değerli taşlar da bulunmuştur. Kuşkusuz ki bunlar sarayın duvarlarında duvar süslemelerinde kullanılan malzemelerin kalıntılar olmalıdır.[168]

167 İslam Sanatı ve Mimarisi, Yayına Hazırlayanlar, Markus Hattstein- Peter Delius, Çev. Kenan Kocatürk, Literatür Yay., İtalya, 2007, s.106,107.
168 Vahbe, 1973, a. g. e., s. 30.

DOKUZUNCU BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Samarra'da aynı zaman diliminde inşa edilen ve kalıntıları bu güne kadar ayakta duran diğer saraylar ile Cevsaku'l-Hakani Sarayı karşılaştırıldığında, Cevsak'ul Hakani Sarayı'nın Samarra kentinin uzak güneyindeki Kadisiyye bölgesinde yer alan ve planında her bir kenarı 1250 m. olan Balkuvara Sarayı ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu sarayın su havuzları hariç, dış suru, üç komşu eyvanlı girişi, bahçeleri, meydanları, kare ve dikdörtgen şekline sahip birbiriyle kesişen salonları ve diğer tüm alanları Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na benzemektedir. Sadece Balkuvara sarayında yer alan havuzlar dikdörtgen planlındadır Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda bulunda havuzlar ise dairevi şekildedir. Aynı bağlamda Cevsak Sarayı'nda yer alan bölümleri ve yapılarının yüzölçümü Balkuvara Sarayı'nda bulunan bölümlerden daha çok ve daha geniş yüzölçümüne sahiptir. Ayrıca Cevsak Sarayı'nın süslemeleri daha çok çeşitlidir[169] (Çizim: 14).

Kasr el-Aşık Sarayı, Cevsak Sarayı'nın karşısında Dicle Nehri'nin batı tarafında yer almaktadır. Bu saray dikdörtgen planındadır, yüzölçümü 11696 m'dir, Samarra saraylarının en küçüğüdür. Bu saray Cevsak Sarayı'nın aksine güvenliği sağlamak amacıyla kale şeklinde bir yapıdır. Ama Cevsak Sarayı idari ve siyasi niteliktedir. Kasr el-Aşık'ta Cevsak'ın aksine su havuzu ve fıskiyeler bulunmamaktadır. Kasr el—Aşık'ta savaş niteliğinde sadece bir tek giriş kapısı yer alır, saldırganları püskürtmek için giriş yoluna bazı engeller eklenmiştir. Cevsak Sarayı'nın girişi ise engelsiz düzgün giriş yoluna sahiptir[170] (Çizim: 15) (Resim: 74).

Kasr el-Cas Sarayı, Dicle Nehri'nin batısında el-Aşık Sarayı'nın 6 km kuzeyindedir. Dış suru tuğladan inşa edilmiş Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın aksine el-Cas Sarayı'nın dış suru kerpiçten yapılmaktadır. El-Cas Sarayı'nın yapısının yüzölçümü 19000 m^2 dir, ama sarayın

169 Rızık, K. : İslam Mimarisi Ve Sanatının Terim Sözlüğü, 1. Baskı, Medbuli Kütüphanesi, Mısır, 2000, S: 75-79.
170 El-Şevavra, F. : Abbasi Devleti'nin Siyasi ve Uygar Tarihi, 1. Baskı, Daru'l-Neşr el-Arabi, Riyad, 2011, S: 80-87.

meydanı, bahçesi ve dış suru ile toplam yüzölçümü 130000 m^2 dir, Cevsak Sarayı'nın toplam yüzölçümü ise 1000,000 m^2 dir. El-Cas Sarayı güney tarafında sadece bir ana girişe sahiptir, ama Cevsak Sarayı'nın girişi batı tarafındadır. Bu saray sadece avlanma ve eğlenme amacı ile inşa edilmiştir. Ama Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın fonksiyonu idari ve siyasidir. El-Cas Sarayı'nda kullanılan dekoratif unsurları genelde üzüm yaprağı ve üzüm salkımından oluşmaktadır. Aynı bağlamda bu sarayda kullanılan bezeme tarzı Samarra'da tanınan A üslubuna aittir, Cevsaku'l-Hakani Sarayında ise kullanılan bezeme üslupları Samarra'da tanınan üç üslubu da kullanılmaktadır. Sivri kemer, eyvan ve 'Samarra C üslubu' adıyla anılan süsleme tekniği gibi özellikler, tamamıyla Orta Asya Türk sanatına has olup, buradan Afrika ve Asya'ya yayılarak İslam sanatı daha değişik bir seviye bürünmüştür…"[171]

Birçok havuz ve fıskiyeye sahip Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın aksine, El-Cas Sarayı'nda fıskiye ve su havuzu bulunmamaktadır[172] (Çizim: 16).

Yapılan karşılaştırmalarda bu sarayların Cevsak'ul Hakani Sarayı kadar büyük ve süslü olmadıkları, bazı yönleriyyle benzeştikleri söylenebilir. Bunların dışındaki diğer çağdaşı sarayların ise Cevsak'ül Hakani Sarayı'na (plan, cephe düzeni ve süsleme ögeleri gibi) benzemedikleri görülmektedir.

171 Cezar, Mustafa., Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977, s.263.; Uluçam, Abdüsselam., Irak'ta Türk Mimari Eserleri, KB Yay., Ankara, 1989, s.153.; Çoruhlu, Yaşar., Erken Devir Türk Sanatı –İç Asya'da Türk sanatının Doğuşu ve Gelişlimi-, İstanbul, 2007, s.259-278.
172 Azep, H.: İslam Kentlerinin Mimari ve Uygar Mirası, Daru'l-Kutup el-İlmiyye, Kahire, 2003, s.65

SONUÇ

Araştırmalara göre, Samarra Kentinin yerleşim bölgesi olması sadece Halife Mu'tasam Dönemi'nde M.S. 832 yılından sonra başlamadığını, İslam döneminden önce Antik Dönemlerden beri yerleşim bölgesi olduğu belirlenmektedir. Samarra Kenti 58 yıl boyunca 832-891 yılları arasında İslam Devleti'nin başkenti olmuştur. Bu arada Samarra tahtına sekiz Abbasi halifesi arka arkaya çıkmıştır. Halife Mu'tasam'ın bu bölgeyi İslam Devleti Başkenti olarak seçmesinin en önemli faktörleri ise şunlardır, birincisi: Samarra Kenti'nin konumunun doğa faktörüdür. Kentin su kaynakları, arazi, toprak ve iklim yanı sıra Irak için hayati önem taşıyan Dicle Nehri'nin kenarında konumlanması bölgenin önemi arttırmıştır. İkinci faktör: Halife Mutasam'ın büyük nüfuslu orduya sahip olmasıydı. Bağdat sınırı içinde bu kadar büyük nüfuslu askerler ve sivillerin bulunması, askerler ve halk arasında sorunların yaşanmasına yol açıyordu. Bu nedenle Halife Mutasam ordusu için Samarra Bölgesi'ni uygun görmüştür. Üçüncü faktör: Samarra Kenti Irak'ın çeşitli bölgelerine göre Irak ülkesinin merkezi sayılmaktadır. Böylece Samarra Kenti'nden Irak'ın diğer bölgelerini yönetme ve kontrol etmede daha temkinli bir konumdur. Ülkenin merkez noktasında olduğundan dolayı kuzey ve güney bölgelerle ulaşımı kolaylaştırmış, böylece İslam Dünyası'nın sınırı olan batı taraftan Akdeniz ve doğu taraftan ise Çin sınırına kadar çok büyük bir toprağa sahip olma tesiri yaratmıştır. Bu durum askeri ve siyaset açısından önemli bir faktördür.

Ayrıca bu kentte cami, saray, cadde, sulama projeleri inşa etme vb. gibi yapılan en önemli çalışmalar Halife Mu'tasam ve Halife el-Mutevekkil Ala-Allah döneminde ortaya çıkmıştır. Üstelik Samarra Kenti, Abbasilerin eser ve kalıntılarıyla zengin birinci bölge olduğundan dolayı dünyanın dört bir yanından arkeolog araştırmacı ve turistler için çekici bir arkeolojik kaynağı olmuştur.

Samarra Kenti'nde Cevsaku'l-Hakani Sarayı, Abbasi Halifeleri için devletin idare ve hükmetme merkezi konumundaydı. Sarayın planını dikkatli bir şekilde gözden geçirdiğimizde bu büyük saray ile ilgili bilinmeyen bazı hususları açıklayabiliriz. Saray planını ve sarayda yapılan arkeolojik kazıları ve araştırmalarda elde edilen sonuca göre

sarayın özgün yapısına bazı yapısal eklemelerin yapıldığını görebiliriz. Bu nedenle de sarayın gittikçe büyümesinin ve genişlemesinin normal olarak algılanması mümkündür. Sarayın bu kadar büyük alanda inşa edilmesi ve gittikçe de genişlemesinin sebebiyse, halife ve devlet adamları ve misafirler için fıskiye, meydan, park, tünel, mahzen, at yarışı pisti, gölet, bahçeler ve diğer eğlence alanları ile temsil edilen uygun bir eğlence ve dinlenme çevresi sağlamaktır. Sarayın kendi kendisine birkaç mimari birim kompleks oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Saray planının en önemli özelliğinden biri, etrafında yapı blokları ve yerleşim birimleri düzgün ve sıralı bir şekilde dağıtılan orta eksenin varlığıdır. Diğer bir özelliği bina blokları ve duvarların düz ve çizgiler şeklinde uzanması ve birbiriyle düzgün bir şekilde dik açılar biçiminde kesişmesi uyumlu kare ve dikdörtgen alanların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Söylenmesi gereken önemli bir husus; Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Babul-Amma adıyla bilinen girişi, Samarra'nın en önemli güzergâhı olan el-Haliç Caddesi'ne bakmaktadır. Babul-Amma girişinin sarayın en önemli giriş kapısı sayılmasının sebebi, bu girişin sarayın en önemli birimlerine doğru ve belirli bir şekilde açılması, yanı sıra bu girişin düz bir düz eksen sayesinde sarayın orta meydanına bağlanması, aynı zamanda sarayın iç bölüm geçitlerinin bu geçit ekseniyle kesişmesi bu girişin önemini daha da arttırmıştır.

Ancak girişin ana eyvanın iki yanında sıralanan bina kitlelerine yanal eksenlerle geçilir. Kuzey taraftaki yanal giriş eyvanı ise, misafirler için tahsis edilmiş bir giriş kapısıdır, çünkü bu giriş geçidi arka taraftaki dinlenme oda ve salonlarına açılmaktadır. Güney giriş yanal eyvanın arka tarafındaki salonlar ise, kadınların giriş kapısıydı, çünkü bu geçit girişi harem kesimine açılmaktadır. Burada dikkate alınması gereken etmen ise, Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Babul-Amma girişinin planını Balkuvara Kasrul-Cas ve Aşık saraylarının ana giriş kapılarıyla karşılaştırdığımızda, hepsinde ana planın birbirinin aynısı olduğu görülmektedir. Hepsinin ortadaki kapının en büyüğü, yanlardakilerin daha küçük olması şeklinde üç giriş eyvanına sahip olmaları ortak özelliktir. Kapıların arkalarında üç büyük salonun sıralanmış durumda olduğunu görebiliriz. Bununla birlikte yapılan

araştırmalar sayesinde, saray girişi ile Dicle ırmağı arasındaki sarayın batı bahçesinin M.S. 868 yılında yaşanan olaylarda Bustanu'ı-Hakani adıyla anıldığını öğrenebiliriz.

Ama saray planının orta kesiminde yer alan Geometrik Gölet ise, yaz günleri gündüzün sıcak saatlerini gölet serin çevresinde geçirmek için seviyesi saraydan alçak olacak bir planda inşa edilmiştir. Göletin ve ortasındaki havuzun inşa edilmesi ve su ile doldurulması, yüksek oda salon ve eyvanların dairevi havuzun dört bir etrafında birbiriyle simetrik bir şekilde yapılması, ayrıca bu yapıların birbiriyle iç geçitlerle bağlanması, bütün bunların sıcak yaz mevsiminde ya da öğle saatlerinde serin bir ortam yaratmak gayesini güdebilir. Üstelik insanlar havuzda yüzerken ve dinlenirken günlük stres ve yorgunluklarını atabilirler. Bu nedenle halifeler gölete ve havuz inşasına özen göstermişler, böylece gölet mimarisi geometrisi ve planlaması İslam mimarisinin önemli unsuru olmuştur.

Saray planının doğu kesimi ise, birbiriyle tutarlı bir bütün oluşturur; küçük bodrum, ıstıblat, saradık, polo oyunu pisti, seyirci tribünü ve at yarışı pisti, bunların hepsi birbirini tamamlayan bütün bir alan sayılır. Ayrıca bütün bu yapılar ve alanlar saraya eklenmiş ikincil bir bölümdür. Çünkü sarayın bu doğu kesimindeki yapılar sarayın ana yapılarıyla uygun bir şekilde sıralanmamış, ayrıca dekorasyon ve süsleme açısından da küçük bodrumun dekorasyonu saraydakinden farklıdır, çünkü saraydaki dekorasyonlar daha büyük planda ve daha özenli bir biçimde çalışılmıştır.

Ama Cevsaku'l Hakani'nin kuzey sarayı sayılabilecek kuzey kesimi ve güney kesimi de plan özellikleri açısından açıklamaları zor olan kesimlerdir. Çünkü bu alanların kalıntıları üzerinde herhangi bir arkeolojik kazı ve araştırma yapılmamış, bu nedenle bu kesimler için araştırma ve kazı çalışmaları yapılmadan bu alanların planını çizmek imkânsız görünmektedir.

Saray muhafızlarının kışlaları, sarayın kuzey kesiminde yer almaktadır. Kışla yapılarının arasındaki müşterek öğe, askerlerin oturma yerleri odalar olmayıp açık avlusu olan evlerden oluşmuştur. Sarayın hamamlarına gelince; hamam binalarını sarayın diğer binalarından ayıran tek ve önemli ayraç, hamam binasının zemininin su geçirmeyecek biçimde katranla kaplanmasıdır. Mimari açıdan bu binaların duvarlarının daha enli ve tavanlarının daha yüksek olmasından dolayı düşme ve yarılma ihtimali oldukça yüksektir.

Bu nedenle bu duvarların arasına inşaat malzemeleri ile uygun ahşap parçaları konularak duvarlara bir açıdan esneklik verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca mekânlar ahşap direklerle desteklenip güçlendirilmiştir. Öte yandan sarayın birçok alanında toprak altında mahzen ve bodrum kat inşa edilmiştir. Bu bodrum katlar su depolamakta ve akıtmakta kullanılmıştır.

Çatıların örtülmesinde, kubbe ve uzantıları kullanmış, bu tür çatı örtüleri geniş açık alanların örtülmesinde kullanılmış örneğin Babul-Amma'nın arka kesimindeki salonlarda kullanılmıştır.

Saray kubbelerine gelince, saray üzerinde ayakta duran bütün kubbenin ayakta olmamasına rağmen, araştırmacılar, sarayın çeşitli alanlarında kubbelerin inşa edilmiş olduğunu özellikle de saray iç alanlarının birbiriyle kesiştiği geniş mekân ve geçitlerin örtülmesinde kullanıldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar bu iç alanların ışık ve hava gereksinimini karşılamak amacıyla bu alanların kubbelerle örtülmüş olduğunu vurgulamaktadırlar.

Öte yandan bu sarayda uygulanan meşhur alçı ile süsleme yöntemleri ahşap süslemesinin de kullanılmasına yol açmıştır. Çünkü ahşap üzerinde süsleme ve oyma işleri uygulamak daha kolaydır, özellikle de Samarra üçüncü tip adıyla bilinen süsleme yöntemi unsurları ve şekilleri, ayrıca ahşap süsleme yöntemlerinde sadece ahşap oyma ile yetinilmemiş, oyulmuş ahşap üzerinde resim ve renkli boyalar da kullanmıştır. Bugün bulunan ve keşfedilen dekoratif ahşap parçaları üzerinde yapılan dekoratif unsurların eksik olmasına rağmen, dal, çiçek, sap ve daire veya üçgen şekillerden yapılmış süslemeleri görmemiz mümkündür.

Sarayda bulunan seramikler ise çeşitli türlerde karşımıza çıkmaktadır. Bazıları fırında düşük sıcaklıkta pişirilen düşük kaliteli kırmızı seramikler olup, diğerleri iyi kil hamurdan yapılan kırmızı ile beyaz renk arasında değişen kaliteli sert seramiklerdir. Ya da beyaz renge çalan sarı renkli ince ve dikkatli bir şekilde işlenmiş kaliteli seramiklerdir.

Ayrıca sarayda, üzerinde geometrik şekil ve bitkisel unsurlarla süslenen porselen parçalar da bulunmuştur. Porselen kapların üzeri de veya saydam tabakanın ortasında veya altında renkli resim ve dekoratif desenlerle süslenmiştir. Porselen parçaları üzerinde

kullanılan renklerde metal oksitlerin kullanılması büyük rol oynamıştır. Ayrıca sarayda, iyi işlenmiş kaliteli cam parçaların bulunması, cam sanatında Samarra halkının ne kadar gelişmiş olduklarını gösterir. Sarayda bulunan birçok buluntu halen Almanya'da Berlin müzende sergilenmektedir.

Cevsaku'l Hakani Sarayı İslam Dünyası'nın, Dört Hulefa-i Raşidin Dönemi ve Emevîler Dönemi'nden sonra üçüncü İslam hilafetinin hüküm merkeziydi. Çalışmalarımızda saray planına dayanarak yapılan arkeolojik kazı ve araştırma sonuçlarından faydalanarak ve bunların sayesinde sarayın özellikle de saray kalıntılarının kuzey ve güney kesimlerine ışık tutmak ana amacımız olmuştur. Çünkü bu alanlarda gelişmiş yöntemlere dayanan arkeolojik araştırmalar henüz yapılmamıştır. Dünyadaki, arkeoloji alanındaki uluslararası örgütlerin ve arkeologların, tarihi açıdan İslam dünyası için büyük önem taşıyan Cevsaku'l Hakani Sarayı üzerinde özellikle de kuzey ve güney kesimleri üzerinde arkeolojik araştırma ve kazı işleri yapmaları durumunda bu kesimlerdeki soru işaretlerini bir nebze de olsa giderecektir.

Genel olarak askeri ekonomik ve siyasi bakımdan sarayın inşa edilme amacını şöyle özetleyebiliriz, siyasi bakımdan, Samarra'daki Cevsak'ul-Hakani Sarayı Abbasiler için hem hilafet hem de yönetim merkezidir. Sınırları doğudan Çin'e kadar batıdan ise Atlantik kıyılarına kadar uzanan büyük İslam Devleti'nin başkentidir.

Ama askeri bakımdan, bu sarayın bölümlerinde birçok devlet daireler vardır, bu dairelerden biri günümüzde Savunma Bakanı'nı ile temsil edilen asker divanıdır. Üstelik sarayın içinde asker kışlaları ve bazı askeri liderler ve şehzadelerin evleri de vardır.

Ekonomik alanda ise, saray bölümlerinin birinde devlet hazinesi (Beytülmal) ve haraç divanı (divanü'l haraç) yer almaktadır. Bu divan günümüzde Maliye Bakanlığı'nı ve vergi toplamakla yetkili makamları temsil etmektedir.

Cevsak'ül Hakani Sarayı'nın bir benzerinin daha bu bölgede ve aynı çağda inşa edilmediği görülmektedir. Cevsak'ül Hakani Sarayı'nın adeta spontane olarak inşa edildiği ve herhangi bir saray yapısının öncülüğünü yapmaması nedeniyle önü ve ardılı olmayan bir mimari yapıya sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdulaziz, M, *Abbasiler Hilafetinde Orduda Türk Kökenli Liderlerin Nüfuzu ve Abbasi Devletinin Kurulmasında Rolleri*, Riyad, 2002, S. 39-46.s.41

Abdulbaki, A., *Abbasi Döneminde Samarra İslam Devleti'nin Başkenti*, I. Bölüm, Genel kültür işleri evi, I. Baskı, Bağdat. 1989. S.138.143.

Abdul-Halık, H, *İslam Camı,* Dar-ül Maarif Kütüphanesi, Bağdat, 1996. S. 41- 53.

Allam, N, *İslam Dönemlerinde Orta Doğu Sanatları*, Kahire, 1974. s.193-201.

Azep, H.: *İslam Kentlerinin Mimari ve Uygar Mirası*, Daru'l-Kutup el-İlmiyye, Kahire, 2003, S: 63-68

Azzam, H, *Abbasiler Dönemi,* Dar Usama Yayın ve dağıtım, 1996, Ürdün s. 65-73.

Baban. C, *Irak Şehir ve Konumlar Adı, Kğrt Bilimsel Camiası*, Bağdat, 1976. s.198-210.

Bakır, T., *Eski Uygarlıkların Tarihiyle ilgili bir Önsöz*, I. Bölüm, El-Hevadis Matbaası. Bağdat. 1973. S.14-26.

Behnesi, *İşlami Sanat*, Mısır, 1986. s. 264-279.

Cevad, M, *Kutsal Türbeler Ansiklopedi Kitabında Antik Samarra*, 1. Baskı, Beyrut, 1995, s. 71- 82.

Cevad, M., *Kutsal Makamlar Ansiklopedisi Kitabında Samarra Eskiden* /El-Halili / Samarra Bölümü, I. Baskı, Beyrut. 1995. S.71-82.

Cezar, M., Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1977.

Craze Weil, *İlk İslam Eski Eserleri*, Çeviri: Abdulhadi Able, Metin ayıklama ve üzerinde yorum yapma: Ahmet Gassan İspanu, 1. Baskı, Dar Kuteybe Yayını, Dimeşk, 1984, s.40,47

Çoruhlu, Yaşar., Erken Devir Türk Sanatı –İç Asya'da Türk sanatının Doğuşu ve Gelişlimi-, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2007.

Dayf, Ş, *İkinci Abbasi Dönemi*, Dar-ül Maarif, Kahire. 1986 s. 161-176.

Defter, N, *Samarra'da Yapılan Arkeolojik Kazılar*, Bağdat, 1991 s. 45-52.

Ebu-ssuf, B., *Mutasamın Arayışı ve Samarra*, Sümer Dergisi, I. Ve II. Bölüm, Cumhuriyet Matbaası, Bağdat. 1968. S.39-46.

El-Abadi, A, *Abbasi ve Endülüs Tarihi*, Beyrut, Dar-ül Nahda Matbaası, Beyrut, 1997.s. 51-74.

El-A'dami, H, *Samarra Eski Eserleri'nin Delili*, Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Bağdat, 1985. s. 12-27.

El-A'dami, H, *Samarra'da Halife Mutasım'ın Sarayı*, Cilt: 38, Bağdat, 1982. s. 176-193.

El-Alusi, S, *Abbasi Samarra'da Yarışma Pistleri,* el-Eklam Kütüphanesi, Beyrut, 1964. s. 103-111.

El-Alusi, S, *Samarra Mirası Özeti*, Eski Eser Genel Müdürlüğü, Bağdat, 1965. s. 73-81,

El-Amid, T, *Arap Tarihçisi Dergisi*, sayı: 6, Bağdat, 1978. s. 41-64.

El-Amid, T, *Bağdat el-Mansur'un Dairevi Şehri*, Necef, 1968. s 93- 102.

El-Amid, T, *İslam Kentleri'nin Planlanması*, Bağdat, 1994. s. 81-97.

El-Amid, T., *İslami Şehirler'in Planlamasında Askeri Etki*, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29. Bağdat. 1995. S.124-132.

El-Ani, A, *Samarra'nın Eski Eserleri*, Sümer Dergisi, sayı: 39, Bağdat 1986 .s. 261-272.

El-Ani, H., *Irak Tarim Coğrafyası*, II. Baskı, El-Ani Matbaası, Bağdat, 1975 .S.46-55.

El-Ani, H., *Nüfus Arazi ve İktisat Açısından Irak'ın Coğrafyası*, Bağdat. 1990. S.26-39

El-Arbeli, *Altın Özeti*, Bağdat, 1964. s. 228-239,

El-Asfahani, *Şarkılar Kitabı,* Mısır, 1976. s. 18-24,

El-Asil, N, Mutasam'ın Şehrini Keşfetmek, Sümer Dergisi, Bağdat, 1951. S. 160-170,

El-Beladiri, *Ülkelerin Fethedilişi*, , Kahire, 1932. s. 79-84.

El-Deveci, S, *Musul'un Tarihi* , Musul, 1982. s. 109-117.

El-Dimeşki, K., *Başlanğıç ve Nihayet*, X. Bölüm, , I. Baskı. Beyrut . 2005. S.241-264.

El-Duceyli, K, *Abbasi Samarra'ya Genel Bakış, el-Rafideyn Dergisi*, sayı: 1, Samarra. 1981. s. 83-95.

El-Fikeyki, T, *Samarra ve Kalıntıları,* el-Yekin Dergisi, Sayı: 3, Beyrut, 1993, s. 394-406.

El-Hasani, A, *Tarihte Samarra'nın Delili*, Samarra Dergisi, Sayı: 1-2, İkinci yıl, Samarra, 1991. s. 7-16.

El-Hasri, S, *Abbasi Şehri Samarra'nın Kuruluşu*, Kültür Dergisi. sayı: 10, Bağdat, 1983. s. 62-69.

El-Haşimi, M., *Samarra Çömlekleri İslam Çömleklerinin Anahtarıdır*, el-İrfan Dergisi, Musul, 1951. S. 484 – 493.

El-Hemmudi, H., *İslami Samarra Çömleği*, Sümer Dergisi, Cilt: 30,. Bağdat. 1974. S.203-216.

El-Hemvi, Y., *Ülkeler Sözlüğü*, IV. Bölüm, Arap mirası, Beyrut. 1957. S.347-356.

El-Hemvi, Y., *Ülkeler Süzlüğü*, Cilt: 3, Dar beyrut yayınlar,. Beyrut. 1975. S.174.

El-Hudari, M, *Abbasiler Devleti*, el-Asriyye Kütüphanesi, beyrut, 2001. s. 207-216.

El-Karağolli, C, *M.S. Dokuzuncu Yüzyılda Samarrada Siyasi Yaşam ve Medeniyet Görünümü,* Dar-ül Basri Kütüphanesi, Bağdat, 1969. s. 82- 90.

El-Kazviini, Z, *Ülkenin Eserleri ve İbadın Haberleri*. Beyrut. 1960, S.258-266.

El-Mehlati, Z, *Samarra Tarihinde Büyüklerin Etkileri*, el-Hayderiyye Matbaası, 3. Bölüm, Nacef, 1981, s. 49 – 55.

El-Mesudi, A.*, Altın Çayırı*,. Beyrut. 1965. S.55-61.

El-Musevi, M, *Irak'ta İslami Şehirlerin Oluşumunu Etkileyen Tarihi Faktörler*, Kahire, 1978. s. 59- 68.

El-Nakçebendi, N, *Samarrada el-Askeriyyeyn Türbesinin Görünümü*, Sümer Dergisi, Sayı: 6, Musul, 1950. S. 195- 202.

El-Paşa, H, *Orta Çağlarda İslam Tasviri, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, Kahire, 1986, S. 28 – 35.

El-Ravi, S, *Samara Saraylarının Sur ve Binaları Üzerinde Yapılan bir Araştırma*, Sümer, Sayı: 38, Bağdat, 1982, S. 206- 217.

El-Salabi, A, *Amavi ve Abbasi Dönemleri*, İslam yayın evi matbaası, Kahire, 2006. s. 85-104.

El-Samarrai, A, *Yeni ve Eski Dönemler Arasında Samarra*, Ahlü'l Nıft Dergisi, sayı: 59, Musul, 1956. s. 30-38.

El-Samarrai, Y, *İslam Fethinden Sonra Samarra, İslam Sesi Dergisi*, Sayı: 7, Birinci Yıl, Bağdat, 1964. s. 9 -17.

El-Semavi, M, *Samarra Husunda Neşe kuşakları*, el-Gırri Matbaası, Necef, 1961, S. 5- 18.

El-Şabişti, A, *Ülkeler, el-Maarif Matbaası*, Baskı: 2, s. 368-379, Bağdat, 1966.

El-Şafii, A, *Arap İslam Miarisi*, Riyad, 1982. s. 30-37.

El-Şafii, C, *Irak Ve Mısır Arasnda Fatımi ve Abbasi Tiplerinde Ahşap Dekorasyon Niteliği.*, Kahire Üniversitesi Edebiyat Falkütesi Dergisi, Sayı: 61, Kahire, 1954. S. 90- 104.

El-Şerif, A, *Abbasi Döneminde İslam Dünyası*, Dar-ül Fikr el-Arabi, Kahire, 1977.s. 223-242.

El-Şevavra, F. : *Abbasi Devleti'nin Siyasi ve Uygar Tarihi,* 1. Baskı, Daru'l-Neşr el-Arabi, Riyad, 2011, S: 80-87

El-Tabari, M, *Kral ve Milletlerin* Tarihi, Kahire, 1939. s. 27-36.

El-Tantavi, A, *Samarrada Bir Saat*, el-Risale Dergisi, Sayı: 5, Kahire, 1977. S. 56 – 68.

El-Ubeydi, S*, Arap İslam Sanatları*, Bağdat, 1979. s. 125-136.

El-Yakubi, A, *Ülkeler Sözlüğü*, , Necef, 1960. s. 26-34.

El-Yakubi, A., *Ülkeler Sözlüğü, Arap Mirasını Canlandırma Evi*, I. Baskı, .Beyrut, 1977. S.25-38.

El-Yakubi, A., *Ülkeler Sözlüğü*,. Beyrut. 1960. S.266-274.

Emin, H, *Abbasiler Hilafeti Döneminde Samarra*, Dar-ül Kutup,.Beyrut. 1968. S. 145 – 151.

Emin, H, *Kutsal Türbelerin Ansiklopedisi*, Samarra, 1984. s. 95-107.

Eski Eser Genel Müdürlüğü Irak'ta Eski Eser Yerlerinin Tarihi Kılavuzu, Bağdat, 1992, S. 41 – 47.

Eski Eser Genel Müdürlüğü Raporu, Samarra Kazıları, Bağdat, Cilt: 1, , 1940 .S. 7-21.

Eski Eserler Müdürlüğü Raporu: Samarra, Devlet matbaası, Bağdat. 1940. S.65-96.

Es-samarrai, M., *Samarranın Ortaya Çıkması ve Arazilerinin Kullanımı*, Irak Camiası Dergisi, Sayı: 52, Bağdat. 2000. S.4-16.

Es-Samırrai, Y., *Samarra Şehri'nin Tarihi,* III. Bölüm, El-Umme Matbaası, Bağdat. 1973. S.29-32.

Es-Siyuti., *Halifelerin Tarihi*, I. Baskı, Beyrut. 1997 .S.400-408.

Et-Tabari, M., *Et-Tabari Tarihi*, IX. Bölüm, Dar El-Maarif, Kahire.S.151-159.

Ferit, *Valiler Dönemi*, Mısır, 1970. s. 222-235.

Feyyula, *Irak'ta Halife Mutasam'ın Sarayı*, Fransızçadan Arapçaya Çevrilmiş, Türcüman: Muhemmed Kerma, İnceleyen ve tetkik eden: Ahmed Fikri, el-İman Dergisi, Sayı: 3, Beyrut, 1939. s. 66 – 71.

Görgis, A, *Samarra Kenti*, Sümer, Sayı: 8, Bağdat, 1952. s. 263-271.

Grabar, O. The Formation of Islamic Art, 1987, Yale University Preess, New Haven and London, s. 157.

Hamid, R, *Abbasi Tuğla Dekorasyonu*, İrak Medeniyeti Ansiklopedisi, 9. Bölüm, Bağdat, 1976. s. 316-322.

Hammudi, H, *Samarra Kabartmaları*, Sümer Dergisi, Cilt: 30, Bağdat, 1974. s. 203-224.

Hasan, H. *Siyasi İslam Tarihi*, Mısır, 1984. s. 56-63.

Hasan, Z, *İslam Sanatları*, Cilt: 1, Mısır, 1981. s. 28-30.

Herzfeld, E; Der Wandschbumuch Der Bauten Von Samarra and Seine Ornamentik, Berlin, 1923 s.220.

Herzfeld, E; Die Malorien Von Samarra, Berlin, 1927, s. 25.

Herzfeld, *Samarra Kazıları*, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, S: 161

Hillenbrand, R. Islamic Architecture –Form, Function and meaning-, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994, 399-403.

Hillenbrand, R., Creswell and Contemporary Central European Scholarship, Muqarnas, Vol. 8, K. A. C. Creswell and His Legacy (1991), s.28

Humud, H, *Abbasi Döneminde Irak'ta Saray Girişleri*, Bağdat, 1982. s. 171-178.

Hüseyin, M, *İslam Sanatları*, Kahire, 1948, s. 152-161.

Irak Kraliyeti Kılavuzu, Samarra İlçesi, el-Emin Kütüphanesi, Bağdat, 1936. s. 869- 876.

İbn Çibir, *İbn Çibir'in Yolculuğu*, Beyrut, 1971. s. 13-19.

Mahmud, A, *Samarra'da Yapılan Arkeolojik Kazılar*, Bağdat, 2002. s. 60-67.

Mehdi, S., *Samarra İslam Devletinin Başkenti*, Samarra Üniversitesi. Samarra. 2003. S.18-23.

Merzuk, M, *İslam Sanatının Özelliği ve Tarihi,* Bağdat, 1965. S. 42 – 49.

Metz, A., *M.S. X. yüzyılda İslam Uygarlığı*, II. Bölüm, IV. Baskı, Beyrut. 1967. S.210.

Mu'eyyed, *Irak Uygarlığı*, Cilt: 3, Bağdat, 1985. s. 177-189.

Mustafa, C, *Eski Samarra*, Baskı: 1, Beyrut, 1987. s. 71-88.

Mustafa, F*, Irak'ta Abbasi Döneminde Arap Evleri*, Bağdat, 1983. s. 22-31.

Necim, A, *Irakta Abbasi Kubbeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 1997. s. 32-37.

Ra'uf, A, *Abbasi Döneminde Irak Sarayları,* Bağdat, 1966. s. 22 – 27.

Receb, A, *Kabartma Sanatları,* Musul, 1989. s. 79-88.

Rızık, K. : *İslam Mimarisi Ve Sanatının Terim Sözlüğü*, 1. Baskı, Medbuli Kütüphanesi, Mısır, 2000, S: 75-79.

Sabır, A, *Samarra,* İslam Mesajı Dergisi, Sayı: 3-4, Musul, 1969. s. 234- 240.

Salih, K, *Mirasımızda Abbasi Saraylar*, Sümer, sayı: 38, Samarra.1999. s. 162-169.

Samih, K, *İslam Başlangıcında Mimari*, Mısır, 2000. s. 170-183.

Selime, N, *Abbasi Saraylarının Dekorasyonu için Sanatsal Esaslar*, Bağdat, 1980, S. 60-67.

Selman, *Irak'ta İslami Mimariler*, Bağdat, 1999. s. 37-49.

Sevsen, Y, *İlk İslam Döneminde ve Abbasiler Döneminde İslami Miraslarımız*, Riyad, 2010, S. 16-21.s.17

Suse, A, *Abbasi Döneminde Samarra Kenti*, el, Maarif Matbası, Cilt: 1, Bağdat, 1982. s. 87-91.

Suse, A, *Cevsak Sarayında Geometrik Gölet*, Samarra Dergisi, Sayı: 1, Samarra.1963. S. 12 – 17.

Suse, A., *Abbasi Döneminde Samarra sulaması*, I. Bölüm, Maarif Matbaası,. Bağdat. 1948. S.53-119.

Tarık, C, *Orta Çağlarda Irak Mimarisi ile İlgili Çalışmalar*, Bağdat, 1983, S. 24 – 31.

Uluçam, A., *Irak'ta Türk Mimari Eserleri*, KB Yay., Ankara, 1989.

Üçok, B., *İslam Tarihi*, Emeviler- Abbasiler, MEB Yay., Ankara, 1083.

Vahbe, F, *Tarihi Dekorasyon*, Kahire, 1973. s. 21-30.

Wl-Karmeli, A, Antik Samarra Eski Eserleri ve Günümüzdeki Samarra, Arap Dilinin Dergisi, Beyrut, 1911. s. 81-86.

Yetkin, S. Kemal, İslam Mimarisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s.62.; Abdüsselam Uluçam, Irak'ta Türk Mimari Eserleri, Ankara, 1989, 153.

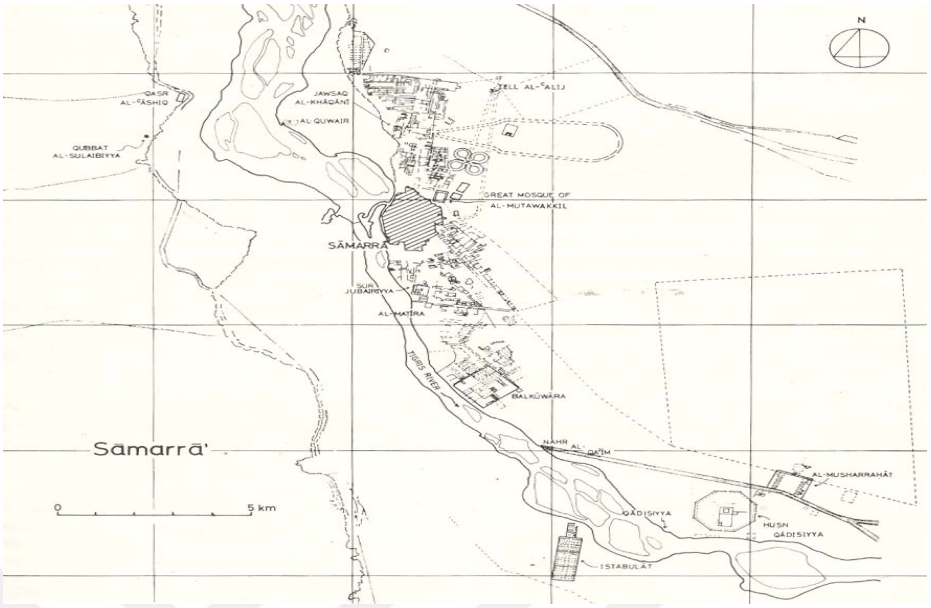
Yusuf, Ş, Samarrada Halife Sarayı "Darul-Amma", Afak Arabiyye Dergisi, Sayı: 6, Kahire, 1997, s. 28- 36.

Zeki, M, *Toloni Sanat ve Samarra*, Kahire Üniversitesi Edebiyet Fakültesi, Kahire, 1995. s. 21-34.

.

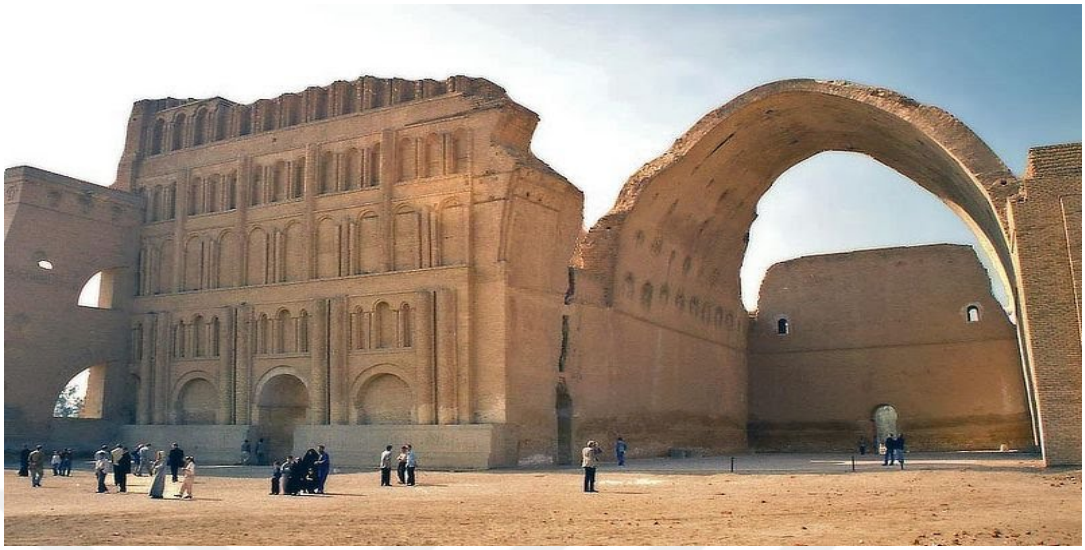
Harita 1. Irak Haritası (https://global.britannica.com/media/full/293631/2034 8/3/2017)

Harita 2. Abbasiler Dönemi Samarra Şehri. http://projects.chass.utoronto.ca/taane/Images/Samarra/SamarraMap.jpg (16-12-2015)

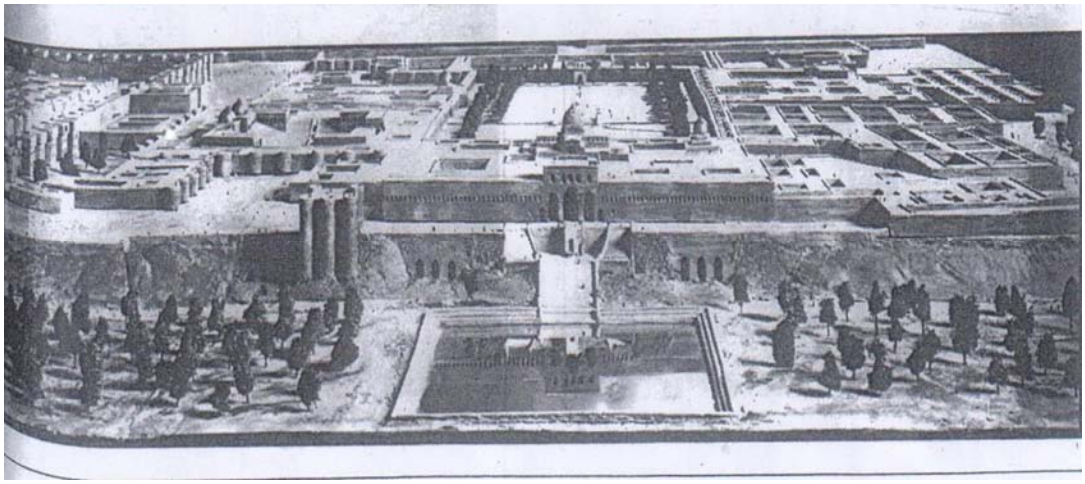
Resim 1. Güney Tarafından Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Büyük Camisi ve Malviye Minaresi. (Mahmud, A, Samarra'da Yapılan Arkeolojik Kazılar, s. 64, Bağdat, 2002.)

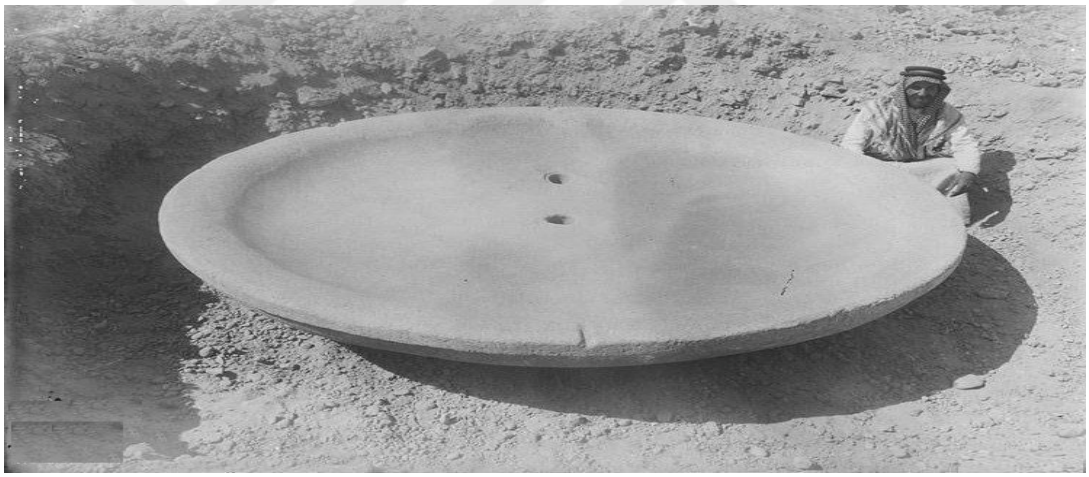
Resim 2: Sasani Dönemine Ait Bağdat'ın Güneyinde Medain Kenti'ndeki Taisfon Sarayı (Kisra'nın Sarayı)

Resim 3: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Uydudan Çekilmiş Fotoğrafı https://www.google.iq/maps/@34.2172003,43.9168275,15z/data=!3m1!1e3 (23-02-2017)

Resim 4: Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Olası Rekonstrüksiyon Çizimi. (El-Ani, A, Samarra Eski Eserleri, Cilt: 39, s. 265, Bağdat, 1986.)

Resim 5: Cevsaku'l Hakani Sarayı'n Fıskiyelerinden Birisinin Görünümü. (El-Alusi, S, Samarra Mirası Özeti, Eski Eserler Genel Müdürlüğü, s. 78, Bağdat, 1965.)

Resim 6: Dicle Nehri'ne Bakan Babul-Amma'nın Batı Cephesi. http://static.panoramio.com/photos/small/72714816.jpg (22-09-2016)

7 Resim: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Ana Girişi, Saha Çalışması Sırasında: (13-10-2016)

Resim 8: Babul-Amma'nın Yanal Giriş Cephesinin Üst Kısmı. (Samarra Eski Eserle Müdürlüğü, Abbasi Sarayları, Resimler Bölümü, Samarra, 2014.)

Resim 9: Sarayın Yan Taraftaki Eyvan Girişi (Babul-Amma), Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016

Resim 10: Saraya Bakan Babul-Amma'nın Doğu Tarafı. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 11: Saraya bakan Babul-Amma'nın Doğu Tarafı (Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016)

Resim 12: Babul-Amma'nın Kuzey Tarafından Yanal Eyvan Salonu. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 13: Havadan Çekilen Geometrik Gölet (Büyük Bodrum) Fotoğrafı (https://pbs.twimg.com/media/B3J_T-7CQAIQRPA.jpg (24-09-2016)

Resim 14: Geometrik Göletin Yuvarlak Havuzunu Çeviren Eyvan Ve Salonların Görünümü. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 15: Geometrik Gölet Yandan Görünümü (Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016)

Resim 16: Göletten Bakan Salon Girişlerinden Birinin Görünümü. (Mahmud, 2002: 63.)

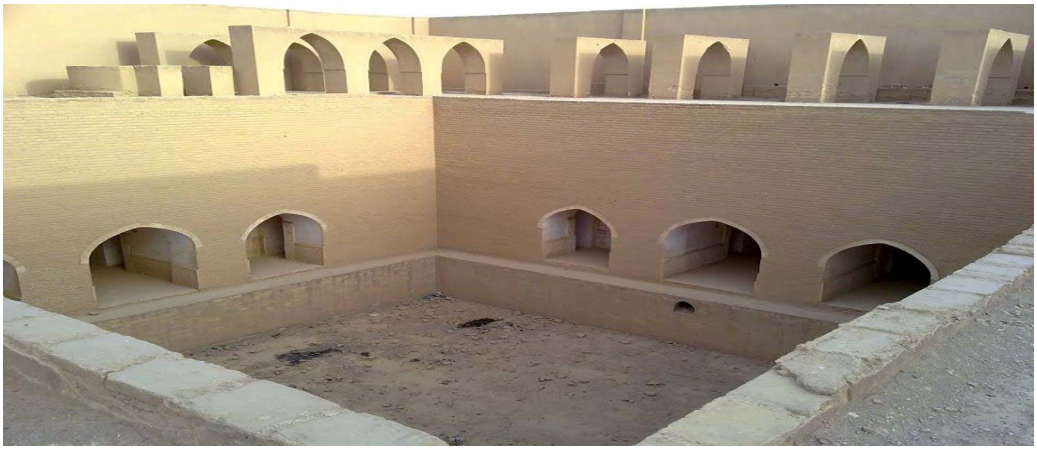
Resim 17: Geometrik Göletin Dört Girişinden Birisinin Görünümü. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 18: Geometrik Göletin Dört Girişinden Birisinin Görünümü (Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016)

Resim 19: Geometrik Göletin Yedi Merdivenlerinden Birisinin Görünümü. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 20: Küçük Bodrum (Aslanlar Uçurumu) https://pbs.twimg.com/media/B3J_VK3CEAAFc9u.jpg (24-09-2016)

Resim 21: Küçük Bodrum Alt Kısmı, (Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016)

Resim 22: Küçük Bodruma Bakan Eyvanlardan Biri. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 23: Küçük Bodruma Bakan Eyvanlardan Biri (Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016)

Resim 24: Küçük Bodrum Alt Kısmı (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 25: Babul-Amma Tarafından Küçük Bodrumun Kesişen Girişleri. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 26: Küçük Bodrum (Aslanlar Uçurumu), Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016

Resim 27: Küçük Bodrumun Orta Eyvanında Bulunan Bir Tünel Geçidi. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

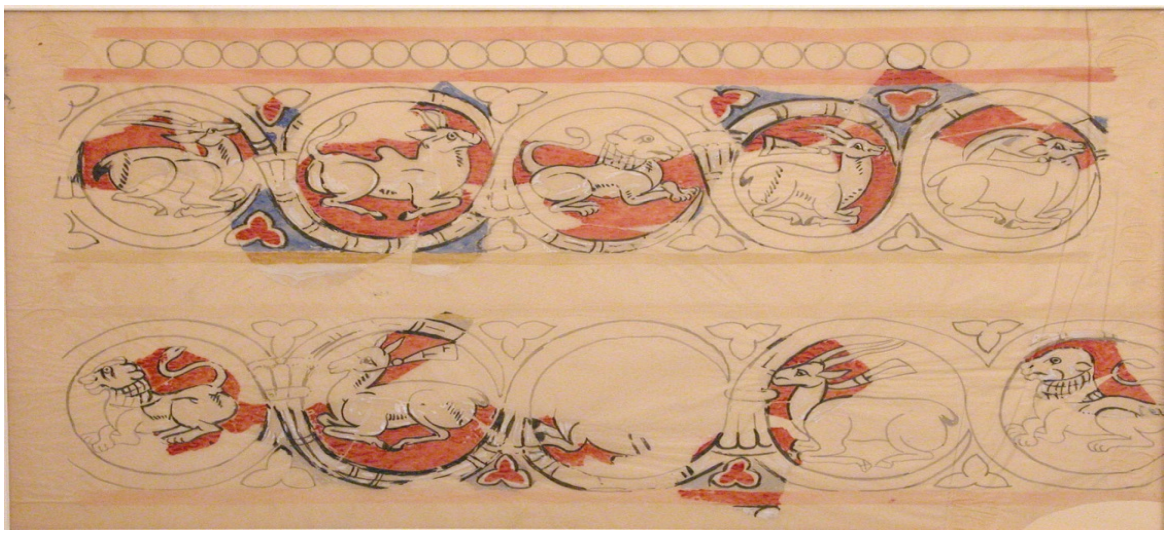
Resim 28: Küçük Bodrumun Eyvanlarını Birbirine Bağlayan Tünellerden Birisi. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

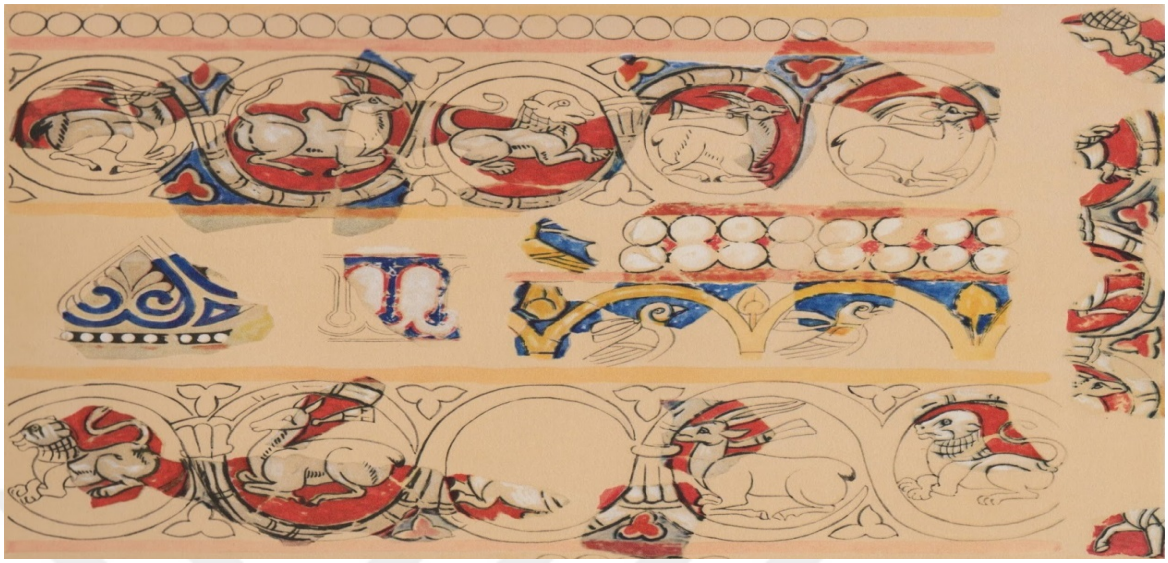
Resim 29: Aslanlar Uçurumunda Bulunan Çiniden Yapılmış Duvar (Herzfeld, Samarra Kazıları, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, S: 234.)

Resim 30: Aslanlar Uçurumunda Bulunan Çiniden Yapılmış Duvar Resmi (Herzfeld, *Samarra Kazıları, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı*, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, S: 234.)

Resim 31: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi (http://3.bp.blogspot.com/-qRwh1J2CEDo/Ui9a7k-uNUI/AAAAAAAAAJ0/86LGgNtvzt0/s1600/eeh-517.jpg) (8/3/2017)

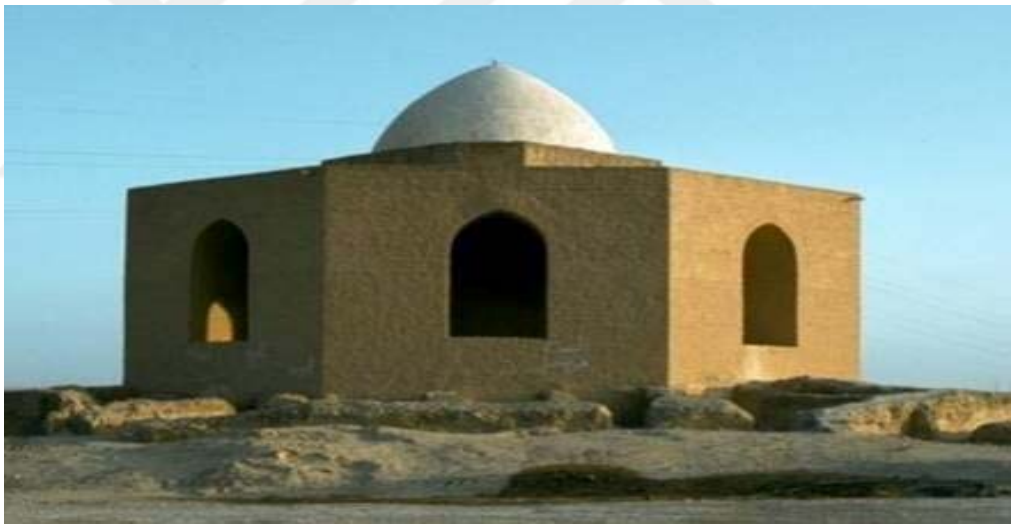
Resim 32: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi (http://4.bp.blogspot.com/-4EnU9Ar2zxQ/UoUCM66rRxI/AAAAAAAAAN0/4n8bS-f4n7c/s1600/Die+Malereien+Plate+50+001.jpg) (8/3/2017)

Resim 33: Babul-Amma'nın Büyük Eyvanı (İç taraftan) (Necim, A, Irak'ta Abbasi kubbeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 33, Bağdat, 1997.)

Resim 34: Babul-Amma'nın Büyük Eyvanı. (Saha Çalışması Sırasında: 13-10-2016)

Resim 35: Samarra'da Salibiye Kubbe (:http:// www.uyanan_genclik.com/_index.php_?topic=34737.0) (13-08-2016)

Resim 36: Sarayın Dekorasyonlarına Eşkenar Dörtgen Biçimli Parçalar Monte Etmek. Üslup C (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 37: Babul-Amma'nın Alçıdan Yapılmış Kabartmalar. Üslup C (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 38: Babul-Amma'nın Arka Salonların Birinde Bulunan Alçı Kabartmalar. Üslup C (Samarra Üniversitesi. 2015)

Resim 39: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Taht Salonunun Yanındaki Salonlardan Birinde Bulunan Duvar Resmi (Eva. R. Hoffman, Muqarnas Vol. 25, Between East and West: The Wall Paintings of Samarra and the Construction of Abbasid Princely Culture, s. 119, 2008.)

Resim 40: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi (Eva. R. Hoffman, Muqarnas Vol. 25, Between East and West: The Wall Paintings of Samarra and the Construction of Abbasid Princely Culture, s. 111, 2008.)

Resim 41: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi (https://1.bp.blogspot.com/-Gl6lIItW1Ss/V-lmHygBaxI/AAAAAAAAAZ4/jbETFXZ7wXYZTlQjh31FKIt5DhMlkRARg CLcB/s640/DSC04097.JPG) (8/3/2017)

Resim 42: Cevsaku'l Hakani'de Bulunan İnsan Ve Hayvan Çizimleri Parçaları (Salih, K, Mirasımızda Abbasi Sarayları, Sümer Dergisi, Sayı: 38, s. 166, Samarra, 1999)

Resim 43: Cevsaku'l Hakani Sarayı'na Ait Bugünde Berlin Müzesinde Bulunan, Küçük Bodrum Girişlerinin Birinde Bulunmuş Üç Tane Duvar Tablosu Resmi. Üslup C (https://www.youtube.com/watch?v=uWIrY2VzRM0) (09-11-2016)

Resim 44: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Harem Bölümünde Bulunan Duvar Resmi (Eva. R. Hoffman, Muqarnas Vol. 25, Between East and West: The Wall Paintings of Samarra and the Construction of Abbasid Princely Culture, s. 115, 2008.)

Resim 45: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'na Ait Bir Duvar Resmi (http://2.bp.blogspot.com/-dteoPFTb-Js/UoJG0kXs9AI/AAAAAAAAAMk/g8dd_sl1vJ8/s1600/Sam+House+XVI+001.jpg) (9/3/2017)

Resim 46: Cevsaku'l Hakani'nin Bir Alçı Kabartması Tableti (Herzfeld, *Samarra Kazıları, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı*, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, s: 243)

Resim 47: Cevsaku'l Hakani'nin Bir Alçı Kabartması Tableti (Herzfeld, *Samarra Kazıları, Cevsak Sarayı'nda Duvar Süsü ve Bezeme Sanatı*, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, s: 243)

Resim 48: Cevsaku'l Hakani'nin Bir Alçı Kabartması Tableti. Üslup B (Yusuf, Ş, Samarra'da Halifenin Sarayı, Afak Arabiyye Dergisi, Sayı: 6, s. 29. Kahire, 1997)

Resim 49: Babul-Amma'nın Yanal Salonlarının Birinde Bulunan Üçüncü Samarra Tipine Ait Alçı Kabartmaları. Üslup C (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 50: Harem Bölümünde Bir Oda Duvarında Bulunan Alçı Kabartmaları. Üslup C (Samarra Üniversitesi, 2015.)

Resim 51: Küçük Bodruma Bakan Duvarların Birinde Bulunan Dekorasyon Kesim. Üslup C (Azzam, H, Abbasiler Dönemi, Dar Usama Matbaası, s. 70, Ürdün, 1996.)

Resim 52: Geometrik Gölete Bakan Salonların Birinde Palmiye Fanlar Adıyla Tanınan Üçüncü Tip Samarra Kabartmaları. Üslup C (Salih, K, 1999: 163.)

Resim 53: Geometrik Gölet'in Ana Girişlerinin Birinde Bulunan Alçı Dekorasyonlar. Üslup C (Samarra, Üniversitesi, 2015.)

Resim 54: Saray Meydanının Kuzey Taraftaki Surunun Üst Kısımlarında Bulunan Sivri Kubbeli Henaya Alçı Kabartmaları. Üslup A (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 55: Güney Taraftan Saray Meydanın Suru (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 56: Cevsak Sarayı'nın Doğu Tarafında Büyük Meydanı Çevreleyen Sur, (Saha Çalışması Sırasında Çekilen Resim: 13-10-2016.)

.

Resim 57: Saray Zemininin Kaldırım Tuğlasıyla Döşenme Şekli (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 58: Güney Taraftan Saray Meydanı Surunun Girişleri. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 59: Büyük Meydan ile Sarayın Batı Girişi Arasında Uzayan Alanda İyice Döşenmiş Zeminli ve Duvarlarında Alçı Kabartmaları Bulunan Odalar. Üslup C (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 60: Babul-Amma ile Büyük Meydan Arasında Bulunan Odalardan Birinin Fotoğrafı. Üslup C (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 61: Sarayın Batı Kesiminde Taht Salonu Civarındaki Odanın Duvarında Bulunan Alçı Kabartmalar. Üslup C (Samarra Üniversitesi, Arkeoloji Fakültesinin Kütüphanesi, Resim Bölümü, Samarra, 2015.)

Resim 62: Batı Taraftan Babul-Amma ile Büyük Meydan Arasında Bulunan Yükseklikleri 2 m'yi Aşmayan Bir Grup Salon ve Odalar. (Samarra Eski Eser Müdürlüğü, 2014.)

Resim 63: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bir Parça Porselen Üzerinde Bir Kuş Resmi (http://2.bp.blogspot.com/-I4WSDisInzc/UrRJqN6C-nI/AAAAAAAAAOY/_ye91 YfIRFQ/s1600/Ghaybi.jpg) (9/3/2017)

Resim 64: Cevsaku'l Hakani Sarayı'na Ait Bugünde Berlin Müzesinde Bulunan, Parlak Renklerle Boyanan Çömlek Kap Parçası Resmi. (https://www.youtube.com/watch?v=uWIrY2VzRM0) (09-11-2016)

Resim 65: Cevsaku'l Hakani Sarayı'na Ait Bugünde Berlin Müzesi'nde Bulunan, Bir Grup Çömlek Kaplar (https://www.youtube.com/watch?v=uWIrY2VzRM0) (09-11-2016)

Resim 66: Cevsaku'l Hakani Sarayı'na Ait Bugünde Berlin Müzesi'nde Bulunan, Cam Kaplar (https://www.youtube.com/watch?v=uWIrY2VzRM0) (09-11-2016)

Resim 67: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Bir Cam Şişe (https://3.bp.blogspot.com/-Dc1qCNBpOxw/V-liYIbrphI/AAAAAAAAAZg/14IR7G9ZtHYtPfXD393_KbjP8Mz7VQ2olgCLcB/s1600/RRM9075%252C%2BOA%252B.13590%2B1st%2 Bbatch.jpg) (10/03/2017)

Resim 68: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Şişelerin Boyun Kısmı (http://3.bp.blogspot.com/-f6SwD2bGkCY/UgPlP0andqI/AAAAAAAAAJE/SAsh5pA-8DA/s1600/P1120511.jpg) (12/03/2017)

Resim 69: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan küçük Bir Cam Şişe (http://2.bp.blogspot.com/-gCoYjgniyy4/VAXxdIK53bI/AAAAAAAAATk/CZ34s C5Vqo/s1600/Res%2B23.15.jpg) (12/03/2017)

Resim 70: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Bir Tahta Kapı (http://1.bp.blogspot.com/-e-U-w31t2Kg/UZUplVgMzuI/AAAAAAAADw/e4-CPXo0Om8/s1600/Simone+with+panel.jpg) (10/3/2017)

Resim 71: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Renklerle Dekora Edilmiş Bir Tahta Parası(http://1.bp.blogspot.com/-kDK_7Mz-OZM/VJQEnxIHiSI/AAAAAAAAAU_w/S4iPcYigHfY/s1600/P1216404.jpg) (10/3/2017)

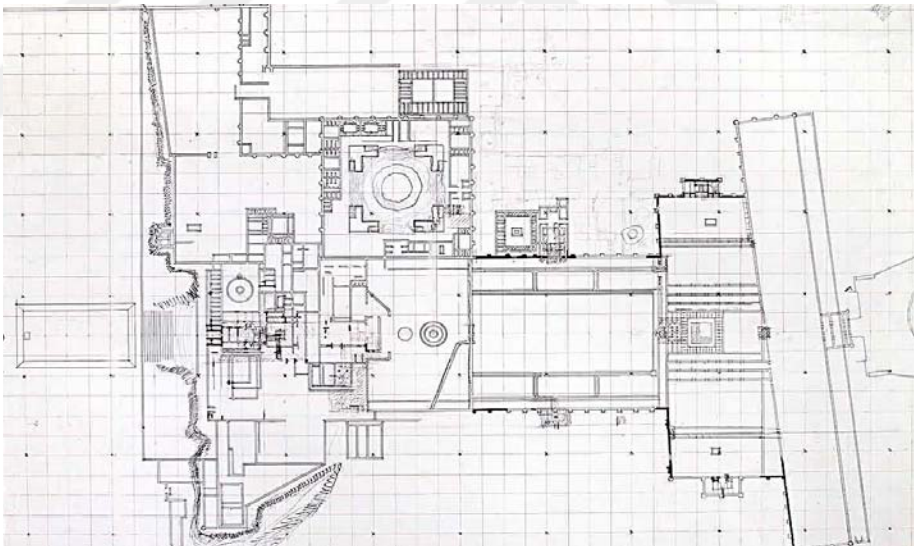
Resim 72: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Bir Ahşap Parçası (http://3.bp.blogspot.com/-zqb2GeHu_8Y/VJQGxOfz3VI/AAAAAAAAAAV0/iGlvX-_y3VU/s1600/P1120857.jpg) (10/3/2017)

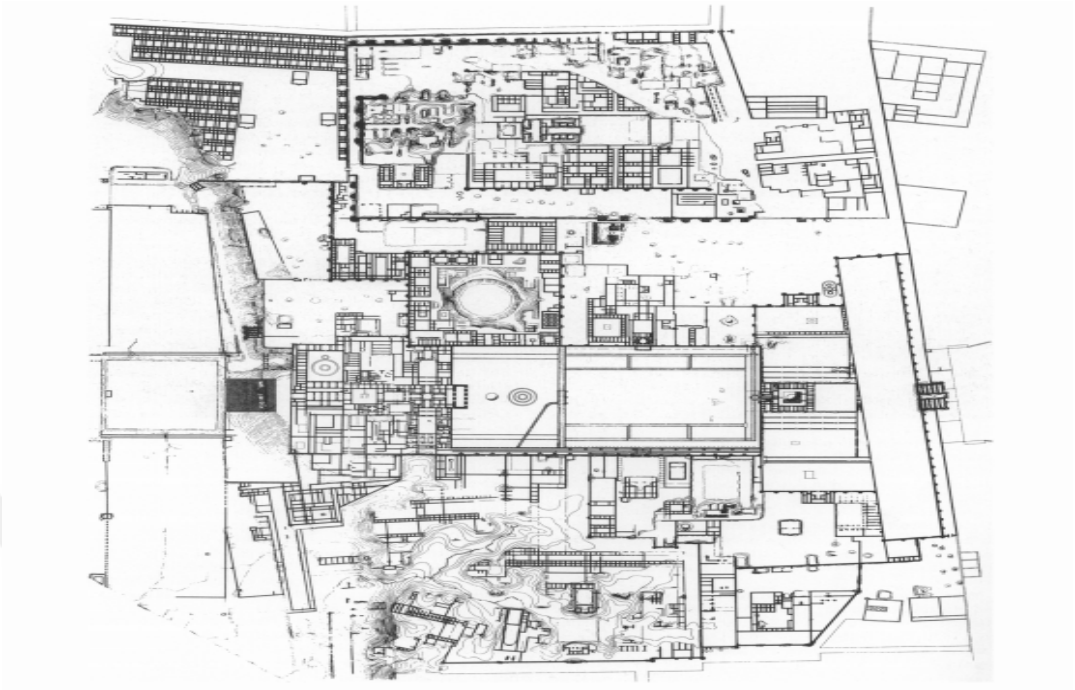
Resim 73: Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nda Bulunan Bir Ahşap Parçası (http://3.bp.blogspot.com/-PsA_fpV-MU0/VJQFVI820UI/AAAAAAAAAAU4/PyewGr h6cb8/s1600/P1216399.jpg) (10/3/2017)

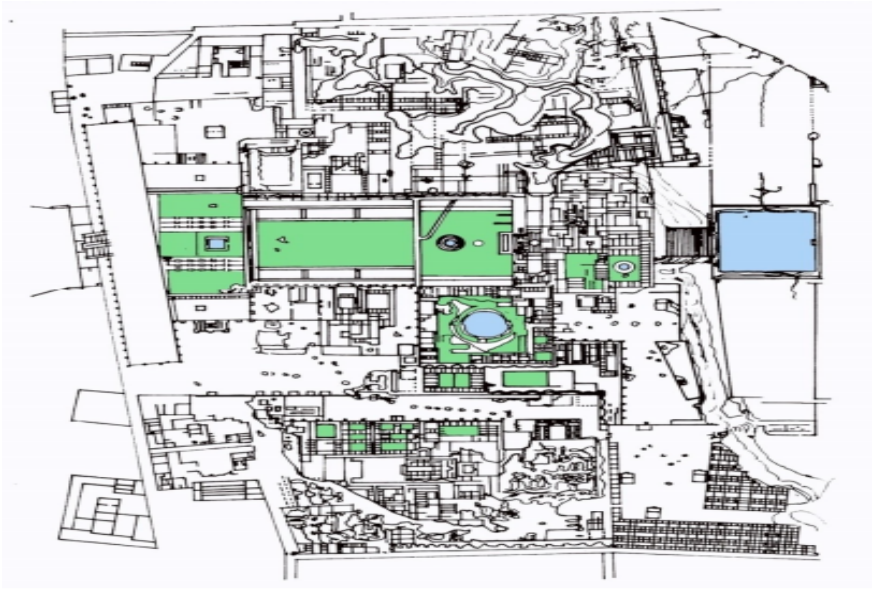
Resim 74: El-Aşık Sarayı (http://sewar.panet.co.il/images/2011/02/09/70146944.jpg) (28-09-2016)

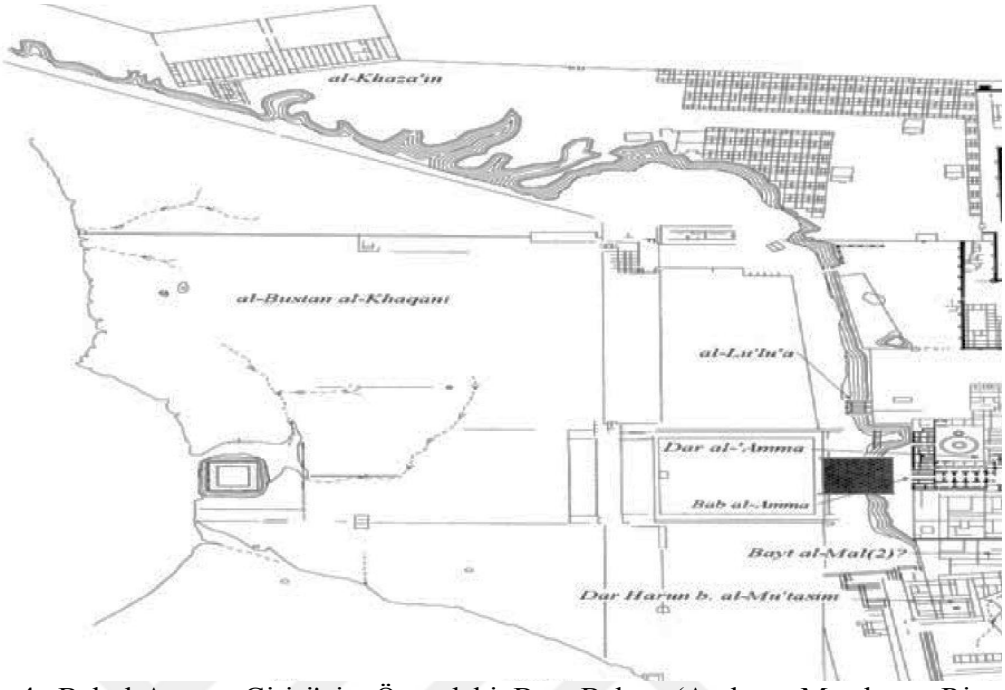
Çizim 1. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Büyük Meydanı (Muayyed, A, Irak Uygarlığı, Cilt: 3, s. 185, Bağdat, 1985.)

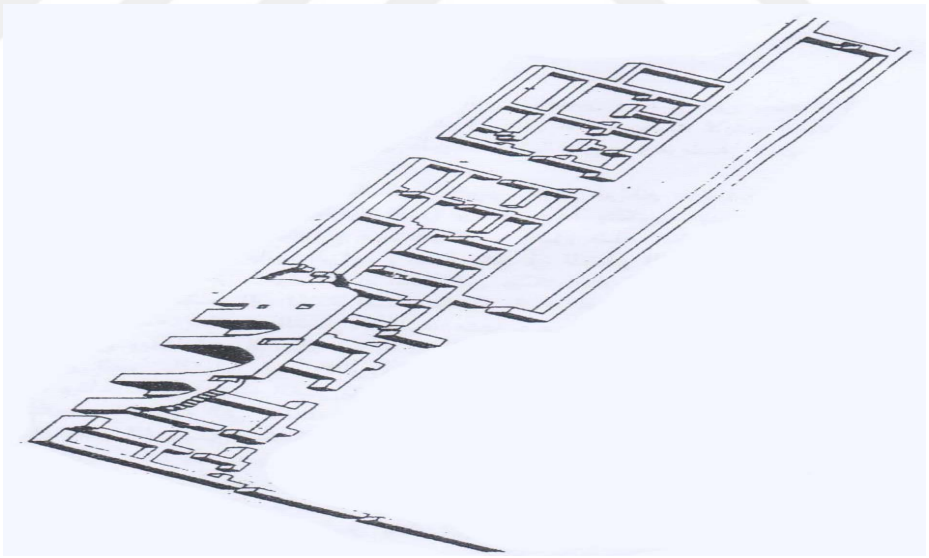
Çizim 2. Cevsaku'l Hakani Sarayı'nın Planı (Muayyed, A, Irak Uygarlığı, Cilt: 3, s. 180, Bağdat, 1985.)

Çizim 3. Cevsaku'l Hakani'de Bulunan Su Havuzları, Meydanlar Ve Bahçelerin Planı. (Samih, İslam Başlangıcı Mimarisi, s. 173, Mısır, 2000.)

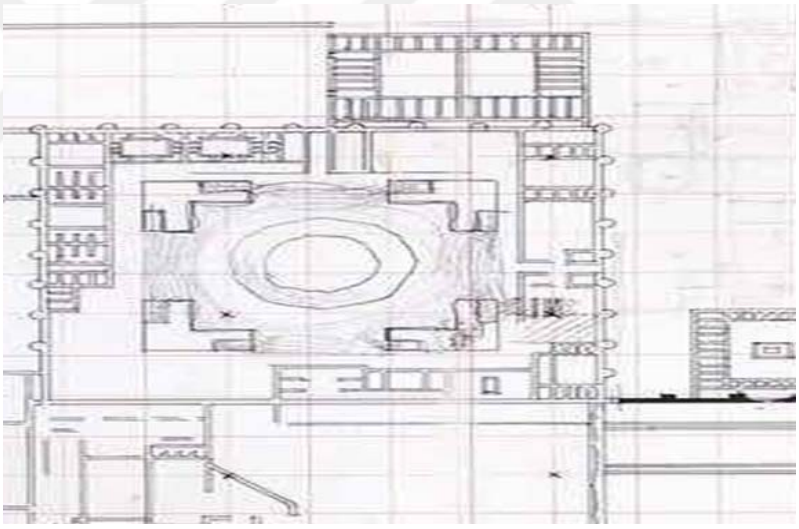
Çizim 4. Babul-Amma Girişi'nin Önündeki Batı Bahçe (Andrew Marsham, Rituals of Islamic Monarchy, s. 13 Edinburg 2009.)

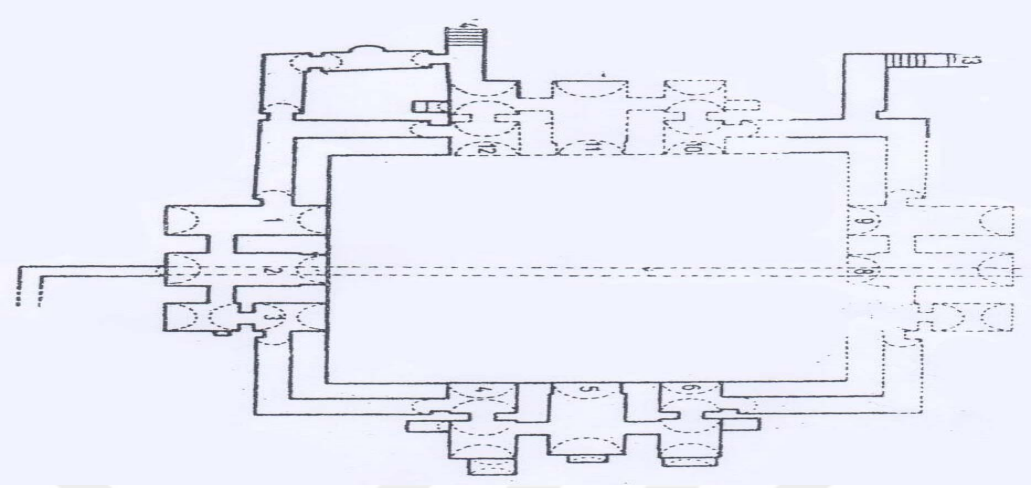
Çizim 5. Babul-Amma Girişi Planı (El-Amid, T, İslam Kentlerinin Planlanması.s.88. Bağdat.1994)

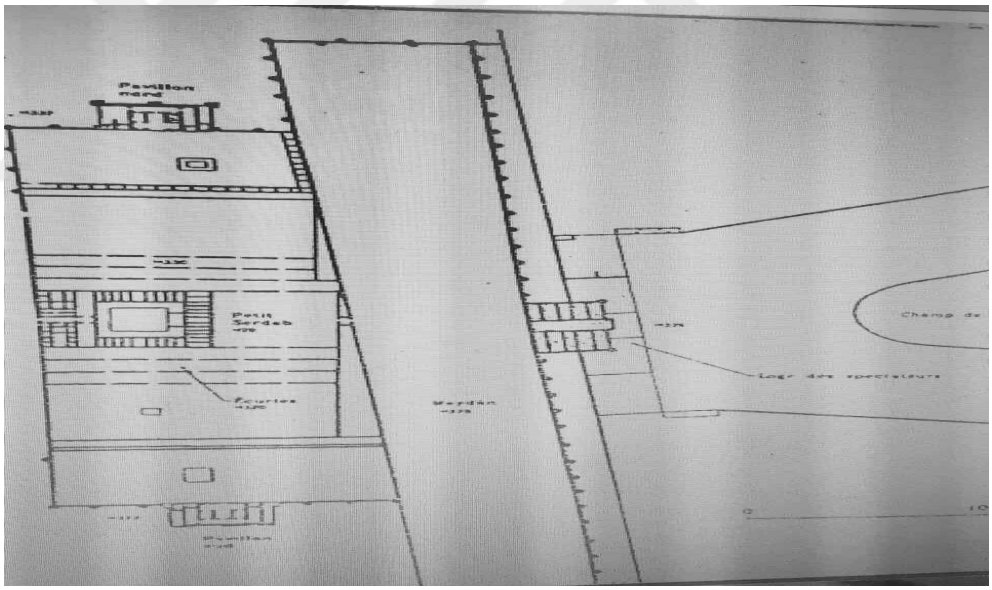
Çizim 6. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Güney Tarafı (Muayyed, A, Irak Uygarlığı, Cilt: 3, s. 182, Bağdat, 1985.)

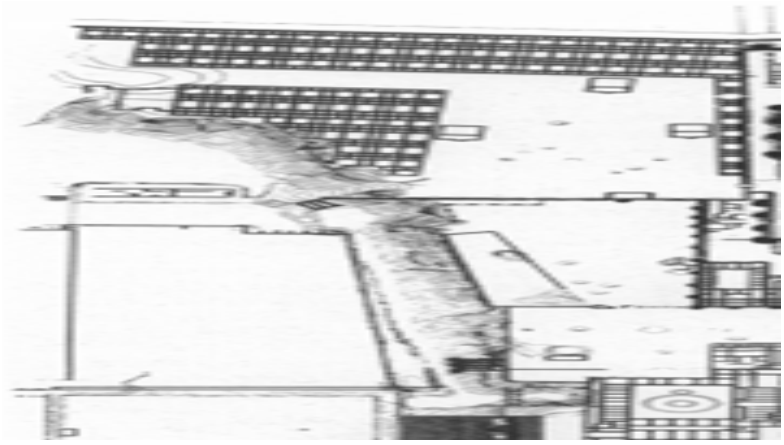
Çizim 7. Geometrik Gölet'in (Büyük Bodrum) Planı (Muayyed, A, Irak Uygarlığı, Cilt: 3, s. 185, Bağdat, 1985.)

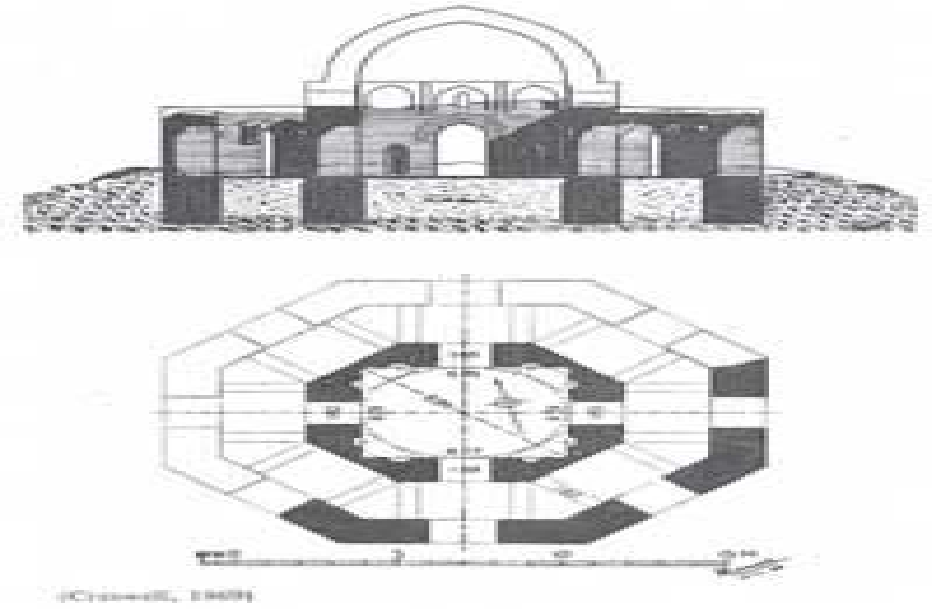
Çizim 8. Küçük Bodrum (Aslanlar Uçurumu) Planı (Selman, Irak'ta İslam Mimarisi, s. 41, Bağdat, 1999.)

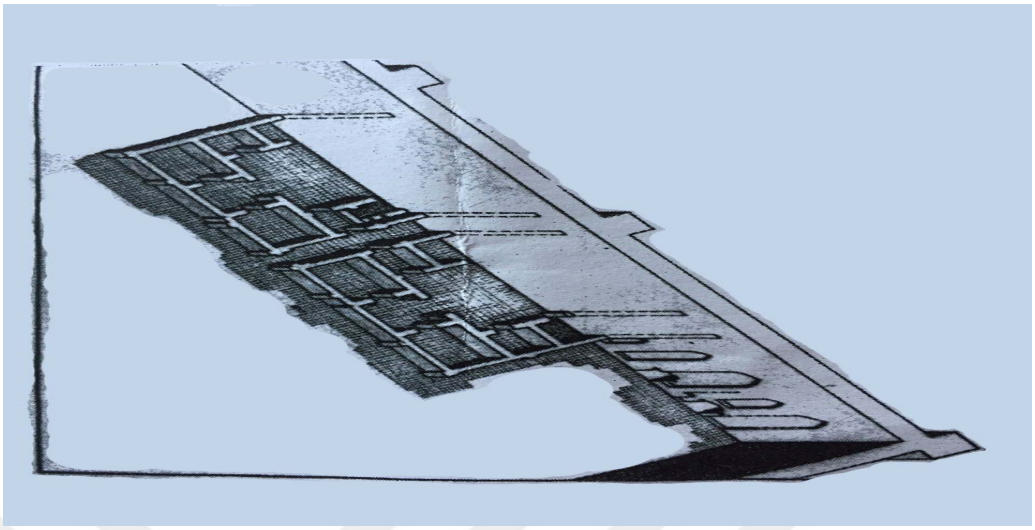
Çizim 9. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Dogu Tarafındaki Polo Oyunu Alanı (Herzfeld, Samarra Kazıları, 1 Cilt, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, s: 232)

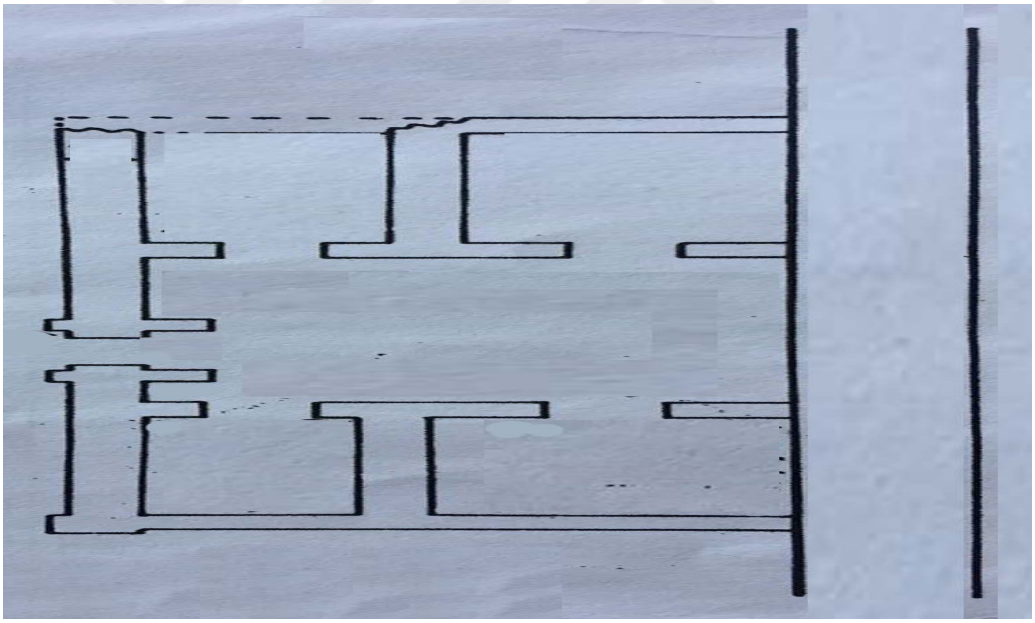
Çizim 10. Cevsaku'l-Hakani Sarayı'nın Kuzeybatı Tarafındaki Saray Muhafızları Kışlası (Muayyed, A, Irak Uygarlığı, Cilt: 3, s. 186, Bağdat, 1985.)

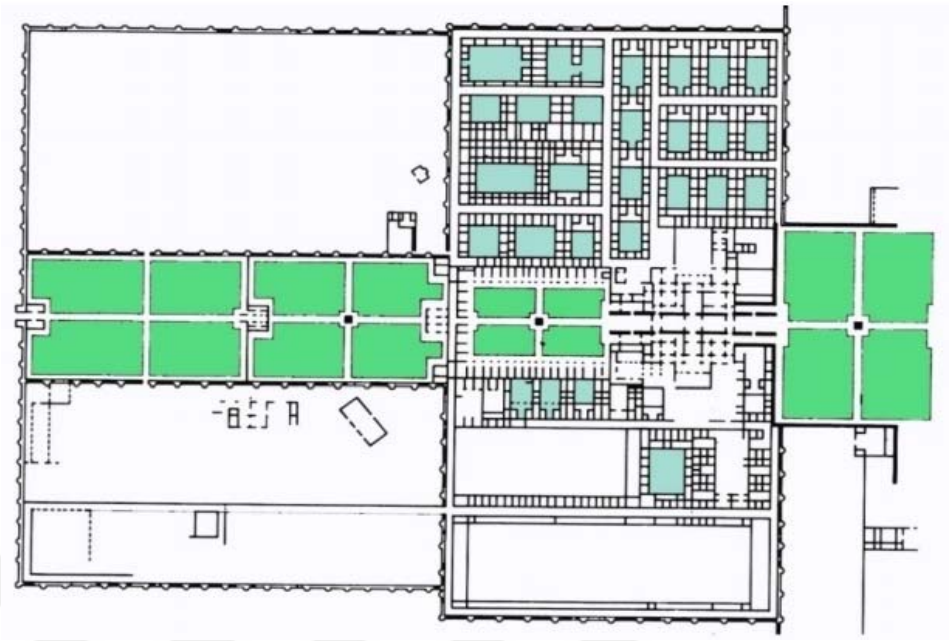
Çizim 11: Salibiye Kubbe (http://ency.kacemb.com/img/16_329104_16.jpg) (23-02-2017)

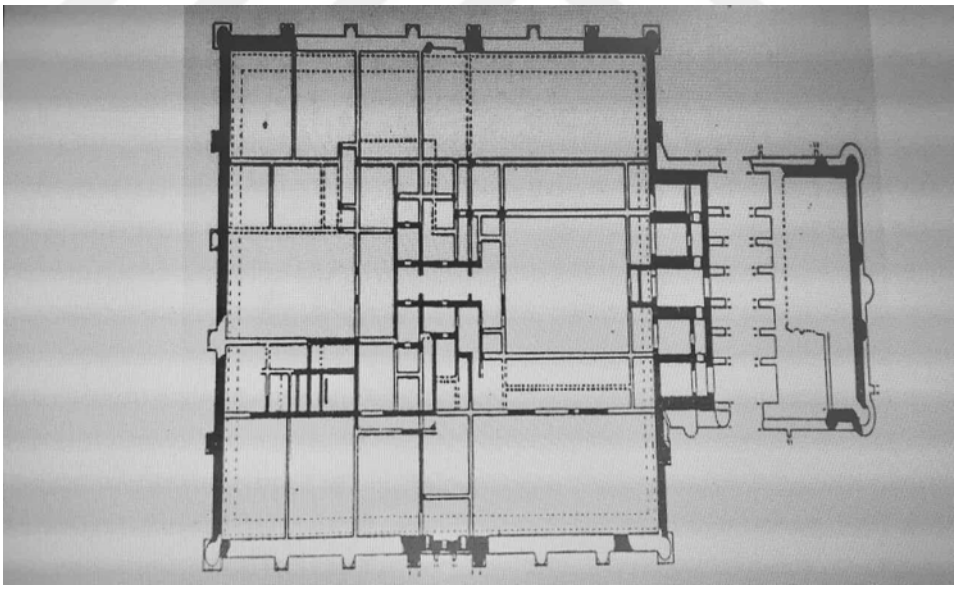
Çizim 12. Saray Meydanı Kuzey Suru Hizasındaki Iki Yapı Planı. (Yusuf, Ş, s. 31, 1997.)

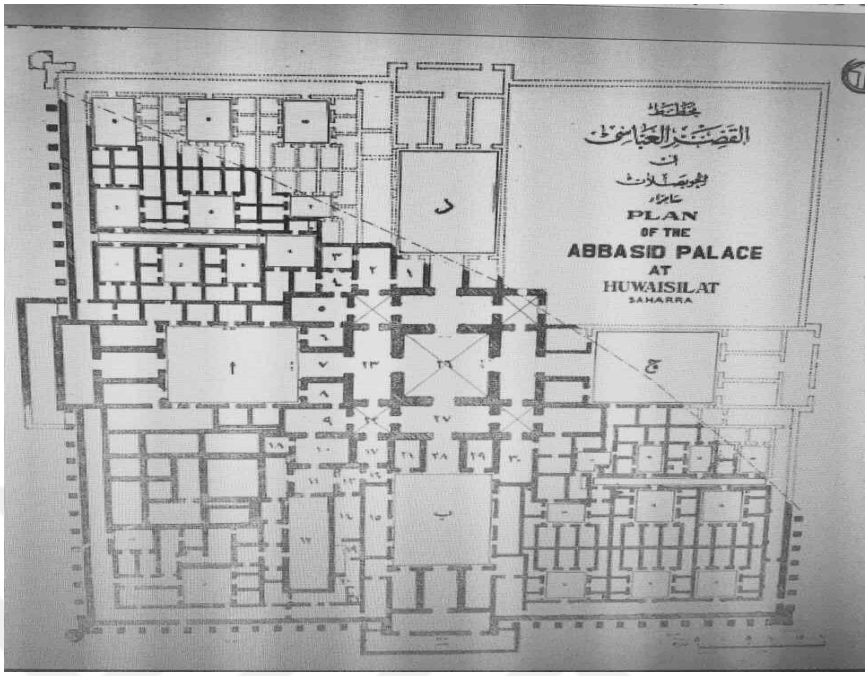
Çizim 13. Saray Meydanı Kuzey Surunun Hizasındaki Altıncı Bina Şeması. (El-Amid, T, Arap Tarihçisi Dergisi, sayı: 6, s. 45, bağdat, 1978.)

Çizim 14. Belkora Sarayı (Samih, İslam Başlangıcı Mimarisi, s. 178, Mısır, 2000.)

Çizim 15. Kasr El-Aşık Sarayı (Herzfeld, Samarra Kazıları, 1 Cilt, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat, 1985, s: 236.)

Çizim 16. Kasr el-Cas Sarayı (Herzfeld, Samarra Kazıları, 1 Cilt, Çeviri: Yahya Mansur, Bağdat. 1985, s: 237)

ÖZGEÇMİŞ

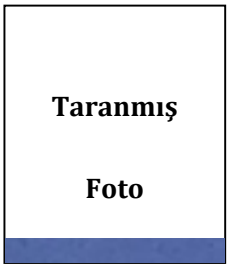
Adı Soyadı : Moatasem Malik Awad Alkhazraji

Doğum Yeri ve Yılı : Irak, 1983

Medeni Hali : Evli

Yabancı Dili : Türkçe, Arapça

E-posta : moatasemmalik@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Irak Alibrahimia Lisesi, 2003

Lisans : Samarra Üniversitesi, Irak

Yüksek Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye,

Mesleki Deneyim

Samarra Üniversitesi 2012-…….. (halen)